

CEP ÜNİVERSİTESİ

Hegel ve Hegelcilik

JACQUES D'HONDT

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Hegel ve Hegelcilik

Hegel et l'hégélianisme

JACQUES D'HONDT

Çeviren
BAYRAM IŞIK

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Remzi Abbas
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Sena Ofset (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 148 • ISBN 975-470-430-9
1. Basım: İletişim Yayınları, Eylül 1994
Haziran 1986 tarihli 2. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je?, Presses Universitaires de France, 1982
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1994
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük dizideki seçilmiş, Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

SUNUŞ 7

I. BÖLÜM

Yapıt ve Yazgısı 9
Büyük Hegel 9
Hegel Denilen Kişi 17
Karanlık Hegel 24
Gizli Hegel 33
Hegelciliğin Serüvenleri 40
Hegel ve Marx 47

II. BÖLÜM

Hegelci Miras 55
Sistem ve Din 55
Hegelci Sistem 62
Kurgul Düşünce 70
Süreç-Düşüncesi 77
Sistem ve Diyalektik 85
Tarihin Yükselişi 92
BİBLİYOGRAFYA 103

SUNUŞ

Hegel'den hiçbir zaman kurtulamadık. Hegelcilik tüm bir dünyadır, ve bu dünyanın görünümü bakış açılarına göre değişir. Dolayısıyla, Hegelcilik ve tarihçesi gözlemciye eğlendirici ve öğretici sürprizler sunar.

İşte son derece teknik bir öğreti! Yazar bu alanda seçkin olarak gördüklerine, uzmanlara seslenme arzusunu gizlemez. Hatta yalnızca bir tür "ruhban sınıfı" tarafından anlaşılmaya boyun eğecektir. O, sağduyuya meydan okuyan tezleri savunur.

Oysa, herkes ondan söz eder, kimi kez kolayca da. Kendilerinden halka yönelik pek çok ders çıkarıldığı ileri sürülen, bazı önemli konuları halk arasında bu denli yayılan felsefi eserler arasında, bu sözcüğün klasik anlamıyla, birkaç yanlış yorumla da olsa, günümüzde böylesi bir başarıya erişeni pek yoktur. Bu fikirler, onları gösteren imgelerle, salt felsefi ilgiyi aşar, etkinliklere ve öğretilere geçer. Hegelcilik her türlü işe koşulur.

Marx'ın, ve başkalarının, felsefenin geleneksel statüsüne karşı çıkmalarından sonra, bu süreklilik, ya da daha doğrusu Hegelci etkinin bu yayılışı şaşırtıcı olabilir. Hegelcilik hem elebaşı hem de ilk kurban olarak bu tartışmanın kökeninde bulundukça. Hegel'in öğretisi, filozofun kendisinin kuşku duyınadığı taşkın bir gücü içinde barındırıyordu. Hegel'in ölümünden yüz elli yıl sonra, durum saptaması yapmak, bütün bu gelişmelerin bilançosunu düzenlemek, Hegelciliğin ilkin ne olduğunu hatırlatmak, ne duruma geldiğini incelemek, ona durmaksızın sorulan soruları anımsatmak uygun olacaktır.

Küçük bir kitap yalnızca şematik, eksik, parçalı, ve öyley-

se biraz özünden sapmış bilgiler beklemeye izin verebilir. Burada yalnızca toplu bir bakış vermek, belki sonraki bir okuma inceleme çabasına yöneltmek ve sürüklemek, bir ilk izlenim yaratmak ve bakış açıları ortaya koymak sözkonusudur. Herkes kendisine sunulan yardımı aldıktan sonra kendi yargısını bizzat kendisi verecektir.

Büyük bir inatçılıkla kendisini kurgul, kesin ve dizgesel olarak ortaya koyan filozofu, ölümünden yüz elli yıl sonra hâlâ etkili araştırmalara, ateşli sorgulamalara, gözüpek yorumlara ve tartışmalara neden olduğunu bilmek, herşeye rağmen, belki de üzmeyecekti: Bir diyalektikçi için bile bu bir başarıdır!

Bazı okuyucular tamamlayıcı bilgi, açıklama, bir aktarımın bağlamını, Hegelciliğin bazı önemli konularına daha ayrıntılı ya da daha özel bir giriş isteyeceklerdir. Metindeki parantez içindeki göndermeler onları yönlendirecektir. Romen rakkamı bu küçük cildi tamamlayan bibliyografyada bulunan eserlerden birini gösterir. İkinci bir romen rakkamı belirtilen kitabın bölümünü gösterir. Arap rakkamları belirtilen kitaptaki özellikle hedeflenen sayfayı gösterir. Arasıra Hegel'in henüz Fransızcaya çevrilmemiş metinlerine başvurmak gerekmiştir. Diğer taraftan yine parantez içinde yalnızca sırası gelince başvurulan kitapların tüm göndermeleri verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
YAPIT VE YAZGISI

I. Büyük Hegel

Günümüzde, Hegelcilik yoksa çağdaş felsefe de yoktur! Maurice Merleau-Ponty şunu diyebilmişti: "Hegel bir yüzyıldır felsefede yapılan önemli her şeyin kökenindedir." Kolaylıkla tersinebilir bir formül: Felsefede, ve bazen başka yerlerde de, ustalık isteyen herşey Hegel'in himayesini gerektirir. Ve şimdi günlük bir yayına, çok kez şaşırtıcı bir bağlamda, Hegel'in adına rastlamaksızın göz atılamaz. Ama hangi Hegel? Kızdıran bir Hegel: Ebeveyinler onun tadına baktılar ve çocukların dişleri kamaşıyor...

Bir eserin, özellikle de felsefi bir eserin etkisi ve zenginliği sadece kuramsal içeriğine bağlı değildir. Çeşitli ve değişik nitelikler gerektirir. Fakat eser bu sırada gerekli referans ve kaynak olarak merkezde kalır. Hegelcilik çok dalgalı ve yönlendirilmiş bir düşünce seli gibi akar. Yüksek kıyıları olan böyle bir tufan çok verimli bir kaynağı gösterir: Kendisini önceleyen tüm düşünce akımlarını birleştirebilen, görkemli, ve bununla birlikte için için kaynayan bir felsefe. Tüm her şeyi en sonunda alışılmadık bir düşünme biçimiyle yaratılan aynı anda hem çekici hem itici şaşırtıcı bir öğretiye, saltık idealizme vardırdı: erişilen son nokta ve doruk. Okuyucuların çoğunluğu onu sadece yarıya kadar anlar, ama bu zaten onlar için zirvedir!

Hegel onu nispeten kısa bir yaşam süresinde ve çok defa güç şartlar altında sürekli tekrarlamalarla oluşturdu (XXI, 5). Uzun zaman, hayatının uysal bir devlet memurununki gibi olaysız ve güçlüklerle karşılaşmadan geçtiği düşünülmüştü. Fakat dikkatli bir araştırma hayatının ne kişisel

dramlardan ne de yetkililerle çatışmalardan yoksun kalmadığını ortaya koyar (XXII). "Alman sefaleti" de denilen içinde yaşadığı Almanya'nın sefil durumu Hegel'in özellikle cesurca olan gençlik özlemlerin gerçekleştirmesine izin vermez. Fakat o, her zaman yüksek bir saygınlığı korumayı, derin bir iyi yüreklilik göstermeyi bildi, ve bu hayat, en sonunda, bilinen koşullarda ve kendine özgü bir biçimde devam etti. Hayatı ayrıntılı bir anlatıyı ve hatta romanesk bir gösterimi hak eder.

Güçlükler içinde olgunlaşan Hegelci düşünce kendin meraklılara anlaşılması basit ve kolay, dolaysız bir sezgi biçiminde sunmaz. Öngirişsiz, hazırlıksız, metin ve bağlam üzerinde dış inceleme yapılmadan ele alınamaz. Onu kendi gerçekliğinde yakalamak için başvurulması gereken daha çok Hegel'in metinleridir, ama onlar, önceden yorumculara başvurmamış olanlara ya da felsefenin büyük sorunlarının tarihçesini önceden sindirerek öğrenmemiş olanlara anlaşılmaz gelir. Burada, amatör uzağa gidemez. Burada, ne uyuklayan ne de yatarak tadı çıkarılabilecek bir düşünce bulunur.

Yapıt önce uzunluğu ile dikkati çeker. Kuşkusuz, yazılan sayfaların sayısı tek başına bir yazarın büyüklüğünü ölçmez. Ama başka verilerle birleştirildiğinde yazarın değerlendirilmesine katkıda bulunur. Bununla, Hegel tüm durumlarda benzerlerinn çoğunu geride bırakır: Büyüklük sorunu!

Bu yapıt, yayımlanmamış elyazmaları, bizzat filozof tarafından yazılan müsveddeler ya da hemen hemen bitimsiz ve sürekli değişen derslerinin dinleyicileri tarafından bilinçli olarak alınan notlar eklendiğinde çok çeşitli biçimlerde basılı bir yığın gibi gözükür.

Böylesine bir çokluk kişiyi etkiler ve kaygılandırır. Yaşamını Hegel'e adamadıkça tamamı okunamaz. Oysa ona sadık kalan özetler ve yorumları, doğru eleştirileri saptamak için tamamının okunmuş olması gerekirdi. "Uzmanların" yetkesine güvenilecektir. Ama özellikle Hegel konusunda tarafgirlikten ve hatta yanlışlıktan genellikle kurtulunamaz. Bundan kaçınmak için, devamlı kurulan ilişkilerle, dene-

melerle, karşılaştırma ve düzeltmelerle görgül olarak hareket etmek zorunda kalınacaktır. Metin seçilen konumun bakış açısıyla kesin bireşimsel bulunarak her şey mutlu bir çözüme bağlanacaktır.

Diğer bir tedirginlik konusu: Hegel'in yapıtı bir ölçüde belirsiz ve sorunsal olarak kalır. Bize verilen, sunuşun kendisinden dolayı bir tartışmayı gerektirir. Hegel kuşkusuz böyle bir durum yaratmak istememişti: Bu durum, içinde düşündüğü, yazdığı, yayımladığı koşullar, düşüncelerini kendine özgü açığa vurma ve kanıtlama biçimi, öğretinin geliştirildiği ortam ve vakitsiz ölümü tarafından kaçınılmaz kılındı.

Filozofun aldırmazlığını ve hemen sonraki ardıllarının anlayışsızlığını da belirtmek gerekir. Fakat Hegel'in bizzat kendisinin yapıtının bu şaşırtıcı yazgısına etkisi vardır. Belki de felsefesinin derin doğası, özünü kısmen gizlediği anda açığa vuran kitaplarının uğradığı bu olağandışı değişiklikleri içinde taşıyordu.

Ne karşıtlık! Hegel kendini filozoflarının en dizgeseli sanıyordu ve onun böyle olması da isteniyordu. Fakat, bir yandan, değişik ve kimi kez eğreti şartlarda, yazılması ve yayımlanması yıllar sürmüş böylesine engin, böylesine dallanmış bir yapıt değişikliklerden, bozulmalardan, yazarı öldükten sonra yayımlanan böylesine taşkın ve lirik bir yayının örneklerine az rastlanır (XXI, 61).

Hegel'in yapıtı, Kant'ın ya da Bergson'unki gibi, kendisini sıradan okuyuculara yaklaşık olarak bile bir tamamlanmışlık durumunda sunmaz. Hâlâ tam bir baskısını beklemektedir, ve üzerinde pek çok özenli işçinin çalıştığı bu şantiye, umutsuzluğa yol açan gecikmelerle daha da güçleştirilmiş büyük bir karışıklık görünümü sunmaya devam etmektedir.

Hakkında herkesin konuştuğu bu filozofun söylediği her şeyi dünya hâlâ bilmemektedir.

Böylesine büyük bir eksikliğin nedenleri konusunda kendimizi sorgulamadan durabilir miyiz?

Bu nedenlerden ilki Hegel'in ününün ya da popülaritesinin olağandışı çalkalanmasıyla ilgildir. O, bugünün gözdesi, 19. yüzyılın tüm ikinci yarısı boyunca ve 20. yüzyılın başın-

da büyük bir unutulmuşluğa ve horgörüye maruz kaldı. Lessing'in söylediğine göre, vaktiyle Spinoza durumunda olduğu gibi, ona "ölü köpek" muamelesi yapılıyordu. Onun önemsiz olduğu kabul edildiğine göre mirasından titizlikle yararlanmaktan başka kaygı duyulacak bir şey yoktu. Elyazmalarının ve kanıtların akıntıda yitip gitmesine seyirci kalındı. İlginin uyanmaya başladığı şu anda, kalıntılar denizden kurtarılmaya çalışılıyor. Yığının tamamıyla yok olmuş kısmı için artık çok geç.

Bu yıkıma, kimi kez en iyi niyetlerle yapılan yıkıcı bireysel girişimlerin üzücü sonuçları da eklenir. Öyle görünüyor ki, tehlikeli sayılan yazıları Hegel bizzat kendisi yok etti. Endişeli bir dul, dar görüşlü bir oğul, sakınımlı yayıncılar, kötü niyetli dostlar, radikal düşmanlar çeşitli konularda içeriği kendilerin rahatsız eden bir elyazmasını, bir parçayı, bir dosyayı, bir mektubu yok ettiler.

Bir zamanlar var olduğu kanıtlanan Hegel'in bazı elyazmaları sonsuza dek kaybolmuş gözüküyor. Belki de onlar Hegelciliğin kendi bütünlüğünde anlaşılması için bir "anahtar" verecekti. Ama genellikle önemsiz olan yok edilmedi, ve onların yokluğunda, bu konu üzerinde kesinlik nasıl elde edilecek? Zaten Hegel'in bölgüsel, özgül ve hatta sıradan çalışmaları dizgesel olmayı bu denli isteyen bir felsefenin yorumu için önemsiz olamazdı.

Şu halde, örneğin, sağ eğilimli kaygıların arttığı günümüzde, Hegel'in 1799'da yazdığı, iktisatçı James Steuart'ın eserlerinin yorumunu elde bulundurmak çok hoş olurdu. Bir yandan bu yorumun varlığının saptanması, ve diğer yandan onun ortadan kaybolması, Hegel'in ekonomiye olan derin ilgisine -o bu ilgiyi hiçbir zaman kaybetmedi- ve böylesi kaygılar konusunda onun ilk tilmizlerinin tam bir anlayışsızlığına tanıklık eder. Kuşkusuz onlar felsefenin ekonimiyle hiçbir biçimde hiçbir ilgisi olmadığını sanıyorlardı, ve dolayısıyla Hegel'in onu yalnızca yüzeysel, geçici ve sanki rastlantısal bir biçimde ele aldığını varsayıyorlardı. Şimdi Hegel hakkında bildiklerimiz, ve felsefi düşüncenin modern biçimi, bizim böylesine bir değerlendirmeye bağlı kalmamızı yasaklar. Hegel'in Steuart hakkında ne düşündü-

günü bilmeyi çok isterdik. Ama yorumu ya yok edilmş ya da yitmiş...

Yayımcılar, tarihçiler, arşivciler Hegel'in tüm metinlerini bulmak ve erişilir kılmak, şimdiye kadar dağınık ve ihmal edilmiş olanı toparlamak, kayıp olanın alanını alabildiğince daraltmak için çabalarını sürdürüyorlar.

Elbette ki herkes sağlığında Hegel tarafından yayımlanan ve sayısız ciltler dolduran metinleri çok kolay bir şekilde edinebiliyor. Ama her şeyden önce bu yazılar, sanki yazar onları sözlü açıklamalarından yararlananlara ayırmak istemişçesine, sıkılığı, yoğunluğu ve ağırlığıyla okuyucuları yıldırır. Zaten şimdi onlar bulunabilen en küçük ayrıntılarına kadar tüm sözlü eklemeleriyle birlikte yayımlandı.

Herkes, çoğunluğu o zaman Schelling ile birlikte Jena'da çıkardığı *Eleştirel Felsefe Dergisi*'nde 1801-1803 tarihler arasında yayımlanan ilk denemelerini okurken bu güçlüğü hissedecektir. Başlıkları birçok amatör okuyucunun cesaretini kırar: *Ondokuzuncu yüzyıl başlangıcında felsefenin durumu üzerine daha kolay bir toplu bakışa Reinhold'un katkılarına bakarak Fichte ve Schelling'in felsefi sistemleri arasındaki fark! - Sanı ve Bilgi ya da Kant'ın, Jacobi'nin Fichte'nin felsefeleri olarak formların bütünselliği içinde öznelliğin yansımasının felsefesi!* Ne kadar da Alman, teknik, derin, kapalı sözler! Hegel'in aynı şartlar altında ele aldığı konular: *Felsefi Eleştirinin Özü, Kuşkuculuğun Felsefeyle İlişkisi, Doğal Hukukun Bilimsel Olarak İncelenmesinin Çeşitli Biçimleri...* (IV).

Bunlardan ilkni, *Tinin Görüngübilimi (Phänomenologie des Geistes)*, ancak son yıllarda ün kazanabildi. 1807'de yayınlandığı zaman sadece sessiz ve sınırlı bir ilgi bulabilmişti: Olağanüstü bir yapıt, pek çok bakımdan ilginç, çok yüklü, verimli, şaşırtıcı, kendi tarzında, soyut olarak dramatik, almaşık olarak kurgul ve düşünsel, ilk doğal yanlıştan hareketle dikkate değer biçimde adım adım saltık bilginin en son düzeyine varan insan bilincinin tipik deneyimi (VIII).

Günümüzde, bu yükselişin evrelerinden bazıları çok özgün olduğundan belki de çok aşırı bir saygınlığa kavuşuyor: Uşak ve efendi diyalektiği (yanlış olarak "köle ve efendi di-

yalektiği" denir), "güzel-ruh"un eriyişi, kötülük ve bağışlanmasının diyalektiği, "mutsuz bilinç"in şaşkınlığı, v.b.

1812 ve 1816'da *Mantık Bilimi*'nin *(Wissenschaft der Logik)* iki cildi yayımlandı (X). Üç büyük kısımdan oluşur: Varlık öğretisi, Öz öğretisi, Kavram öğretisi. Burada Hegel'in kurgul düşüncesinin ve diyalektiğinin en geniş ve en ayrıntılı açıklaması bulunur. Hegelcilerin birçoğu -bizzat Hegel tarafından ikinci baskısında (1831) düzeltilen bu *Mantık Bilimi*'ni onun felsefesinin zirvesi ya da merkezi olarak kabul ederler. Onlara göre, kalan her şey yok olsaydı, bu kitap Hegel'in derinliğini, önemliliğini ve özgünlüğünü yeniden kurmamıza yeterdi.

Bazı yorumculara göre Hegel'in sadece bu kitapta kendi "sistemini", temel eklemlerinin tüm zenginliği ve karmaşıklığıyla bütün bilgi sistemini geliştirdiği *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi (Encyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse)* 1817'de yayımlanır.

Hegel'in kendisi tarafından yayımlanan son büyük eser, içinde tüzel ve politik düşüncelerini yazarca alınan tüm önlemlere karşın derhal ateşli polemikler yaratacak biçimde açıkladığı *Hukuk Felsefesinin İlkeleri ya da Anahatlarda Doğal Hukuk ve Devlet Bilimi (Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse)* olacaktır (1821), yayım sansür tarafından bir yıl geciktirilmiştir.) (XII).

"Kanonik kitaplar"ın bilinçli okunuşu övgüye değer bir girişimdir ve, elbette ki, Hegel'in düşüncesinin özünü açıklar, ama onlardan bazısı için Hegel'in belirtmek istediği gibi: "Anahatlarda".

Onu tüm gelişimi içinde kavramak isteyenin önünde daha aşılacak pek çok güçlükler vardır. Hegel, örnek profesör, kitaplarında özetlediği konuları ve dahası hakkında hiçbir şey yayımlamadığı diğer disiplinleri yıllar boyunca okuttu. Genellikle çok uzun olan derslerinin hazırlık taslakları, ve görünüşte çok dikkatli öğrencilerin ya da serbest dinleyicilerin sayısız not defterleri mevcuttur. Eğer bu dokümanlar dikkate alınırsa, Hegel'in sözlü öğretiminin yazdıklarına birçok şeyler eklediği ve bazı durumlarda içeriğini değiştir-

diği görülür. Zaten onlar verildiği öğretim yılına göre önemli ölçüde değişirler.

Öyleyse sorulacak nazik sorular var demektir: Hegel, -açıkça genelde "dinleyicilerin kullanımı için" yazılan- yayınlarına mı, yoksa sözlü derslerine mi daha çok önem veriyordu? Önceden tasarlanmış kesin gözüken özetler, nispeten gereksiz olarak uzatılmış derslerinin ve coşkun doğaçlamalarının üzerinde bir değere sahip mi? Söz kalemden daha mı sadık? Çelişki ya da yazılan ile söylenen arasında fark olduğu durumlarda hangi ölçüte başvurulacak?

Daha sonra görüleceği gibi pek çok motif, tüm hayatı boyunca Hegel tarafından verilen *derslere* en azından eşit bir önem atfetmeyi gerekli kılar, çünkü onlar yeterli koşullarda asıllarına uygun olarak düzeltilebilirdi. Çeşitlilikleri ve zenginlikleri onların lehine kanıt olarak gösterilebilir.

Bir örnek bu zenginliği değerlendirmeye yetecektir. *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*, Hegel tarafından yayımlandığı biçimiyle yaklaşık 335 sayfa tutuyordu. 1840'ta Gans tarafından tamamlanan biçiminde 432 sayfaya ulaşmıştı. Yakın zamanda, K.-H. Ilting dinleyicilerin çeşitli defterlerinin içeriklerini toplayan bir baskı yayımladı. Gerçekten, eleştirel metinler gibi pek çok tekrarları göz önüne alarak dört ciltte 3000'i aşkın sayfaya ulaşır. Tamamlamaya ve karşılaştırmaya izin verir. Düşünce değişikliklerini ortaya koyar. Bunlar nasıl göz önüne alınmayacak? Hegel'in tamamının yayımlanmamasına nasıl rıza gösterilecek?

Bununla birlikte böylesine bir tasarı korku uyandırır.

Bunlardan biri geleneğe saygıya dayanır. Hegel, öldüğünde eserlerinin büyük bir kısmı erişilemez durumdaydı: Bizzat kendisi yalnızca parçalar yayımlamıştı ve baskıları genelde tükenmişti. O zaman ölenin tilmizleri ve bazı dostları bir "tam baskı"ya girişmişlerdi.

İyi niyetli, çoğunlukla yetkin, kimi kez oldukça bilgiliydiler. Ellerinde etkili araçlar vardı ve içlerinden birçoğu pek kötü de sayılmazdı. Tasarılarını hızlı bir biçimde gerçekleştirdiler. 1832-1845 baskısı 18 cilt tutar. "Kanonik yapıtları" eklemelerle zenginleşmiş olarak yeniden ele alıyordu, ve *Estetik, Tarih Felsefesi, Felsefe Tarihi, Din Felsefesi* konula-

.rında oldukça önemli, açıklayıcı, açınlayıcı kabul edilen *Dersleri* okuyuculara ilk kez sunuyordu. Bu ders notları arasından bazen eklektik bir biçimde "biraraya toplanmış" genelde tek bir yorumu ele alıyordu, ve içerikleri bilinçli olarak yumuşatılmıştı. En azından içeriği kılpayı aktarıyordu. Önceden heterojen bir dinleyici topluluğa verilen *Dersler* kültürlü okuyucular için "kanonik kitaplar"dan daha fazla anlaşılır durumdaydı. Bu yüzden dikkate değer bir başarıya ulaşmıştır ve hocanın öğretisini yaymada katkısı fazladır.

Koşullar *Yapıtların* bu baskısını, Hegel'in ölümünden sonra ve uzun zaman için, tüm çözümlemelerin ve tüm eleştirilerin çıkış noktası olan Hegelciliği öğrenmek isteyen herkes için ulaşılabilir tek kaynak haline getirdi. Stirner, Schopenhauer, Marx, Engels, Kierkegaard, Nietzsche, Lenin gibi önemli düşünürlerce bilinen ve incelenen yalnızca bu baskıydı.

Dünya felsefesinin onunla birlikte salındığı o yıllarda, Hegel'in anısına "can yoldaşları" tarafından dikilen bu anıt özgün modeline uymuyordu. Bazı Hegelciler bundan bu eski baskıyla yetinmenin daha iyi olacağı sonucunu çıkardılar: Tarihsel Hegel'i modern düşüncenin dramına girdiği, fikirlerin savaş alanında almaşarak yenildiği ve yendiği haliyle ortaya koyar. Hegelimiz bizde kalsın, bu baskının onu kendinde sakladığı gibi! Şaşkınlık verici buluşlar olabilir, usalmaz haberler bize ulaşabilir, ama, rahip Vertot'nun söylediği gibi: "Yerim bellidir!"

Dayanılmaz bir durum! Kesin karar vermeli: Rolü, apaçık değeri, prestiji ne olursa olsun 1832-1845 baskısı ne tam ne de kesindir. Gerekli düzeltmeler ve tamamlayıcı ekler ayrıntılarla ya da nüanslarla ilgili bile olsa, bunları önemsememek pek akıllıca olmayacak. Tarihsel belirginliğin ve kuramsal doğruluğun belli bir düzeyinde ayrıntılar ve nüanslar öz oluverirler.

Şu halde, her ne kadar bu baskıyı "Jübile baskısı" da denilen 1927-1930 baskısında gözden geçirmek faydalı olmuşsa da, sonradan Georg Lasson ve izleyicilerinin önceden çok özet bir biçimde yayımlanan bazı eserler tamamlayan ve şimdiye dek yayımlanmamış metinleri açığa çıkaran,

Hegel'in elyazmalarına ve değişik kaynaklara başvurmaktan çekinmeyen yeni bir baskıya girişmeleri daha da sevindiriciydi. Örneğin, açığa çıkardığı diğer dikkate değer metinler arasında, çok zor, ama bundan böyle ünlü olan *Jena Dersleri*'ni ona borçluyuz *(Mantık, Metafizik, Doğa Felsefesi, Tin Felsefesi)* (VI ve VII).

Bu sırada, Hegel'in diğer metinleri bulundu ve, "tüm yapıtlar"a dahil edilmeden ayrı olarak yayımlandı. Şimdi, tanınmış kitapların inanılmaz derecede karmakarışık bir yığının önünde bulunuyoruz.

Yüzyılımızın sonunda, aydınlığa kavuşturmak ve bir biçim vermek için büyük bir umut doğuyor. Hegel arşivcisi eleştirel, bilimsel ve bütünsel büyük bir yayın çalışmasına girişiyor. Daha şimdiden beş cilt ciddi bir yayınevince yayımlandı. Fakat bu girişim ne zaman sona erecek?

Hegel tümüyle ele geçirilmek için fazla mı büyük?

En sevilen eğretilemelerinden birisi, gecekuşu, bilginin sembolü, "yalnızca alacakaranlıkta uçuşuna başlayan" Athena'nın baykuşuydu. Hegel'in kendisi için gecekuşu her zamankinden daha çok oyalandı: Uçuşuna gece sona erince başlıyor.

II. Hegel Denilen Kişi

Filozof ne olarak zamanının bilincidir? Çağdaşlar onun eserlerinde yaşamlarının kuramsallaşmış yansısını nasıl algılarlar? Felsefenin tarihteki yeri nedir?

Bu sorular Hegel'i kaygılandırdı, ve o, bir çok kez bu konuyu ele aldı; örneğin, *Tinin Görüngübilimi*'nin Önsöz'ünün sonunda (IX, 164-169). Orada, yazar ve halk arasındaki ilişkiyi açıklar, ve bu onu genel olarak yazar ve zamanı arasındaki ilişkiyi incelemeye götürür.

Bir çoğunda olduğu gibi bu metinde de Hegel'in her zaman belirli insanların -ve öyleyse bir halkın- yaşadığı çağa ısrarlı göndermeleri gözlemlenir. Her çağda halk belirli bir anlayış durumuna sahiptir ve, sonuçta, felsefeyi ve geçmişin tinsel eserlerini kendine özgü biçimde görür!'Hegel; Platon, Aristoteles ve Yeni-Platoncular konusunda zamana gö-

re düşünce değişimlerini betimler. Geçmişin insanlarında çağdaşları ve sonrakileri karşı karşıya getirir, sanki ölende yaşamaya devam eden ve ilerleyen karşılaştırılır.

Özentili redaksiyonunu yeni tamamladığı *Görüngübilim* üzerine düşünürken, bu eserin okuyucularca karşılanışında elverişli ve elverişsiz koşulları karşılaştırır. *Görüngübilim*'in yayımlandığı an ona kesin gözükür.

Burada elbette ki yazarın okunma ve anlaşılma kaygısı, gerçek değerinin bilinmesi, saygınlığı üzerine kişisel bir endişesi sözkonusudur.

Ama Hegel bu bencilce tasanın üzerine çıkar, ayrıca onu meşrulaştırır: Evrenselliğe yükselebilen ve, eğer denilebilirse, saltığın "bakış açısı"ndan bakabilen bir inançla eserinin evrensel önemini açıklar. Saltığın bakış açısı kesin olarak tüm tikel, kısmi ve göreli bakış açılarının dışlanmasından ibarettir.

Bireysel bir kaygının evrensel soruna bu dönüşümü, bireyin düşüncesinin rolünün ve yerinin parlak bir anlayışının, bir yazar tarafından bir yazarın ne olduğunun eşsiz bir tanımını ortaya koyar.

Herhangi bir yazar halkla ilişkisini bu biçimde ne düşünmek ister ne de düşünebilir. Bizzat eserin kendisinin bunu kabul edilebilir ve düşünülebilir kılması gerekir. Bu demektir ki, yazar neyin doğru neyin yanlış olduğu üzerine düşüncesini açıklamayı amaçlamaz -okuyucu bu durumda kendisine iyi gözükeni alacaktır-, ama yazar ve okuyucunun kişisel yargısının ve bireyselliğinin üzerinde bir şeyi belirtir: Kendine özgü deviniminde ve yaşamında derin ve en son gerçekliği, Hegel'in *kavram* diye adlandırdığı özgür gelişmeyi, ve bu nesnel idealizmin felsefi perspektifinde: Her şey fikirdir, ama Fikir (idée) bireylerin kafasındaki küçük bir düşünce (pensée) gibi anlaşılmamalıdır. Fikir, Hegel için, tüm gerçekliktir, ve öyleyse bireylerin sınırlı düşüncelerine bağlı değildir, ama tersine, bireyler, ve Hegel'in kendisi, Fikir'e bağlıdır.

Bu fantastik idealizm kabul ya da reddedilebilir. Eğer kabul edilirse, sanki tadına bakar gibi bu yalnızca geçici bir süre için mi olacak; o zaman kabul etmek gerek şu sonucu:

Felsefi bir eserin konusu Fikir'den başka bir şey olamaz, aynı zamanda eserin gerçek yazarı da Fikir'dir. Fikir, tekil bir filozof aracılığıyla eserde ve kendine ikincil olarak verilen yer, zaman ve durum kipliklerinde kendinin bilincini kazanır, kendini tanır. Dolayısıyla yazar, filozof, Hegel, onun okuyucu bireysel öznelerle seçkin bir biçimde iletişim kurabilmesi için kalemini kavrama ödünç verir.

Aynı şekilde fizikçi, en son kertede, kendi alanında bizzat doğanın kendisinin olan özellikleri ve yasaları yalnızca dillendirir. Doğanın bizzat kendisi kendi ağzı ile onu çevirmeden önce, tanıdık bir sözcük kullanırsak, sanki büyük bir kitaptan okur gibi kendinde okudu.

İdealist filozofun savları aynı düzendedir, ama daha parlak: O sadece saltık'ın sözcülüğünü yapar. Bu şartlar altında, Hegel'in her zaman için eserine duyduğu güven kendini beğenmişlik olarak gözükmez: Kendi yapıtı, yalnızca basit bir hizmetçisi olmak istediği evrensel yapıttan daha az sözkonusudur. Şeylerin gerçekliği, kendisine insanların bilincine kadar yol açmayı her zaman bilmiştir ve, bu defa, yol açmak için Hegel adlı birisini seçti.

Aynı zamanda, filozofun kendini beğenmişliği pek aşırı gözükür: Yeminli sözcüsü olmakla övünür halkının, çağının, Dünya Tini tarihinin bir döneminin, saltık'ın! Bununla birlikte gerçeğe giden yol her durumda açık değildir. Yalnızca "zamanı gelince" görünen gerçeğin doğasına sahiptir. Öyleyse başarı sadece ikincil olarak yazarın yeteneğine ve okuyucunun seçimine bağlıdır. İlkin gizli olan bir zorunluluk onların karşılaşmalarını düzenler: Okuyucular gerekli olgunluğa filozof buluşunu tam zamanında gerçekleştirdiğinde ulaşırlar. Derin bir uyumluluk onları yaklaştırır. Her ikisi, her biri kendi yolunda aynı yeni bir tin, aynı yeni bir düşünme biçimi, aynı yeni bir çağın isteği tarafından taşınır. Dahası, başka bir uyum, saltık kendi buyruğuna uymak için sanki ona indiği anda filozof saltığa yükselir: " Kendini tanı! "

Şu halde Hegel, saltığın filozofu, -şu denilebilir: laik Tanrı'nın-, hiç kuşku yok saltığın bilgisinin bizzat kendisince olanaklı olduğunu, "saltık bilgi"nin olanaklı olduğunu, ve

aynı zamanda saltığın zamansal ortaya çıkışının birbiri ardınca gelen biçimlerinin tarihsel düzenlemesini kabul eder: Onlar gerekli tarihsel koşullar biraraya geldiğinde doğarlar ve görünürler (IX, 167).

Ayrıca görünüşteki yeniliğinin özgünlüğü ve doğası üzerine yanılgıya düşülebilir. Hegel'in döneminde birçok genç filozof fikirler piyasasına yenilikler sürerler. Ama kendilerini pek çok yanılsamalara kaptırırlar. Kendisini tam bir vecd içinde ya da tam bir mit içinde sanan bazıları, romantikler; ya da ihtiyatla ampirizme bel bağlayan diğerleri sadece tanımlayamadıkları kavramın içinde bulunuyorlardı. Onlar onu bilmeksizin kavram onlara egemendir. Onlar kendi zamanlarını anlatılar ondan kaçtıklarını sanarak. Maskelerini indirmek gerekir.

Vakitsizce yepyeni bir gerçeklik bulan bir dahi ya da bir deli kendini duyuramamıştı: "Asla çok erken değil!" Bu güçlük olumsuz olarak ters döndürülebilir: "Asla çok geç değil" (IX, 167)! Hegel, o, tam zamanında ortaya çıkar.

Bu demektir ki meydan ona bırakılmıştı: Gerçekliğin yeni bir biçimi, özgün bir düşünme biçimi, yenilikçi bir dünya görüşü diğer biçimler "zamanlarını tamamladıkları", olgunluklarına eriştikleri, "tarih oldukları" zaman ortaya çıkar. Diğer alanlarda olduğu gibi felesefede de, yeni eskiyle acımasız bir eskime yasası gereği kesintisizce yer değiştirir.

Ama bu ikame yerel bir harekete, bir sapmaya, bir göçe, bir taşınmaya indirgenemez. Bilimde, sanatta, felsefede bir kuram, bir biçim, bir dizge yokluktan bir şeyin ortaya çıkması için kolayca yok olup gitmez. Ortaya çıkan kaybolana bağlanır, kendini hazırlamak için onu hammadde gibi kullanır, onunla beslenir (XIV, 54-55).

Sonuç olarak, doğası ne olursa olsun felsefi bir sorunu ele alırken ne onu *dogmatik* bir biçimde basitçe değerlendirmek yeterlidir ne de onun alışılmış bir formüle göre doğru veya yanlış olduğuna karar vermek: Bu gerçektir, doğrudur, iyidir, *ya da* yanlıştır, doğru değildir, kötüdür. Farklı ya da karşıt seçenekler asla *eklektik bir biçimde* kabul edilemez: Bu gerçektir, doğrudur, iyidir, ve şu *da* şöyledir. Ama bir sorunun, bir öğretinin, bir tarihsel dönemin, bir mantık-

sal hareketin felsefi *sergilenmesi* bir biçimden diğerine, bir bölümden diğerine, bir mantıksal uğraktan diğerine zorunlu *geçişi* betimler -ve gerçek konu, bütünselliğinde içerilen ve yazarıda içine alan Bütünlük'te yer alan süreçtir. Bu, şeylerin ve şeylerin bütünselliklerinin kendi kendilerini özerk devinimleri içinde ifade etmelerine izin verir. Bu biçimde; bilimsel, tarihsel, ya da mantıksal incelemenin nesneleri artık doğrudan doğruya fiilen yalıtılmış, kesin olarak tanımlanabilir, mutlak olarak birbirinden bağımsız *şeylermiş* gibi değil, ama bir tarihin dönemleri, bir gelişimin evreleri, örgensel olarak bağlı oldukları ve her birinden daha somut en üst birliği oluşturan Bütünlük'ün ya da kümenin soyut olarak ayrılmış ögeleri gibi gözükür.

Bu durumda Hegel gözlem ve çözümlemeye konu olan her türlü görüngü, olay ve yapıların "doğru ya da yanlış", "iyi ya da kötü" olduklarını söylemekten vaz geçecektir. Ama daha çok şöyle diyecektir: " Sonrakiler! " Her çağ kendine özgü zihniyetiyle önceki çağların yetindiklerinden daha başka şeyler isteyecektir. "Zamana uyunuz", diye daha önceden öğüt vermişti Voltaire *(Seçmeler,* "Pléiade", 1961, s.709)!

Hegel öyleyse zamanın çağrısına yanıt verdiğini sanır!

Zamanın tek işlevi geçmek olduğuna göre her yaşam biçiminin, her kurumun, her kuruluşun, daha genel olarak her "şey"in sona ereceğini öngörmek kolaydır. Devrimi önceden haber verenler asla yanılmazlar. Belirsiz kalan yalnızca süresidir: Hegel bu yüzden hiçbir zaman kesin sınır koymadı!

1807'de saatin kendisi için çaldığını düşünür. Bu durumda, utanmaksızın diğer felsefelere ölüm davetiyelerini gönderir, ve vasiyetnamelerini açar. Bu korkunç operasyona kılıf hazırlamak için kutsal formüllerle silahlanır: "Beni izleyin, ve bırakın ölüler ölüleri kefene soksun" (IX, 169)! *İncil*'den kendi girişimini doğrulayacak bir ayeti her zaman bulmuştur.

Bir felsefenin ortaya çıkışı diğerlerinin sonunun geldiğini bildirir. Hegel doğal olan üzerinde acımasızca diretir. Hâlâ yaşayan ve son derece saygın olan yazarlarla, Pierre'in Ananias'ın duluyla konuştuğu aynı kabalıkla konuşmaya cesaret eder: "Kocanı kefene sokanların ayakları kapının önün-

de, ve seni de öldürecekler!" Hegel; Krug, Reinhold, Jacobi, Fichte ve hatta arkadaşı Schelling gibi düşünürleri hedefliyordu. Birdenbire ölmediler ama hınç duydular. Kant üç yıl önce sıvışarak hakaretten kurtulmuştu.

Burada, ortam, ya da daha doğrusu diyalektiğin, Hegelci düşünme biçiminin devrim ve kopuş anı ona tüm öfkesini boşaltma olanağı verir. Böylesine korkunç bir biçimde kurduğu bu yıkım mahkemesinin önünde, Hegel kendi sonunu da düşünmüş müydü?

En azından canını kurtarmaya çalışır. Eğer ona inanılırsa, rakiplerini kovarak kariyer yapmaya çalışan, bireysel Hegel değildir. Geçersizlik ölçütünü öğretiler için bile hiç çekinmeden uygular, ama öğreti kurucularının gözden düşürülmelerini reddetmez. Konu edindiği ve uğruna savaştığı neden olan, yapıtlarında gösterilen, ve aynı zamanda kendini savunan "şeyin kendisi"nin arkasına gizleniyormuş gibi yapar.

Eğer yazar, halk arasında tanınmak istiyorsa bu kendi anıtını dikmek ve kişiliğinin kültünü oluşturmak için değildir. Söyle söylenmeli: Tam tersine! O, tüm kültün ve tüm düşünsel sevginin kendisine yöneldiği saltığın, zorunluluğu ve özgürlüğü içinde, parlaması için unutulmalıdır.

Bu Hegel, ne kadar alçakgönüllü bir kişi! Bu girişimde saltığın konuşmasına olanak vermek ve onu kavramak için, "o, -bizzat kendisinin söylediği gibi-, olabileceğini oldu ve yapabileceğini yaptı" (IX, 169)! Piyaniste ne diye kızıyorsunuz besteleyen o değil ki!

Bu alçakgönüllülük sinsi görünecekti ve oldukca sinirlendirici bir etki yaratacaktı, eğer *Görüngübilim* gibi derin bir yapıtın, ve daha genelde, böylesine zamanına uyan bir felsefenin habercisi olmasaydı!

"Gelişememişler", Hegel'in gözünde, ne kavrayabilir ne de kabul edebilirler şu tezi: Felsefi sistem filozofun bireyselliğine bağlı değildir.

Onların karşı çıkışları, alaylı sözleri Hegel'in tutumunu ve tartışmanın can alıcı kısmını tam tersine bir biçimde anlamalarına yol açacaktır. Hegel'in evrensel zorunlulukçuluğu onları korkutur. Onlardan biri, şimdi iyice unutulmuş

olan Koeppen, Hegel'i hemen gülünç duruma düşürmek için onun düşüncesini açıkça ve kısaca ortaya koymanın yeterli olacağını sanıyordu; ve onu bir makalenin, Sanı ve Bilgi (IV), içine sokuşturdu: "(Hegelci) kurguya göre biz sistemi bireyden türetmeyiz (ya da çıkarsamayız); ne felsefeyi insandan, ne de kitabı yazardan. Fakat tersine, biz bireyselliği sistemden türetiriz; insanı felsefeden; yazarı kitaptan; ve kitabı, aynı şekilde, sistemden türetiriz..."

Bu prosedürden gülünç sonuçlar çıkarır: "*Eleştirel Dergi*'nin bu makalesinin yazarı, tamamıyla ilgisiz ***kendinde***'dir (...)."Eğer yazarın B. Hegel olduğunu kabul edersek, böylece belirli bir isim elde ederiz, ve onunla da bir kişi, ama bununla beraber onun keşfi büsbütün gerekli değildir. Temel nokta her zaman bu makalenin yazarının, B. Hegel ya da bir başkasının, zorunlu olarak (...) yazdığı biçimde yazmak zorunda olduğunu göstermektir (Koeppen, *Schellings Lehre*, 1803, s. 144).

Bu sözler sonradan Hegelciliğe karşı gelişecek olan pek çok eleştirileri tohum halinde içerir. Ama Hegel yazarın rolü anlayışını sürdürecektir. *Felsefe Tarihi*'nde, karşıt görüşleri, hasımlarınınkini, filozof Fries'inkini karikatürize edecektir: "Bir başkası için düşünmemeliyiz; inandırıcı olan kişisel düşüncedir; tüm özgün bireyselliğe önem vermeliyiz, aksi takdirde kendimizce düşünemeyiz."

O, Goethe'nin özdeyişine itaat eder: "Niteliklerini geliştir, daha çok özgün yanlarını koru."

Ve belirtir: "En kötü tablo, ressamın kendisini gösteren tablodur. Özgünlük bütünüyle evrensel bir şeyler üretmektir. Kendince düşünme saplantısı, her birinin başkasının yapamayacağı denli budalaca şeyler üretmesidir"... (XIX, 645).

Bireysel öznenin bu silinişini Hegel yalnızca felsefede buyurmaz. Onu tüm tarihte ortaya çıkarır: "Genel dünyasal amaçlar (...) bizzat kendilerince gerçekleşirler, ister birçok insanın isteğiyle isterse onların bilincine karşı ya da onsuz" ... (XVII, III, No.2, 277).

Bununla birlikte filozofun görevi kendisine verildiği sanılan edilgenlik ya da önemsizlik ile yetinmek değildir. Basit bir istek üzerine, Saltık Fikir'in sekreteri olunamaz. Rütbe-

lerini kendi çabasıyla kazanması gerekir. Filozofun tutkusu şeyin kendisini tanımak, düşüncesini saltığın düşüncesi ile uyuşturmaktır. O yalnızca ona sadık olmak ister, ama bu sadakat özveriyi gerektirir. Eğer başarırsa, bu durumda kendisini diğer insanlardan ayıran kişisel zaferini ilan eder, tikelin ve ampirizmin tuzağına düşerek. Onun ulaştığı saltık bilgi hiçbir zaman edilgen bir yansıma olmayacak, saltık sanki orada yansımayacaktır. Aynadır kuşkusuz, ama çok özel: Etkin, zeki, bazen kurnaz, bilgili. Işık ışınlarını yakalamayı bilir. Kurgul düşünce, kendi kendine düşünen düşüncedir. Birey onun kendi kendine düşündüğünü kendinde oluşturmayı başarır: Ama çok büyük bir çabanın ve uzun bir çilenin sonunda. Ender kişiler hassas bireyselliklerini, sevimli yabancılaşmalarını bu denli feda edebilirler! Ender kişiler sınırlarını aşabilirler! Ama bununla, paradoksal olarak, bireyselleşirler, farklılaşırlar. Gerçek bireysellik evrensellik elde edilerek güçlükle kazanılır.

Sözcüğün olağan anlamıyla, -ve daha çok başka nedenlerden dolayı vazgeçmenin basit bir düşüncesinde kalarak-, daha bireysel olandan bu felsefi vazgeçme, çağın derin özlemlerinden birinin sonucuydu, ve Hegel bunu bilmiyor değildi. "Ne çok erken, ne çok geç" : Ondokuzuncu yüzyılın başında, Almanya'da ve Almanya'nın dışında, bir adsızlık tutkusunun, aşırı bir kişisellik tiksintisinin, coşkun bir nesnelciliğin sayısız kanıtları sıralanabilir.

Ama yazarın bir tür kurnazlığı, ya da aklın bir kurnazlığı, hilelerini burada gösterir: Hegel özneyi yadsıyarak ün yapar. Filozoflar Pantheonu'nda Platon'un, Aristoteles'in, Descartes'ın, Spinoza'nın, Leipniz'in, Kant'ın yanında iyi bir yerde bulunur. Bu tanrıların arasında, kendisini Zeus sanma duygusuna bile kapılır. Dünya tini sekreterlerine mutlu bir emeklilik sağlar.

III. Karanlık Hegel

Saltık -ya da Fikir, ya da Tanrı -, biraz çabukça yazdırır, ve bazen söylediğinden vazgeçer. Hegel felsefesinin alanı, her şeye rağmen, birkaç belirsizlik barındırır. Uyandırdığı ilgi-

nin değişken yorumlarla dönemsel olarak canlandığı görülür. Yorumların ve, buna bağlı olarak, eleştirilerin bu çeşitliliği neden?

Bunun nedenlerinden biri okuyucuların, kabul etmedikleri zaman bile, güçlükle kurtuldukları belli bir şaşkınlıktır. Onlar, bu yazarın, -ona özgü ve yadsınamayan bir özelliği-, herkesçe bilinen anlaşılmazlığını her defasında aşmayı başarabileceklerini savunabilirler mi? Bunu görmek ve ona katlanmak zorundayız. Ama Hearing, Hegel üzerine büyük bir yapıtın yazarı, şüphesiz abartıyordu şöyle yazarken: "Şimdiye dek Hegel'in düşüncesine yapılan hemen hemen bütün giriş ve sergilemelerin sonradan eserlerin okunuşuna büyük bir hevesle başlayan okuyucuyu her şeyden tamamıyla yoksun bıraktığı; ve dahası, Hegel yorumcuları arasında çok azının, yapıtının bir sayfasının sözcüğü sözcüğüne bütünlüğünü sağlayabildiği herkesçe bilinen bir gizdir." Öncelleriyle karşılaştırıldığında kendisinin Hegel'i açıklama girişiminin niteliğini iyice ortaya koymak istemiyor muydu?

Eğer Hegel'in metinlerine nüfuz edilemiyorsa, geriye bedeli ağır bir giriş kalacaktır!

Öyleyse bu belirsiz ağız ne demek istiyor, ne diyebilir?

Onun iyice anlaşılmasını önleyen ve önüne perde çeken ilk engel: Doğa bilimleri alanında Hegel tarafından yapılan önemli yanılgıların birikimidir. Bunlara rahatlıkla kızılabilir, zira kendilerini çok naif bir biçimde gösterirler; örneğin, *Doğa Felsefesi*'nde, *Ansiklopedi*'nin ikinci kısmında. Bunlar Hegel'in bilimsel sorunları ele aldığı bölümleri de, diğer yerleri de bozarlar, ve bu, *Doktora Tezi*'nden sonradır (I). Bunların aşırılığından bazı sert eleştirmenler köktenci sonuçlar çıkardılar: Herkesin kendisini doğrulayabileceği alanlarda böylesine hatalar yapan bir insan, hiçbir kontrol aracının olmadığı ve rastgele gidildiği düşüncesinin esirimsi bölgelerinde güvenilmeyi hak etmez.

Bilim adamları kendilerini öfkeye kaptırırlar. Yaklaşık olarak Hegel'in çağdaşı dahi ve ünlü Gauss haykırır: "Nuh, İncil'e göre, sonradan sağduyulu bir insan olmak için bir kez sarhoş olmuştu, oysa ki yeni gezegenlerin araştırılmasının yararını yadsıdığı ve Newton'u eleştirdiği Doktora Te-

zi'nde Hegel'in saçmalıkları daha usa yatkın gözükür, eğer daha sonraki sözleriyle karşılaştırılırsa!"

Elbette ki, eğer böylesi terslikler başına gelmemiş olsaydı, Hegel'in dostları ona daha fazla hayran kalacaklardı. Bilimsel çılgınlıklarının etrafına sardığı tüm felsefi açıklamaları bir sis perdesiyle örtülü gibidir. Daha iyisini yapabilirdi, ya da birazcık şansla daha az kötü bir ata binebilirdi!

Bununla birlikte, bu zayıflık kabullenilerek, sonucu abartmamak gerekir. Bilimsel yetersizlik, karşı-Newtoncu körlük, ve daha genelde bilimsel araştırmaların en son sonuçlarına oranla yapılan çılgınlık konusuna gelince, Hegel'in döneminde ondan daha kötüsü bulunabilir. Kökten aykırılıklarına rağmen sakınımsızca bir yandan bilimsel verileri ve, diğer yandan, dinsel gelenekleri kabul eden bilim adamlarını anmaksızın, ve dahası kurgul olarak onları uzlaştırmayı denemeksizin, Hegel'in yaptığı gibi...

Eğer Hegel *Doktora Tezi*'nde böylesine beceriksiz ve böylesine gülünç bir biçimde yanıldıysa bile, en azından kendisini yanlız hissetmiyordu: *Doktora Tezi* jüride bir skandala yol açmadı, ve onun sayesinde o doktorluğu elde etti. Eğer aday kötüyse, yargıçlara ne demeli?

Hegel'in bilimsel seçimlerinin geçerlilik sorunu zaten tartışmaya açıktır. Sorgulama devam ediyor. Bazı konularda, çok hassas bir çözümleme ile, ilkin korkunç bir yanlışlık sayılan şeyin, -bu durumda onun Hegel'in metninde bu biçimde varlığı güçlükle açıklanabilir-, kapalı olarak ifade edilmiş ama çok dikkatli okuyucularca ortaya çıkarılabilen bir önsezi, yeni bilimsel ilerlemenin bir önsezisi gibi görülemeyeceği yadsınamaz (XLI, 27).

Hegel'in bilimsel hatalarının oluşturduğu şaşkınlık ve anlaşılmazlığın nedeni karşılığını bizzat kendisinde bulur. Onlar en azından onun bilime olağanüstü ilgisini ve saygısını gösterirler. O, birçok çağdaşının ve ardılının yaptığı gibi ne bilimi ihmal etmek ne de onu felsefi incelemesinden uzaklaştırmak istiyordu. Hegelcilik, ayrıntıda yanılgıya düştüyse bile, kural olarak asla bilim ve felsefeyi birbirinden ayırmadı, onları karşı karşıya getirmedi.

Hegel'in seçimi kimi kez çok iyi gözükür. O, cesaretle, ve

sertlikle! büyük bir onama elde eden, ve hatta bazı bilim adamlarınca da kabul gören sahte bilime karşı tavır alabildi: Lavater'in fizyogonomonisi (görünüşe bakarak), Gall'un frenolojisi (kafatasçılık) (VIII,I, 256), Mesmer'in manyetizmi...

Daha temel olarak, Hegel'in döneminde bilimsel gerçeklik olan şeylerin şimdi filozofun yanlışları kadar bilim dışı oldukları söylenebilir. Newton bilimi kuşkuya yer bırakmayacak biçimde son sözü söylememiştir. Ona inanmak için Kantçı olmak ve birçok diğer saçmalıklara inanmak gerekmiştir.

Bilimle felsefenin ilişkisi, şüphesiz çok yakın, ne çok basit ne de tek yönlüdür. Her zaman birlikte yaşlanmazlar. Birbirleriyle olan bağları anlık sonuçlarından çok karşılıklı gelişmelerinin kipliği ile ilgilidir. Bilimsel bilgi çabuk tükenir, ve felsefi bilgi mekanik ve dışsal olarak ona bağlı olacaksa, bu durumda, Platon'un ya da Aristoteles'in felsefeleri kesin olarak hiçbir önem taşımayacaktır.

Filozof, daha çok bilimsel kuramların kurulduğu ve yıkıldığı biçimi, militan ve tartışmacı bilimsel etkinliği, güncel bilimsel doğrular ve yanlışlar arasındaki savaşın geçtiği epistemolojik düzeyi göz önünde bulundurur. Sırtını sıkıca egemen bilime "dayayan" bir felsefe etkin bilimi arasıra iyi kötü açıklar. Bu sırada, mesafeli duran ve önemli yeni buluşların yanında duran diğer bir felsefe, araştırma ve keşif hak ve özgürlüğünü elinde tutar. Kimi kez yanılgılı örneklerle tanınan Hegelci yöntem, belki de, bilimsel düşüncenin hareketini, zamanının bilimsel doğrularını uysallıkla devşiren, ama doğrulanmasından ve açıklanmasından kaygı duymayan bir felsefeden daha iyi anlamaya olanak verir.

Başka bir belirsizlik nedeni: Hegel son derece kalıcı dirimsel bir felsefe yarattı, bununla birlikte onu yalnızca bilimle değil ama aynı zamanda çağının felsefeleriyle de açık ve sürekli bir karşılaştırmayla geliştirdi. Hegel'in yapıtı, o zaman saygınlığı en yüksek olan filozoflarla sert tartışmaları içerir: Kant, Fichte, Schelling ve Jacobi, şüphesiz, ama o zamandan beri ününü yitirmiş düşünürlerle de: Bardili, Reinhold, Krug, Solger, Haller, Fries... Bu çok keskin bir okul tartışması demektir, ve bu "filozofların" kendileri her za-

man sözlerinin duruluğuyla tanınmazlar! Hegelci metnin pek çok bölümleri, eğer öğretilerine bir çürütme, ya da bir tamamlama, ya da bir düzeltme getirdiği bu unutulmuşların, bu önemsenmeyenlerin öğretileriyle ilişkilendirilmezse, en yüksek gereklik düzeyinde, anlaşılmaz olarak kalır. Bu 20. yüzyılın sonundaki bir okuyucunun işini kolaylaştırmayacaktır...

Ama bu değişik ve birbirine girmiş felsefi akımların varlığından ve düzeyinden az çok haberdar olan kültürlü çağdaşları bile, Hegel'i hemen hemen ender olarak ve güçlükle anlayabiliyorlardı. Başkalarını daha iyi anlamıyorlardı: Bu çağ karanlıkta kehanette bulunan, 18. yüzyıl "aydınlığını" başından savan, seçkinciliği ve kapalılığı yeğleyen romantik "dahiler" yüzyılıydı. Onlardan kendisini ayırmasına rağmen, belki de Hegel her zaman güçlüğü ve derinliği farkedememişti. Bunu yumuşatmaya da pek çalışmadı.

Bu bakımdan o, çağdaşlarından, ve hatta dostlarından, açıkça kendini ayırır. Romantik olamayı istemez, romantizmin gülünçlüklerini ve başarısızlıklarını ortaya çıkarır, bununla birlikte biraz acıyarak romantik "güzel-ruh" ile alay eder (VIII, I, 168 ve XXIX, 19). Sık sık tamamıyla açık bir biçimde eleştirir, ve dizgesel düşüncesinin genel eğilimine uyar, dahilik, kapalılık, seçkincilik. Fakat, burada, belki belli bir güçlükle karşılaşır: Yaşamının sonunda, felsefeyi, içine yalnızca seçkinlerin girebileceği bir tür "tapınak" gibi kabul etmek zorunda kalır. Büyüklük arzusuyla, ya da başka nedenlerden dolayı, değişik yerlerde aşırı bir özlülükle, tuhaf bir anlatışla, alabildiğine soyut olarak konuştuğu kuşku götürmez.

Kuşkusuz, kötü hazırlanmış, tembel ya da yeteneksiz bir okuyucuya demogojik tavizler vermek için kendini fazla zorlamak zorunda değildi. Birçok diğerleri gibi erdemli göründü. Dostlarının çeşitli tanıklıkları, ve kendi itirafları, içten gelerek yalın ve açık bir biçimde konuşmadığını doğrular. Sürekli olarak biçiminin ağırlığı, güç anlaşılırlığı, şaşırtıcı sözcük dağarcığı onun yüzüne vuruldu. Öğrenciler, birazcık anlamaya başlamadan önce, onu dinlemeye uzunca bir süre alışmak zorundaydılar.

Bununla birlikte -okuyucu pekiştirme denemeleri yapar-, Hegel hayranlık veren bir açıklıkta, büyük bir sadelikte, ve söylenebilir, şaşırtıcı bir güzellikte sayfalar yazabilmişti (VIII, II, 261). Gelenek ondan aldığı parlak imgeleri saklar ve yüceltir.

Zaman, çaba ve sabırla -tüm bunlar her şeye rağmen gerekliydi!-, Hegelci belirsizliğin önceden sanıldığı kadar içinden çıkılmaz olamdığı farkedildi. Kapsamlı ve tam bir belgelemeyle, yapıtlarının ve metinlerinin karşılaştırılmasıyla, yetkin bir düşünmeyle, yorumcular Hegel'in her bir sayfasının, her bir cümlesinin, açık ve bilinen bir dille, çevirisini vermeyi başardılar (XI, XXXVI, XXXVII). Kuşkusuz, yazarın belirsizliğinin bir kısmı okuyucuların kavrayışsızlığından ileri geliyordu. Onda, her şeyin bir anlamı vardır, ama hemen seçilemez.

Hegel'in gerçek belirsizliğine gelince, bu başka yerde bulunur, başka nedenlerden ileri gelir. Paul Valery'nin bir başka vesileyle söylediğini onun için kullanabiliriz: "Alışılagelen ifade biçimlerinde anlaşılırlıklarını genellikle bulamayan en parlak kişileri her zaman belisizlikle suçlar, onlara sitem ederiz" (*Yapıtlar*, top. Pléiade, I, s. 113). Bir düşünür, kendi görüş alanına girmeyenlere hiçbir zaman anlaşılır gelmez. Hegel'in düşünceleri şaşırtıyordu, rahatsız ediyordu, sarsıyordu.

O, habercilerinden yoksun değildir! Onları bizzat kendisi gösterir: Tüm felsefe ve kültür tarihi. En klasik olanlarda, -Platon, Aristoteles, Spinoza, ve tüm diğerlerinde-, kendisinden önce hiç kimsenin ortaya çıkaramadığını keşfeder!

Fakat, az tanınmış, güven vermeyen, kaygı verici kişiliklere de başvurur: Herakleitos, Proclus, Böhme, dünya düşüncesinin marjinalleri. Herakleitos konusunda şöyle der: "Herakleitos'un mantığıma almadığım bir tek önermesi yoktur" (XV, I, 154)!

Ama, tam olarak, Herakleitos şöyle adlandırılır: "Karanlık!"

Felsefe tarihinde en kararlı diyalektikçiler, ve en belirgin diyalektik yapıtlar (Platon'un Theaetetus'u, Parmenides'i!) genellikle ne kolay ne de dolaysızca anlaşılır olarak görülür.

Bir düşünme biçimi olarak diyalektik'in kendinde çok belirsiz ya da çok bulanık oluşundan, geçersiz kıldığı ve kendine mal ettiği dogmatik düşünce biçimlerinden değil: ama o, kaşarlanmış alışkanlıkları bırakır, kurumsallaşmış pratikleri yok eder. Hemen herkesin bir diyalektik deneyimi olmuştur, fakat çoğu kez bilinçsiz, baskı altında ve gizli; ve bunun bilinçli kullanımı bölgüsel, dondurucu ve dolaysızca pragmatik bir başka biçiminin gücüyle, elbette ki haklı olarak, baskı altına alınmıştır.

Okuyucuların kötü alışkanlıkları Hegel'i okumalarını güçleştirir. Onların, ortakduyunun yadsıdığı ve genellikle mistik ve yabanıl olarak nitelendirdiği düşünme biçimine alışmaları gerekir. Modern düşünce sistemi, genel olarak, diyalektiğe karşı olarak gelişti, - kendisi onda istemeyerek de olsa bir uğrak oluşturmasına karşın. Hegel akıntıya karşı gitmektedir, ve bunu belki de her zaman büyük bir yetkinlikle yapmaz. Binyıllar boyunca, herkes bilmeden diyalektikçi olarak, niyetlerinde karşı diyalektikçi olan en yetenekli kişiler, onlar, Hegel'in daha kesinlikle *anlak (entendement, Verstand)* olarak adlandırdığı ve sınırlarını belirttiği, "sağduyu"yu, sıradan usu göklere çıkardılar ve onunla ilgilendiler (XI, 510-512). Ve o, diğer tinsel yeteneklerin kültürleri ve çalışmaları sayesinde, bu durumda yalnızca us *(raison, Vernunft)* adını verdiği şeye bağlı çaba ya da yöntemlerle bu sınırları aşmayı önerir (XI, 502-503).

Eskiler orada kendilerini güçlükle tanırlar.

Diyalektikçi, mücadelesinde, anlağın verdiği silahları, sağduyunun araçlarını, özel olarak da dili kullanmak zorunda. Önyargılarla, gelenekle, tarafgirlikle çatışmaya girer (X, I, 13, 61). Belki de "sağduyu"nun tekelci kullanımından yarar sağlayan toplumsal çıkarcılara zarar verir. Anlak, düşünsel olarak yargıda bulunduğu gibi kılgısal olarak da etkinlik gösterdiği zaman, şeylerin ve varlıkların arasındaki ilişkiyi soyut olarak keser, oluşumlarının gerekliklerini ve sonuçlarını gizler. Genellikle, yalıttığı varlıkları ve şeyleri uzlaşmaz biçimde birbirinin karşısına koyar, ayırır ve yalıtır. Yalıtmayı, bölünmeyi ve karşıtlığı sürdürür; oluş'un her bir evresini olabildiğince dondurur (X, I, 6). Bu yöntem ve iş-

lemler, kendileri için elverişli kurulu bir toplumsal statüye giren ve bunun sürekliliğini isteyen kişi ve grupların az çok bilinçli isteklerine hiç kuşkusuz yanıt verirler. Oluşmuş hiçbir toplum, kurulmuş hiçbir düzen her şeyin göreceliğini ortaya koyan ve onlara kaçınılmaz sonlarını gösteren bilinçli bir diyalektiğin gelişmesine iyi gözle bakmaz. İşte, Hegel okuyucusunun aşmak zorunda olduğu "epistemolojik" bir engel. İşte, yazarın az çok içten bir biçimde verdiği ödünlere ve doğrulamalara, bulmak için boşuna uğraştığı oyalamalara rağmen, Hegel felsefesinin zarar gördüğü içgüdüsel bir kuşkunun kaynağı. Diyalektik kaygılandırır. Ve her şey karanlık gözükür görmek istemeyene.

Hegel'in belirsizliği birtakım ayrışık nedenlerden ileri gelir. Kolayca sıralanabilir: Okuyucuların tembelliği ve ihmali, toplumsal ve kültürel önyargılar, bilinçli diyalektiğin kendine özgü saldırganlığı ve yeniliği, kurgul düşüncenin aşırılıkları, biçemin doğal ağırlığı, rastlantısal durumlar, hepsi birbirine girer!

Tüm "Hegelcilerin" şüphesiz belirtmek istemieyecekleri bir bilgiyi daha ekleyelim. Genellikle yazara güvenirler, ve onun amaçladığı şeyi yaptığını sanırlar. Fakat kuşkucu olanlar, ilke olarak, hiçbir filozofun, ne kadar bilinçli olursa olsun, -ve Hegel'in durumunda da- öğretisinin tüm girdi ve çıktısını hesaplayamayacağını düşünüyorlar. Belki, en iyi durumda, bizzat kendisini anlamayı başarır: Bize açıklanması gereken bir şeyler hâlâ kalır. Eğer kendisi için bütünüyle saydam ise, başkası için bu denli kapalı olamaz.

İndirgenen, açıklanan, bağışlanan, belirsizlik sürüp gitmekte. Bu kısmen, ikircil bir popüler başarıya paradoksal olarak karşıt, felsefi çevrelerin Hegel konusunda sürüp giden sessizliğinin nedenidir: Anlaşılması böylesine güç bir sistemin ve düşüncenin bilinçli çalışanlarının onların kavranılamaz olduğu konusundaki kuruntuları; Descartes'ın entellektüel ardıllarında, bir tür büyük kurgul mistifikasyona bulaşma korkusu ve öyleyse aldanmamak sözkonusu; hakkında açık bilgi verecek uzak kollarının devrimci ya da dine aykırı bildirilerinin yarattığı büyük korkunun sahibi bir öğretiye karşı güvensizlik.

Yol açtığı bu belirsizlik, şaşkınlık ve sakınımlar olağanüstü bir durum yaratır: Hegelci öğretinin bu aşırı dallanmasından ve karmaşıklığından da yararlanan birbirine bu denli karşıt yorumların olanaklılığı. Hegel sözkonusuysa, birkaç benzerlikle ne savunulmaz ki?

Alacakaranlığa gizlenmiş bu zenginlik, üniversite araştırmalarına hemen hemen bitip tükenmeyen bir çalışma alanı sunar. İlerlemeyi ve parlamayı çok isteyen genç bir beyin, bir deneme, bir inceleme, bir tez konusu aradığında -sömürecek birisini aradığında-, Hegelcilikten daha iyi bir kurban ona salık verilebilir mi? Ondan koparılan her bir kırıntı elegeçiren için bir hazinedir. Hegel üzerine yanlış yorumlar, diğer alanlarda yapılan usayatkın yorumlardan genellikle daha çok ilgi çeker. En saçma düşünceler, değerlendirmeler ona değin olduklarında doğal gözükürler.

Hegel, felsefenin her zaman griye boyadığını söylemişti. Ama, onunla ilgili olarak, bazen siyah üzerine siyahı seçer.

Hegel zaten, yapıtının bazı kısımlarının güçlük ve belirsizliğinin derin ve gerçek nedenlerinden haberdardı. 1812'de, *Mantık*'ı ile ilgili olarak tilmizlerinden birine şöyle yazıyordu: "Sergilemenin güçlüğünden yakınıldığına üzülüyorum. Bu soyut sorunların kendi doğası, ele alındıklarında, sıradan bir okuma kitabının kolaylığının çalışmaya verilemeyeceğini gösterir: Gerçek kurgul felsefe, olağan Fransız felsefesinin ya da Locke'un biçem ve giysisini artık alamaz. Eskiler için, içeriği ile ilgili olarak, dünya tersine dönmüş gibi, alışkın oldukları ve ortakduyu denilen şeye göre onlara geçerli gözüken kavramlarla çelişki içindeymiş gibi gözükebilir."

Okuyuculara sunmadan önce *Mantık*'ının sunuşu için özdeksel olarak iyileştirme olanağı bulamadığına üzülerek, ekliyordu: "Bu sonuncuya güveniyorum, ve en azından temel fikirlerin onların nezdinde erişilir olacağını sanıyorum" (XVIII, I, 377).

Fakat, daha az temel fikirlerle ilgili olarak, önemleri ne olursa olsun, Hegel, başka nedenlerle, onların erişilirliğini bilinçli olarak daha da güçleştirmemiş miydi?

IV. Gizli Hegel

Ortaya çıkarılan Hegelci metinlerin belirsizliklerinin bir çoğu okuyucu için aşılması gereken güçlüklerden ibarettir. Bununla birlikte, bazı durumlarda, belirsizliğin ileri sürülen tüm nesnel nedenlerine karşın, *eğer istemiş olsaydı*, Hegel'in daha açık ve daha anlaşılır olarak ifade edebileceğini düşünmekten kendimizi alamayız (XXVII). Kesinlik ve doğruluk kaygısı, ne, sonradan uygun küçük farkları kabul edebilecek, gerektiğinde öğretici, bireşimsel ve özlü açıklamalara, ne de, özellikle, bazı bilinen sorunlara ikirciksiz yanıtlar vermeye tamamıyla engeldir.

Güçlük, genellikle, çift anlamlı terimlerde olduğu gibi, araya girmeler ve bitimsiz ayrıntılarla karmaşıklaşmış, belirsiz, kapalı bir biçemden doğar. Hegel, ilk kısmın söylediğini hemen hemen tamamıyla geçersiz kılan ikincisinin olduğu bölümleri birbirine bağlamayı çok iyi becerir. Sorunların yeniliği ve karmaşıklığı, önerilen çözümlerin belirsizliklerini her zaman haklı çıkarmaz. Bölgüsel sorgulamalar, yanıtların "kurgul önerme"nin şaşırtıcı biçimi altında verilmesini gerektirmez, tek anlamlı yanıtları hoşgörür ya da hatta zorunlu kılar: İnsan ruhu bireysel bir ölümsüzlüğe kavuşacak mı? Dünya ilahi bir yaradılış sonucu mu meydana geldi? Basın sansürü meşru ve kaçınılmaz bir işlevi mi yerine getirir? Prusya Krallığı ussal bir Devlet'i gerçekleştirmiş midir? 1830'da ortalığı kasıp kavuran ekonomik sistem yaşamayı hak eder mi? Böylesi sorulara evet ya da hayır'lı yanıtlar almayı isterdik. Ama olumsuz yanıtlar, Hegel'i ya işinden ederdi ya da hapishaneye gönderirdi...

Kurgul, esas felsefesiyle ilgili olarak bile, Hegel'in açıkladığı yetersiz ve çok az doyurucu biçim her şeye rağmen şaşırtıcıdır. Günümüzde, kuşkusuz özellikle yetkin olan bazı yorumcuların (XXXVI ve XXXVIII) yaptıkları sunuşun anlaşılırlığı, kapsamlı dizgeselliği ve göreli kısalığı ile yorumladıkları metinlerin güçlüğü, uzunluğu, dağılımı ve değişimi arasında çarpıcı bir karşıtlık görülür. Öyleyse Hegel, bir ilk yaklaşımla okuyucularını bilgilendirmeye ve genel bir ilk yargı oluşturmaya elverişli, erişilebilir böylesi bireşimleri

bizzat kendisi hazırlamaya muktedir değil miydi?

Tilmizlerinin anlayışsızlığından yakınıyordu. Ama onu iyi tanıyan ve derslerinden birkaçını izleyen şair Henri Heine bir şakasında öğretmenin bizzat kendisini suçlar: "Anlaşılmayı hiç de istememişti: dilinin karmaşıklığı, ve de, belki, anlamayacaklarını bildiği kişiler için onu tercihi bundan kaynaklanır..."

Bundan dolayı, genel Hegelci içrekçilikten arasıra korkusuzca geliştirilen tez hiçbir biçimde onaylanamaz: Hegel öğretisini gizli tutmaya ve büyük bir özenle seçilmiş sadık bir kaç kişiye bildirmeye, ya da hatta onu keşfetmek sorumluluğunu gelecek kuşaklara bırakmaya karar vermiştir! Oysa, Hegel'in temel öğretisi "kanonik kitaplar"da bulunur, gelişmesi ve zenginleşmesi *Dersler*'dedir. Fakat, şu doğrulanmıştır, bazı okuyucuların gözünde önemsiz, uygun perspektife yerleştirildiğinde önem kazanan bazı konular üzerine filozofun ağzı sıkılığını görmemek mümkün değildir: Değerlendirme, burada, araştırılan şeye ve genelde felsefenin yerleştirildiği ve anlaşıldığı biçime bağlıdır.

Her durumda, uzun zamandan beri Hegel'in bazı şeyleri -önemli ya da önemsiz, salt felsefi ya da değil- sakladığından, ve onları yalnızca çok önemli tanıklara üstü kapalı bir biçimde söylediğinden şüphe edildi. Johannes Hoffmeister, Hegel'in yapıtlarının en etkili yayıncılarından biri, şöyle söylediğinde abartıyordu: "Hakkında Hegel'in sessizliğini en inatçı biçimde sürdürdüğü şeyler onu en dolaysız biçimde ilgilendiren şeylerdir" (Dokumente zu Hegels Entwicklung, 1936, s. 421).

Yapıtlarının yayımı sert tartışmalara yol açtı, başına olmadık olaylar geldi, tamamlanamadan kaldı. Halen yararlandıklarımız ise yalnızca bir soruşturmanın derinleştirdiği ve onu yok edebilecek hiçbir kanıtın önsel olarak reddetmeyeceği ikircilliklerden zarar görüyor. Öğreti, görünüşte, dizgesel merkeze zorunlu bir biçimde bağlanmayan türlü düşüncelerle güzelleşir. Hem sonra filozof da bir insansa, ve insanla ilgilenmek istemiyorsa, bu ne zaman Hegel'dir? Kendisi onaylamasa bile, evrensel felsefesini belirleyen şey onun özgün yanlarıydı. Bir felsefeyi dışsal bir biçimde, ta-

rihsel, toplumsal ve hatta biyografik koşullara bağlayarak açıklamayı denemek artık sakıncalı değildir. En ufak bir gizleme sezildiğinde merak artar.

Hegel'in küçük sırları -göreli önemlerini değerlendirmek açık bir görev olarak kalır- çok değişik kaygılarla ilgilidir: Öğreti, kamusal etkinlik, düşünceler, özel yaşam. Sonuçlarını ortaya çıkarmak, Hegelci düşüncenin yorumlanmasıyla ilgili olarak, büyük bir sakınım gerektirir (XXVI).

Örneğin, Hegel'in, gençliğinde, üstelik kendisine karşı kusursuz olarak davrandığı evlilik dışı bir çocuğa sahip olduğu çok sonradan öğrenildi. Filozofun bu konuda çok ketum davranması; halkın tepkisi, kendisinin üniversiteyle ilgili tasarıları, aile durumu göz önüne alındığında hiç de şaşırtıcı değildir. Fakat Hegel'in mektuplarının ilk yayımcısı, oğlu Karl, filozof için istenmeyen sonuçlara yol açabilecek bu evlilik dışı oğulun varlığını çağrıştıran tüm mektupları derlemeden çıkardı - mektuplar, elbette ki, yalnızca onunla ilgili değildi. Eğer bunlar, Hegel'in, başka yerlerde, örneğin, Lutherci din, suab kökeni, Tübingen *Stift*'de (tanrıbilim vakfı'nda) eğitim, v.b. gibi yaşamının diğer yönleriyle ilişkilendirilse hayatının bu yönüne nasıl tamamıyla ilgisiz kalabiliriz? Bu olayın Hegelci öğretinin şu ya da bu ayrıntısı üzerinde hiçbir etkisi olmadığından emin olamayız, örneğin, ailenin kuramsal anlayışı, ahlâk ve gençlik eğilimleri üzerine, v.b.

Hegelci "sır" değişik yüzlere sahiptir. Şöyle ki, metinsel mirasa ilkin zarar vermiş olan ihmal kısmen giderilmek istendikçe Hegel'in yayımlamaktan vazgeçtiği sayısız elyazmaları bulundu. Bu vazgeçme niçin? Kuşkusuz ölüm birçok yazarı tüm yazdıklarını okuyucuya iletme zamanı bırakmaksızın alıp götürmüştür. Fakat bazen, Hegel için, gençliğinde yazılmış, hayatı boyunca saklanmış metinler sözkonusudur, ve şimdi, sansürün direktifleriyle çeliştikleri, ya da keyfi kararlara çarptıkları, ya da kamuoyunda skandal yarattıkları için onların o zaman *yayımlanamayacağını* kolaylıkla anlıyoruz.

Örneğin, Hegel'in 1793 ile 1800 arasında kaleme aldığı denemelerin durumu böyledir - o sırada 23 ile 30 yaş ara-

sındaydı. Yazarlarının ölümünden altmış altı yıl sonra, bir uzmanın, Hermann Nohl, onları bulması ve en sonu yayımlaması için 1907'ye kadar beklemek gerekmişti! "İlgi çekici" başlıkları vardır: *Popüler Din ve Hıristiyanlık, İsa'nın Yaşamı* (II), *Hıristiyan Dininin Olumluluğu, Hıristiyanlığın Tini* (III) - toplam 400 sayfa. İçerikleri önemsizce din dışı ya da devrimci değilse, genelde korkusuzca mezhep dışı ve tartışmacıdır. Yayınlanmaları, Hegel'in hayatı boyunca, en ciddi şüpheleri yazarın üzerine çekerdi, ve adli ve polis kovuşturması olmadığında, Genç Hegel'in çok istediği üniversite kariyerini kuşkusuz kolaylaştırmazdı.

Onlar bir insanın olgunluğunda ussal bir biçimde aşabileceği "gençliğe özgü bir özgünlük krizi"den mi doğmuştu? Bu çok az olasıdır. Bununla birlikte Hegel onları tasarladığında otuzuna yaklaşıyordu. 1800'den 1831'e kadar onları yok etmek için pek çok bahane ve hatta kışkırtmayla karşılaştı. Oysa pek çok bakımdan rahatsız edici ve tehlikeli olan bu elyazmalarını titizlikle korudu, onları yalnızca uyuşukluk ve küçümseme ile karşılayan arkasındaki kuşaklara öylece bıraktı.

Şimdi büyük bir önem verilen Hegel'in yapıtlarının bir çoğu nispeten yakın bir tarihe kadar gizli olarak kaldı. Öyle ki *Almanya Anayasası* (V) üzerine ünlü denemesi, 1799'da yazıldı ve okuyucuya ancak 1893'te ulaştı! Deneme bundan böyle ünlü olan bir deyimle başlar: "Almanya artık bir Devlet değildir!"

Hegel, 1798'de, İsviçre'li devrimci Jean-Jacques Cart'ın, *Bern şehri ile Vaud kantonunun eski hukuksal ilişkileri üzerine dostça mektuplar* adlı çalışmasının çevirisini, açıklama ve yorumlarla, isimsiz olarak yayımlamamış mıydı? Daha sonra onu özellikle Kutsal İttifak döneminde Berlin'de gizledi. Eğer Kral bunu bilmiş olsaydı...

Hegel, "kanonik kitaplar"da, yasa ve yönetmeliklere saygı göstermeyi, itaati ve hatta boyun eğmeyi sık sık över. Ama, aynı zamanda, bozguncu metinler kaleme alır, isimsiz olarak yayımlar, karanlık faaliyetlere girişir, tehlikeli ilişkilerini sürdürür, çok nazik bir yol tutar. Berlin'de, gardiyanların gözü önünde, gemide, yanında öğrencilerinden birkaçı oldu-

ğu halde, politik bir mahkumla ilişki kurmamış mıydı (XXII, 241)? Yaşlılık ve düş kınklığı onu asla bütünüyle uslandırmaz.

Bu konuda, 1808'de, *La Gazette de Bamberg*'in yazı işleri müdürünün gözüpekliğini hatırlatmak gerekir mi. Gazetesinde basına yönelik sansürün direktiflerinin tersine taraf tutan haberler yayınladı, ve, bundan dolayı, Bavyera Krallığı'nın hücreleriyle tanışmaktan çok az farkla ve hemen hemen sadece şansla kurtuldu...

Berlin Dersleri'nin içeriğinin bolluğu ve zenginliği ortaya bir sorun çıkarır: Neden Hegel onlardan hiçbir şey yayımlamadı? Hegel, özellikle verimli olduğu 1818 ile 1831 arasında, yeni eser olarak, "dinleyicilerinin kullanımı için", yalnızca Hukuk Felsefesi derslerinin bir özetini yayımladı (XII). Sınırlı sayıda olan bu sonunculara yazdığı her şeyin telif hakkını saklı tuttu.

Halen öğrenci defterlerinin yardımıyla *Berlin Dersleri* toparlanmaya çalışılıyor. Bu not defterleri, Hegel'in, metinleri basit bir düzeltmeden sonra yayımlanması için bir yayıncıya kolaylıkla verebileceği denli çok iyi hazırlanmış, ayrıntılı ve açık bilgiler içerir. Bugün bilim adamlarının kuşkusuz daha az elverişli koşullarda bu görevi oldukça hızlı bir biçimde yerine getirmelerine karşın, Hegel neden bunu yapmadı?

Bir eksiklik duygusuna mı kapılmıştı? Bu aynı duygu, 1813'de, *Mantık*'ı yayımlamasına engel olmamıştı. *Dersler* filozofun yakasını bırakmayan dizgesellik isteğini yeterince gerçekleştirmemiş miydi? Sonradan daha kesin bir yazımını düşünüyor muydu? Ama öyleyse, ne zamana kadar yaşamayı umuyordu?

Gerçekte, *Dersler*'in düşünsel ve kuramsal içeriği, ve önceki temel taslakları ve genel yapıları, büyük bir olasılıkla yetkililerin hoşuna gitmeyecek, sansürü harekete geçirecek, dinsel ve politik tutucuları öfkelendirecekti.

Daha önce sözlü biçimi büyük tepki yaratmıştı. Hegel tarafından derslerine yardım etmek için seçilen tüm tekrarlayıcılar, Prusya polisi ve mahkemesince kuşkusuz görünüşte "kişisel" sebeplerle sırayla tutuklandılar, kovuşturmaya uğ-

radılar ve kötü muamele gördüler, ama Hegelci öğretiyi öğretiyor olmaları olgusu onlar için hafifletici sebepler olarak bir işe yaramadı (XXII, 121-238)!

Hegel'in yayımlamaya kalkıştığı *Hukuk Felsefesi*'nin ilk taslağı, 1820'de sansürden kaçamadı ve, bundan dolayı yayımı bir yıl gecikti. Restorasyon İtalyası'nda, bu eser yasaktı... 1848'e kadar!

Hegel'in ölümünden ve *Dersler*'in "Can yoldaşları" tarafından yayımlanmasından sonra, ve bunlarca alınan tüm önlemlere karşın, yetkililer geçmişte yaptıklarından dolayı açıkça onları hedefleyen sansür kararları çıkardılar. Yetkililer dinin felsefi olarak "yorumlanmasının" Hegelci biçiminden açıkça hoşlanmıyorlardı, ve onu benimsemek isteyen tüm girişimleri engellemeye karar verdiler. 1843 tarihli bir sansür talimatı şöyledir: "Bugünlerde sıkça görülen ve halkın ahlâkına ve dini tutumlara zararlı olan bir girişime meydan vermemeliyiz: O, dini hakikatlere saldırmaktan ve onları felsefi çıkarımlarla değiştirmekten ibarettir..."

Hegel'in bazı dersleri, nispeten liberal ve Hegel'den yana olup onları atlatan Eğitim Bakanı nezdinde hemen protestolara yol açmıştı zaten. Bir Katolik papazı, ekmek ve şarap ayininin Katolik öğretisi üzerine Hegel'in gerçekten aşağılayıcı bir biçimde yaptığı sunuşa karşı, dinine hakaret edildiği gerekçesiyle, dava açmıştı. Resmî kurumlar, Kutsal İttifak anlayışı içinde, çeşitli Hıristiyan inanışlarına karşı kötü niyetli tüm eleştirileri yasaklamıştı, ama Hegel bunlara itaat etmedi.

Elbette ki, sözlü dersler basılı metinlerden daha az tehlike arzediyordu. Hegel'in dersleri 20. yüzyıl sonunda oldukça zararsız gözükür. Aşırılıklarını değerlendirmek için onları çağına yerleştirmek gerekir. 1819'un *Sansür Fermanı* ve onun uygulama kararnameleri kendilerini kesinlik ve sertlikleriyle gösterirler, ve polisin uygulaması şüphesiz hukuksal sınırları aşıyordu.

Bir yazar, ne kadar az uzlaşmacılık karşısında olursa olsun, satırlar arasını okuma görevini becerikli okuyuculara bırakarak, beceriklilikle yazmak ya da yadsımak zorundaydı. Hegel bu yükümlülükten kaçmamalıydı. Onun kişisel

sözlerinden arta kalanlardan, dostlarının tanıklıklarından, kullanılabilir tüm ipuçlarından yararlanarak onun nazik konular üzerindeki özgün düşüncelerini yeniden oluşturma görevi sonraki kuşaklarındır. Bir baskı rejimi altında yaşayan ve konuşan herkes hısımlarının dürüstlüğüne ve içtenliğine güvenir. Onlarla, bıkmadan araştırmalar yapmak, bilgi veren karşılaştırmalar oluşturmak, olasılıklar demetini değerlendirmek, onlardan başkasını hedefleyen oyunlara gelmemek.

Hegel felsefi öğretilerin birbiri ardınca sıralanmasına, Fikir'in sürekli gelişiminin uğraklarını yansıttığı biçimiyle fikirlerin tarihteki zamansal yerlerine büyük bir önem verir. Bir öğretiyi, ancak oluşumunu kavradığımız zaman iyi tanırız. Hegel'in bizzat kendisi, felsefesinin öncellerinin bağlantılarını, kendisini önceleyen her şeyin etkin bireşimini belirtmiştir.

Bununla birlikte rastlantı ve yöntemsel araştırmalar, üzerinde ayırdedilebilir bir etki yaratan ve onun adlarını asla vermediği yazarların olduğunu ortaya çıkarmıştır (XXVI). Ya onların kendi açısından oynadığı bu yönlendirme ve bilgilendirme rolünün bilincinde değildi, ya onları önemsiz olarak değerlendirdi, ya da onları gizledi. Ama, ister onları unutmuş olsun ister çok şey aldığı için onları gizlemiş olsun, seçmeci bir biçimde hareket eder: Hegel'in adlarını gizlediği kişilerin, kendisinin sırayla oturduğu Alman Devletleri'in yetkililerinin şimdi ya da geçmişte düşmanlığını kazanmış şüpheli ya da toplumdan kovulmuş kişiler olduğu farkedildi: Fransız Jirondenleri, İlerici Fransız Masonları, Alman Jakobenleri, sapkınlar ve muhalifler. Hegel üzerindeki etkilerinin göreli önemlerini değerlendirmek çok zordur, ama bu etki kesin olarak ortaya çıkarılabilir, Hegel'in onlara verdiği değer ya da önemin apaçık olması gibi. Onlara ilişkin sorgulama tartışmaya açıktır. Bu sorgulama, örneğin, Georg Foster, Rabaut de Saint-Etienne, Volney, Carnot, v.b. gibi çok şaşırtıcı ve önemli kişilikleri görmemizi daha şimdiden sağlamıştır. Eğer Hegel adları gizlemek zorunda olduğuna inanmış ise, tutumlarını da değiştirmiş, gizlice çalışmış, düşüncelerini saklamış da olmalıdır.

Bazı kurnazlıklarını tespit etmeyi, maskesini indirmeyi, bazı sırlarına nüfuz etmeyi başardığımız zaman -ve bu işlemler Hegel'in asıl felsefesinde verilen tasarım üzerine etkide bulunmasa bile- onu bir tür korkuluk gibi gösteren eski portresine artık güvenemeyiz: Köle ruhlu bir düşünür, dar görüşlü bir gerici, şoven bir savaşsever, ve kurgul felsefesinin derinliğine karşın kör ve kaypak bir adam.

V. Hegelciliğin Serüvenleri

Hegelciliğin birçok türü ya da birçok düzeyi ayırdedilebilir. İlk önce, "kanonik kitaplar"da bulunduğu biçimiyle Hegel öğretisi. Sonra, bunlara ölümünden sonra yayımlananlar, elyazmaları, tanıklıklar ve dokümanların eklenmesiyle elde edilen öğreti.

İşte kaynak Hegelcilik, Hegel'in gerçek varlığı. Tarihsel Hegelcilik, yayıcılar ve yorumcular, sonra tilmizler, kullananlar ve yağmacılar, ve son olarak da eleştirmenler ve düşmanları sayesinde sonradan gelişir: Az çok dolaysız ve sadık bir biçimde Hegel'den esinlenen çok büyük bir fikirler çoğalması.

Bazı tilmizler yaşamlarını Hegel'in yapıtını açımlamaya, açıklamaya ve yaymaya adadılar: Böyle biri, "Hegelciliğin patriği" diye adlandırılan Karl-Ludwig Michelet (1801-1893). Öğretiyi yorumlarken nispeten "ılımlı" olmasına rağmen, onun kendiliğinden gelişmesinin daha çok "sol Hegelcilik" denilen yöne doğru olduğunu o kendi örneğiyle gösterdi.

Zira tüm diğerlerinden daha çok dizgesel ve birlikçi olmakla övünen bu felsefe Hegel'in ölümünden sonra birliğini bir an bile koruyamadı. Özsel olarak kurgul olduğunu savlayan bu felsefe hemen çok fazla dünyasal ve bağlı akımlara bölündü: bir sağ ve bir sol!

Son anlarını yaşayan hocanın çevresinde, daha başından anlaşmazlıklarla yıpranmış bir tür "Hegelci Okul", sevilen bir tilmiz, dost Edouard Gans (1798-1839) tarafından kurulan *Bilimsel Eleştiri Yıllığı* adındaki kendi yayın organıyla toplandı. Bu bir hukukçuydu, liberal ve biraz Saint-Simon-

cu, Hegel'e çok bağlı, bundan dolayı tartaklanmıştı da, ama hocanın ölümünden sonra ancak bir kaç yıl yaşadı.

Bu "Hegelci okul" çok hızlı bir biçimde bir "sağ" ve bir "sol" kısım olmak üzere bölündü - ama ayrım çizgisi çok net değildi. Hegelcilik için büyük başarı, zira Hegel'in yazdığı gibi: "Bir parti kazanan taraf olduğunu ancak iki partiye bölündüğünde gösterir (...). Aynı biçimde, bir parti içinde doğan ve onun için bir felaketmiş gibi gözüken parçalanma daha çok onun başarısını gösterir (VIII, II, 123)!"

Hegel ölür, felsefi düşüncesi bir başka yere göç etmez. Dış koşullar zorladığı zaman, devrimi kendi içinde gerçekleştirir. Felsefede o zamana kadar görülmedik bir biçimde, bu kopuş ilkin dinsel (XXIV) ve politik (XXV ve XXVII) sorunlarla ilgiliydi. "Kaynak Hegelcilik", zoraki ağız sıkılığı ve sakınımı ne olursa olsun, insanlarca tartışılmaya zaten başlanmıştı, kendini bilinçli olarak yaşayan ve gerçek tarihin gerekliklerine bıraktı. Hegelci "sağ" ve "sol", yayılımlarında, "kaynak Hegelcilik"in tohum biçiminde içerdiği seyi açığa çıkarıyorlardı.

"Sağ taraf" aşırı kurguya daha çok dalarak Hegelci öğretinin ortadaki biçimi ve yazınına sıkıca sarılan, ya da (din alanında) ortodoks ve (siyasal alanda) muhafazakâr görünümünü vurgulayan tilmizleri biraraya getiriyordu. Böylelikle de başarılı ve özgün yapıt oluşturma olanağından yoksun kalıyorlardı, zaten ölü olana sarılmışlardı, Hegelciliğin ruhuna ihanet ediyorlardı, şimdi ise tamamen unutuldular. Örneğin, onların en vasatlarından biri olan ve, kuşkusuz bundan dolayı yetkililerce Berlin Üniversitesi felsefe kürsüsüne Hegel'in yerini alması için davet edilen Gabler'in (1786-1853) kitaplarını bulup ortaya çıkarmayı kim ister? Yeteneksizliği yüzünden, en iyi niyetlerle Hegelciliğe, Prusya Kralı tarafından Hegelciliği "çürütmek" göreviyle Berlin'e çağrılan yaşlı Schelling'in yaptığından daha kötüsünü yaptı. Gözüpek bir kaynaştırma ve tehlikeli bir kristalleştirme demek olan Hegelci kurgul kalıba (Lutherci) Hıristiyan dogmayı dökmeyi deneyen tanrıbilimci Marheineke (1780-1846) de, belki, Hegelciliğin bu "sağcı" yönelimine dahil edilebilir. Aynı tür bir girişim, Hegel'in belirsiz bir onama verdiği Göschel (1781-1861) tarafından denenmişti.

Hiçbir iz kalmayacak!

Buna karşılık, Feuerbach'ın (1804-1872) adı daha dikkat çekicidir, ve yapıtı bir dereceye kadar hâlâ önemini korur, özellikle çünkü Marx ve Engels'in teorik oluşumunu etkilemiştir. İlkin Hegel'in tilmizi olan Feuerbach kısa bir süre sonra ayrımını ortaya koydu ve diyalektiğini bırakmaksızın Hegelci idealizme karşıt olarak "materyalist" olduğuna inanan ve olmak isteyen bir felsefe geliştirdi. Hegelci dışrak ilişkiyi insandan Tanrı'ya tersine çevirerek (ama Hegel'in bizzat kendisi sıkça bu ters çevirmeyi salık vermişti (XXIX), Feuerbach dinin antropolojik bir açıklamasını yaptı. İnsan türünün toplumsal ve kültürel yaşamını temel kabul ederek özgün bir sevgi felsefesine vardı. Hâlâ, *Hıristiyanlığın Özü* (1841), *Gelecek Felsefesinin İlkeleri* (1843) gibi temel yapıtlarının okunduğu olur.

Hıristiyanlığı radikal eleştirisinde, ilk yapıtı *İsa'nın Yaşamı* (1835) ile skandal yaratan Friedrich Strauss (1808-1894) tarafından öncelenmişti. Gerçekte bu, o zaman *İsa'nın Yaşamı* adlı eserinde onun varlığını yadsıyan Hegel'inki kadar ne mehzep dışı ne de din dışı görünüyordu. Strauss sonradan *Modern Bilime Karşı Savaşında Hıristiyan İnanç Öğretisi* (1840) adlı kitabında düşüncesinin din dışı karakterini vurguladı.

Bruno Bauer aynı yola girdi. 1840'ta, "Can Yoldaşları" tarafından sağlanan Hegel'in Tüm Yapıtları içindeki *Din Felsefesi Üzerine Dersler*'in tekrar yayımına yardım etti, ve bu görevin yerine getirilmesi kuşkusuz onun aydınlanmasına katkıda bulunmadı. Hatta 1840'ta, *Aziz Jean İncilinin Tarihinin Eleştirisi*'ni, ve 1841-1842'de, *Sinoptikler İncilinin Tarihinin Eleştirisi*'ni yayımlamak cesaretini gösterdi. Bauer *İnciller*'de, sanat eserlerine benzer biçimde yazarlarının özgün yaratısını görür. Belirtik bir tanrıtanımazcılığa vardı. Prusya yönetimi 1842'de öğretmenlik hakkını elinden aldı.

Feuerbach'ın, Strauss'un ve Bauer'in kitapları şiddetli polemiklere yol açtı ve genelde bu gürültü dolayısıyla Hegelcilik, biraz kaba biçimde, büyük kitlelerce ve özel olarak da saygısız tilmizler tarafından öğretilen tanrıtanımazcılığın sorumluluğunun öğretmene yüklenmesinde durak-

sanmayan Fransa'da tanındı. Tanrıtanımazcılık şüphesi, gerçekten, onların onu bu biçimde pekiştirmesinden önce de Hegel üzerinde toplanmıştı.

"Genç Hegelciler"in kurgul bir bakış açısından bakarak kendilerini tutkuyla kaptırdıkları bu tanrıbilimsel tartışmalar, Almanya'da baskın ideolojik ve pratik aygıtın din olduğu bir dönemde, fikirler tarihinde önemli bir rol oynar. Şimdi hemen hemen geçerlilikleri kalmamış gibidir.

Bazı toplumsal kategorilerde hala çok yüksek olarak sürüp giden bireysellik nedeniyle, Marx Stirner'in (gerçekte Caspar Schmidt, 1806-1856) yapıtı eskimemiş gibi gözükebilir. Bu yazarda, çarpıcı bir uzlaşmacılık karşıtlığı, anarşist bir tutum ve cesur bir görünüm vardır. Dinde bozguncu olan genç Hegelciler, politikada bazen muhafazakâr kalmışlardır -Strauss gibi-, ya da tersine. Stirner'de, bireysel başkaldırının yüceltilmesi doruğuna ulaşır - ve daha sonraki pek çok "solculuk"a model sağlar. Ünlü kitabı *Biricik ve Özelliği*'nde (1844), Stirner, insan "kavramına", Fikir'in egemenliğine, hiyerarşiye karşıt biçimde tüm gerçekliğin ve tüm değerlerin ölçütü olarak "egoist" ben'in savunusunu yapıyordu. Ama Stirner'in genel olarak Hegelci tipin kurgusunu yaptığı gösterilebilir.

Hegelci öğreti, Almanya'da salt akademik, yumuşak başlı, bilgili ve önemsiz bir kuşağı da etkilemiştir. Bilinçli olarak Hegel'i okutan ve yalnızca yıllıklarda iz bırakan profesörlerin listesi uzundur.

Salt düşünsel düzeydeki "genç Hegelci" çalkantı yatıştığı zaman, Hegelcilik Almanya'da bir yergi saldırısına maruz kaldı, sonrada uzun bir unutuluşa. Bu olgu ciddi bir çözümleme gerektirir. Şimdiye dek açıklanmadan kaldı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yaşam ve varoluş felsefelerinden esinli bir "Hegel Rönesansı" ile gerçekten sona erdi.

Bu arada, Hegel'in ünü güçlükle sınırötesine ulaştı, ve düşüncesi birçok ülkede özgün gelişmelerin esin kaynağı oldu.

İtalya'da kültürün evrimini derinden etkiledi. İkna olmak için, Spaventa, Mariona, Ercole ve özellikle de Croce'nin adını anmak yeterlidir.

İngiltere'de, Green (1836-1882) her yanı kaplayan ampirist eğilimlere karşı idealizmi bilgibilimsel olarak yeniden kurmak için ondan yararlandı, ve Wallace, Caird, Bradley, Bosanquet, Taggart, Baillie gibi filozoflarca bu yolda izlendi.

Rusya'da, biraz yüzeysel olarak anlaşılan ve dolaysızca liberal bir anlam verilen Hegelciliğin yankısı Bakunin, Belinski, Herzen gibi devrimci düşünürlerde olmuştur (XL). Hegelcilikten doğrudan doğruya Saint-Simonculuğa geçen bu sonuncusu, "diyalektik devrimin cebridir" diye söylememiş miydi!

Hegelciliğin dünyadaki tüm uzantılarını izlemek sıkıcı olacaktır.

Fransa'da Hegel'in yazgısı çok farklı bir biçim gösterir.

Burada, söylenecek ilk şey Hegel'in her şeyden önce çok kötü karşılandığıdır. Onun karşılanışı kabalığa kadar varır: Bu yabancıdan tiksinildi, anlaşılmaz olan bu kişiden, bu acayip gizemciden, skandal yaratan bu düşünürden kuşkulanıldı.

Fransa'ya karşı böylesine büyük bir sempati, böylesine sürekli bir hayranlık duyan bir insana karşı ne nankörlük!

Tinin Görüngübilimi'de, tarihsel ve yazınsal göndermelerin kaynağı, kurumsal ve dramatik resimlerin albümü olarak Fransa'nın ve Fransa tarihinin oynadığı olağanüstü rol sık sık belirtilmiştir.

Hegel, unutmayalım, 1770'te doğdu ve 1831'de öldü, yarısıyla hâlâ bir 18. yüzyıl insanıdır, ve her şeyden önce 18. yüzyıl, 17. yüzyıldan daha çok bir Fransız yüzyılıdır. Şüphesiz Hegel Yunan filozoflarından, ve sonra kendisini önceleyen Böhme, Leipniz, Kant, Fichte, v.b. büyük Alman düşünürlerinden çok derinden etkilenmişti. Onun üzerindeki Fransız etkisini abartmamak gerekir. Az şaşırtıcı değildir. Jean-Jacques Rousseau ile tutkuyla ilgilendi, Montesquieu ve Voltaire'e hayrandı.

Ve gurur verici sözcüklerle, genel olarak fransız ruhu, Fransızların iradesi, pratik anlayışı, enerjisi üzerine konuşmamış mıydı (XXIX, 121)!

Bu saygılar geriye iade edilmedi.

Fransa'da uzun zamandır hüküm süren, 1804'te, hemen

hemen tanınmayan genç bir insan, Poitiers yakınında bir şatoda eğitimci Schweighaeuser tarafından bir tür içsel dahilikle çizilen Hegel imgesidir. Belgelerle desteklenen bir makalede, Hegel'i, Schelling'in bu dönemde ortaya çıkan bir tilmizi gibi sunuyordu, ve ona bir yüzyıl boyunca silinmez bir biçimde yapışık kalan özellikler yüklüyordu: Anlaşılmaz belirsizlik, kavranılmaz metafizik, acayiplik, tanrıtanımazcılığa yakın kamutanrıcılık, tüm durumlarda Katolik Fransa için şüpheli, gizli Spinozacılık: Fransa yetkililerinin ve toplumun bu cehennemliği içlerinden atması için gereken her şey.

Bu tanınma, bundan böyle her yerde Hegel'in önünde gitti.

Daha sonra buna, Hegel'in bu alandaki fikirlerinin az çok devrimci *Genç Hegelciler*, ve özellikle de aralarında en saygını, ilkin Saint-Simoncu sonra Marx'ın arkadaşı, Paris'te oturan şair Henri Heine tarafından Fransa'da yayıldığının görülmesiyle politik kuşkular eklendi.

Hegel'in Fransa'da yorumlandığı biçimi göstermek için, öldüğü dönemde, Lamennais'nin Sennft kontesine yazdığı bir mektuptaki şu değerlendirmeyi belirtmek kuşkusuz yeterli olacaktır: "Şimdi, ilişkimiz olan çok yetenekli bir Almanı, *Dinsiz Platon* denilen Hegel'i biraz tanımaya çabalıyorum!"

Fransa'da, Hegel'in bu sunuluşunun yapıldığı ahlaksal ortamı iyi anlamak gerekir: Bu Restorasyon ortamıydı, sonra neredeyse tek başına hüküm süren tinselciliğin dönemi, temelde katolik, Temmuz Monarşisi ortamı.

Hegel'e karşı Fransız anlayışsızlığı yalnızca Alman dilinin bilinmemesinden ileri gelmez. Devrimci ve tanrıtanımaz bir ideolojiyi barındırdığı -haklı ya da haksız olarak- sanılan bir düşünceye karşı düşmanlık ve güvensizlikten ileri gelir.

Bundan dolayı, Hegel'in yapıtının nesnel ve nispeten tarafsız tanınması Fransa'da çok yavaş gelişir.

Hegel'in 1817'den itibaren Heidelberg'de kabul ettiği, ve daha sonra, Almanya'da bir seyahat sırasında tuhaf bir biçimde tutuklanması dolayısıyla yardımına koştuğu Victor Cousin'in (1792- 1867) dağınık felsefi girişimleriyle, daha başlangıçta, saygınlığını kaybetmişti (XXII, 192). Cousin

Hegelci diyalektikten çok şey anlamıyordu, ama bununla birlikte, kendi eklektik yanılgılarına onu bulaştırmayı umuyordu. Hegel'in adını belirtmeden bunu zaten yapıyordu. O halde Hegelci felsefeyi öğretmedi, ama daha çok ondan fikirler aşırdı, kimi kez gerçek çalıntıya başvurarak onu yağmaladı. Hegel'in bizzat kendisinin kızmaktan çok eğlenerek şöyle dediği görülür: "O benden birkaç balık aldı, ama kendi sosunda gezdirmek için!" Ve Hegel'in sözünü ettiği bu sos "eklektik bir çorba"nın sosuydu!

Cousin, yaşlanan Schelling'in daha fazla ortodoks felsefesine katılmak için Hegelcilikten çok çabuk bir biçimde uzaklaştı.

Uzmanlara Hegel'in gerçek sistemini tanıtan o zamanlar yapılmış sade ve ciddi çalışmalar vardır (Willm, Ott, v.b. düşünülüyor), ve çevirmenler işe koyulurlar. Hegel'in fikirleri Vacherot, Taine gibi birkaç Fransız filozofuna esin kaynağı oldu. Sonra Hegel, Fransa'da, hemen hemen tüm diğer yerlerde olduğu gibi unutuluşa gömüldü.

Hegel, Fransa'da, çok yakın bir zamana dek, gerçek olarak hiçbir zaman kendi için bilinmedi ve değerlendirilmedi. Üniversite onu bilmezlikten geliyordu. Bu bakımdan, işler ancak son dünya savaşından hemen önce gelişme gösterdi. Bir ilk uyanış işareti Jean Wahl'ın *Bilincin Mutsuzluğu* (1929) adlı kitabıyla verildi. Hemen sonra, Eric Weil tarafından Hegel'in politik düşüncesini yeniden saygınlığa kavuşturan başarılı bir çalışma ortaya çıkarıldı: Hegel ve Devlet.

Bu sırada gerçek açılma meydana geldi. 1939-1940'ta, Jean Hyppolite nihayet *Tinin Görüngübilimi*'nin bir çevirisini Fransızcaya kazandırdı! Doktora tezinde onu ustaca bir yorumla aydınlattı (XXXV).

Kojève, savaştan sonra, yayınlanmasıyla başarı kazanan *Hegel Okumasına Giriş*'in ünlü derslerini verdi. Koyré, Jena döneminde Hegel'in düşüncesi üstüne kısa fakat derin makaleler yayımladı.

Çok özel şartlar altında, bu hareketin tüm hızını kazanması ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonradır.

Bir yandan, gerçekte, varoluşçuluk zafer döneminde, gençlik yapıtları üzerinde ısrarla durarak ve özellikle de *Gö-*

rüngübilim'e önem vererek Hegel'i kendi yararına az çok "kullanmayı" denedi. Canlı, varoluşçu, dramatik gençlik yapıtlarını olgunluk yapıtlarının, örneğin, köhnemiş, yaşlı, uzlaşımcı bir düşüncenin imlemi olarak kabul edilen *Ansiklopedi*'nin, karşısına koydu.

Diğer yandan, bazı Hegel yorumcuları onu Marx'ın gözüyle okuyarak anlamayı istemişlerdi. Ama bu durumda en olağandışı sapmalar ve en şaşırtıcı aldanmalar ortaya çıktı. Marx'ın yardımıyla Hegel'i açıkladığına inanarak, birçoğu gerçekte Marx'ı Hegel'in yardımıyla açıkladı, kimi kez özde onu Hegel'e indirgediler.

Çok zengin ve verimli diğer yorumlama akımları, özellikle din alanında, Gaston Fessard (SJ) ve Marcel Régnier (SJ) etkisiyle aynı anda geliştiler (XXVIII). Yayılmaya devam ediyorlar. Derinden dinci birçok kişi, ve aralarında en seçkinleri, Fransa'da Hegelciliği incelemeye, açıklamaya, yaymaya giriştiler. Diğer yandan 1830'dan beri oldukça değişmiş olan bir tanrıbilim, Hegel'den hala geliştirilecek şeyleri alır (XXXIV). Bazıları belki de onda, bir yeni Aziz Thomas'a esin verebilecek modern zamanların Aristoteles'ini mi bulmayı umut ediyor? Çok titiz ve bilinçli olan bu çalışmalar, Fransızların şimdi edinmeye başladıkları Hegel bilgisini kolaylaştırmaya ve derinleştirmeye büyük katkıda bulunuyor.

Fakat bu karmaşık durum, rakip mirasçılar arasında Hegelci düşüncenin bu bocalaması önemli sorunlara ve büyük güçlüklere yol açar. Özellikle çok şiddetli olumsuz tepkilere, ve de bu idealist, bu tanrıbilimci Hegel'e Marx'ın bağlanmasına ve Marx'ın düşüncesinin Hegel'inkine fazlaca indirgenmesine karşı çıkan bazı Marksistler tarafından düşünsel olarak çok verimli tepkilere yol açtı. Onlar aşırılıkta tersine gittiler. Bu durumda Hegel'den Marx'a her türlü etkiyi yadsıdılar.

VI. Hegel ve Marx

Ölümünden sonraki ününü, Hegel büyük ölçüde Marx'a borçludur, çünkü Marx borcunu hiçbir zaman inkar etmedi. Eğer Hegel Marx'a çok şey verdiyse, o şimdi bunu yüz kat fazlasıyla iade etti. Ve ona karşı Hegel'i oynamayı dene-

yenler, ya da ondan kaçınmak için Hegel'e sığınanlar bile, bu seçimlerini yapamazlardı eğer Marx orada olmasaydı. Bunu tespit ettikten sonra, sevinebilirler ya da üzülebilirler: Olgu ortadadır.

Oysa bu yansımanın parıltısı Hegel'in ölümünün 150. yılı yakınında, paradoksal olarak aynı anda hem donuk hem de canlı bir biçimde, her durumda keskin tartışmalarla değiştirilmiş olarak gözükür (XXIX, 203-228).

Daha dün Marx'ı Hegel'e indirgemeyi deneyen varoluşçular kendi felsefelerinin felsefi içeriğini gerçekten zenginleştirdiler ve, Hegelciliğin ve Marksizmin şimdiye dek ihmal edilmiş bazı yönlerinin değerini daha iyi ortaya çıkardılar. Ama Marx'ın özgünlüğünü yok etmek ve, sonunda, öğretisinin devrimci keskinliğini köreltmek tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar.

Bundan, ve de başka nedenlerden dolayı, "Marksistler" bu sindirme girişimine karşı çıktılar. Daha "modern" bir felsefi coşkuya kapılan bazıları Hegel'den Marx'a en ufak bir etkinin varlığını yadsıma noktasına bile vardı. Marx, Hegel'den olumlu hiçbir kalıt devşirmediği gibi kendisini Hegel'e karşı bir tepkiyle de ortaya koymamıştır: Bu iki büyük düşünür arasında açıkça söylemek gerekirse *hiçbir ilişki* yoktur.

Bu köktenci olumsuzlama, şimdiye dek ona ilgisiz kalanların dikkatini Hegel üzerine çekti. Tartışmanın konusu önemliydi. Sözkonusu olan, imtiyazlı bir örnekte, Marx ve Hegel'de, kopukluğun tüm alanlarda tamamıyla bulunup bulunmadığını bilmekti; ya, ne dünya, ne insan türü, ne tarih, ve özellikle de kuramların ve fikirlerin tarihi yoksa, saptanan değişimler her zaman bir yıkım biçimini alıyorsa ve asla bir ters çevirme ya da bir devriminkini değil (XLII).

Bu çok özgül durumda sorun kısaca şöyle belirtilebilir: Marx, hangi ölçekte olursa olsun Hegel'den alınma fikirleri ya da bir yöntemi yapıtlarında kullanmış mıdır? Hegelcilik, Lenin'in ileri sürdüğü gibi, Marksizmin "üç kaynağı" arasında sayılır mı? Ya da, tam tersine, bu iki kuram birbirine tamamıyla *yabancı* gibi mi durmaktadır?

Bu sorular Hegelciliğin doğası ve yazgısıyla ilgilidir.

Marx'ın öğretisinin taraftarlarını olduğu kadar rakiplerini de ilgilendirir, zira onlara verilecek yanıtlar, Marx'ın kendi felsefi durumunun belirlenmesinde, öyleyse gerçekte yaptığı pratik ve teorik çalışmanın bilincinde gösterdiği açıklığın derecesi üzerine verilecek yargıyı belirler.

Diğer yandan, bu sorular yenidirler. Hegel ve Marx'ın adlarının yakınlaştırılması yakın zamana kadar hiçbir güçlük, hiçbir tehlike yaratmıyordu. Çok genel olarak, daha birkaç yıl önce, edebiyatta, felsefede ya da bilimde herhangi bir kişi ile diğeri arasında, herhangi bir şey ile diğeri arasında bağ kurmak, karşılaştırma yapmak yasak değildi. Gerçekten de, ister doğrudan doğruya ister düşündükten sonra olsun, birbirine bağımlı ve en son birliginde her şeyin birbiriyle eşzamanlı ya da artzamanlı ilişki içinde olduğu bir dünyanın ve bu dünyada özgül gerçekliğin tipleri ya da düzeylerinin var olduğu kabul ediliyordu. Bu durumda görev, göz önüne alınan her özgül durumda bağıntıların gücünün, yakınlığının ya da dolayımsızlığının derecesini belirlemekten ibaretti.

Bulunabilir diğer ilişkilerin yanında, aynı tipin öncelleri arasında tüm düşünsel etkinliğin belli bir ölçüde birbirine bağımlı gözüktüğü böyle bir dünyada, Hegel'den Marx'a soyzinciri açık, yakın ve aydınlık gibi gözüküyordu.

O sıralar unutulmaz bir Hegel anıtı dikiliyordu, en büyük idealist filozof, yüce bir tarihsel anlamın ortaya çıktığı bir *Tarih Felsefesi*'nin ve bir *Tinin Görüngübilimi*'nin yazarı; aynı zamanda, özde, yeni bir mantığın, diyalektiğin, evrensel karşılıklı bağımlılığın, ayrılmazlığın ve karşıtların birliğinin, kopuşun aşılmasının, oluşun mantığının kurucusu. Hegel 1770'te doğmuş, 1831'de ölmüştü, ve Marx zamandizimsel olarak değişim yerine varıyordu; o, 1818'de doğdu, Hegel Berlin'de öğretmeye başladığı zaman, ve 1883'te öldü. Orada, felsefenin şimdiye dek görülmemiş bir devrimci *ters çevrilmesi* yer alıyordu: En uç idealizmden gerçek materyalizme. Marx bazen ekonomist olarak, *Kapital*'in yazarı, bazen *Fransa'da İç Savaş*'ın ve *Louis-Napoléon Bonaparte'ın 18 Brumaire*'inin tarihçisi olarak, bazen *Birinci Enternasyonal*'in devrimci kurucusu ve teşvikçisi olarak kendini gösteriyordu. Ama aynı zamanda ilk gerçek materyalist filozof

olarak -Hegelcilikten ayrılma sayesinde- yeni bir tarih felsefesinin, teorik olarak dünyanın özgün bir kavrayışına dayanan tarihsel materyalizmin, diyalektik materyalizmin yaratıcısı.

İdealizm, felsefede kuşkusuz materyalizmin karşıtıdır, ama bununla birlikte çok yakın bir zamana dek, Hegel'in idealizmiyle Marx'ın materyalizmi arasında bir yakınlık kurulabileceği kabul ediliyordu, yalnızca çelişkiyle -hiçbir şey çetin düşmanlar kadar birbirine yakın değildir!- ve bu, her defasında bu ikincisi tarafından değişik süreçlerin incelenmesinde ve açıklanmasında uygulanan aynı yöntemin, diyalektiğin kullanılmasından dolayıdır.

Marx'ın açıkça ve sürekli olarak kendini "bu büyük düşünürün ardılı" olarak ilan ettiği gibi Hegel onun gözü önünden hiç ayrılmadı. O böylesine bir saygıyı öncellerinden hiçbirisine göstermedi.

Yakın bir zamana kadar, Hegel'de Marx'a, dost ya da düşman hiç kimsenin yetkinliğinden şüphe etmediği yöntembilimsel bir bağın gelişiminin sürekliliği uzmanlar tarafından zaten doğrulanmıştı.

Yalnızca Engels, Marx'ın *bir başka ben*'i, değildi Hegel'e bağlılığını sürdüren, ama bizzat Lenin'in kendisi, Marx'ın öğretisini sürekli olarak inceledikten ve uyguladıktan sonra, 1916'da, kırkaltı yaşında ve tasarladığı politik devrimin arifesinde, Hegel'in en zor metinlerini dikkatlice okumaya ve çözümlemeye koyuldu. Rus devriminin hazırlık anında bile kendisini bu ağır ve uzun felsefi çalışmaya vermeyi ne yersiz ne de gereksiz olarak değerlendirdi. Çıkardığı sonuçlardan biri bazı "Leninistleri" şaşırtmaya devam ediyor: "Aforizma: Hegel'in *Mantık*'ının tümü derinlemesine incelenmeden ve anlaşılmadan Marx'ın *Kapital*'i ve özellikle de birinci bölümü tam olarak anlaşılamaz. Öyleyse bir Marksist Marx'ı ondan yarım yüzyıl sonra anlamamış mıdır" (*Felsefe Defterleri*, Paris, 1955, s. 149).

Bunu, *Kapital*'in birinci kitabının yayımlanmasından yarım yüzyıl sonra tam olarak sağlamıştır, ve öyleyse, 1916'ya kadar, Hegel'i derinlemesine okuduğu tarih, bizzat kendisinin Marx'ın öğretisini tam olarak anlayacak durumda ol-

madığını itiraf eder. Aynı zamada, kendi tilmizlerini böylesi tersliklerden kurtarmak için, onlara Hegel'in düşüncesine alışmayı öğütlemişti. Ölümünden iki yıl önce, "militan materyalizm"e ayrılan ve öyleyse felsefi bir vasiyetname statüsünü alan bir makalede, o, naiflerin umdukları gibi değil, "Marksist diyalektiğin incelenmesi için bir dernek"in, ama dahası, ne söylediğini bilerek, bir "*Hegelci diyalektiğin* materyalist dostları derneği" nin kurulmasını ister.

Tilmizler hocalarının felsefi düzlemdeki bu son isteğine saygı göstermediler. Hegelci diyalektiğe yönelen bu dernek hiçbir zaman kurulmadı. Bizzat Marx tarafından tanınan, değerli tanıklarca doğrulanan, Marx'ın Hegel'e derin felsefi borcu tekrar tartışma konusu oldu. Marksizmin bugünkü tarihçileri onu tamamıyla reddederler. Bunlar, kimi kez, doğal olarak, Marksizmin düşmanlarından oluşur. Ama bunlara, taraftarları arasında da, ya da hatta, işte bu tüy diker, Lenin'in taraftarları arasında bile rastlanır, sanki onlar, onun tasarısının tersine, bir "Hegelci diyalektiğin materyalist *düşmanları derneği*" kurarlar!

Onlara göre, Marx'ın diyalektiği Hegel'inkini dıştalar. Zaten, her şey ayrıdır, ve öyleyse bu iki yazar da. Mümkünse, ayrı olarak yaşarız. Düşünme biçimleri, düşünsel yapılar, bilgilenme koşullarının dizgeleri, kültürler bütünüyle ayrışık ve benzeşmezdir. Marx ve öncelleri arasında "köktenci bir kopuş" vardır.

Oysa, Marx tam tersini düşündü ve söyledi.

Onun için, açıkça özerk olamasa bile, bir düşünce tarihi vardır, ve zaten övdüğü gibi "felsefe tarihini bütünlüğünde kavrayan ilk kişi" Hegel'dir (Lassalle'a Mektup, 1858, *Marx-Engels-Werke*, XXIX, s. 549). Marx'ın verdiği savaş mutlak kopuklukçulara karşıydı!

Süreçsel bir bütünlükte ikincil olarak ayrılmış ögelerin karşılıklı bağımlılığını *(interdépendance, Zusammenhang)* ve karşılıklı etkileşimini *(action réciproque, Wechselwirkung)* onlara karşı tekrar güçlendirerek; belirli ve sonlu gerçeklik konusunda değişimleri, sapmaları, geçişleri her yerde araştırarak; fikirlerin, kuramların, sorunların oluşumunda inancı yeniden getirerek, Hegel ve ondan sonra Marx es-

ki felsefe anlayışına karşı savaştılar.

Mutlak olarak kopuklukçu bu eski felsefelere yeniden dönüş Marksizmin geçerliliğini tehlikeye düşürür. Seçmek gerekir: Ya Marx, ama Hegelci mirasla, ya da Marx'a tamamıyla hayır. Gerçekten de, eğer en temel noktalarda onların birbirine söyledikleri usayatkın değilse, Marx'ın ve Engels'in düşüncelerinden geriye ne kalabilir?

Onlar Hegel'e olan felsefi bağlarını ikincil ve ihmal edilebilir olarak düşünmemişlerdi. Tersine onun önemi üzerinde ısrar ettiler. Rüzgarlara ve dalgalara, eleştirilere ve laf atmalara karşı, onlar Hegel'e olan bağlılıklarını sürdürdüler, ve Hegelciliğe bütünüyle düşman düşünsel bir ortamda, bu bağlılığın kendilerine neye mal olacağını bilirler!.

Birbirinden ayrılmayan Marx ve Engels, Hegel'in anısını çağrıştırdıklarında, "kendisine çok şey borçlu olduğumuz bu dev kişi" (*Marx-Engels-Werke*, XXXIII, s. 665), şüphesiz bir gün taraftarlarından birilerinin Hegel'e bir başka dünyanın varlığı gibi bakacağını düşünmemişlerdi.

Hegelcilik konusunda çağdaşlarının anlayışsızlıklarını bizzat kendileri açıklarlar, örneğin Lange üzerine eleştirilerinden birisinin gösterdiği gibi: "Hegelci yöntem ve benim onu kullanmam konusunda Lange'nin söyledikleri gerçekten çocukçadır. İlk olarak, Hegel'in yönteminden *hiçbir şey* anlamaz, ve ikinci olarak, bundan dolayı bu yöntemi kullanan eleştiri biçimimden de az şey anlar (...). Bu bay Lange; Büchner, Lange, Dr Dühring, Fechner, v.b.'nin uzun zamandan beri bu *zavallı geyiği* toprağa gömdüklerini düşünmelerine karşın, Engels, ben, v.b.'nin bu "ölü köpek" Hegel'i ciddiye almasına şaşmaktadır. "Eşine az rastlanan bir serbestlikle" deneysel konuya debelendiğimi söylerken Lange çok saftır. "Konunun işlenişindeki bu serbestliğin", konuyu işleme yöntemi için bir açımlamadan başka bir şey olmadığından, yani diyalektik yöntem, şüphelenmez bile" (*Kugelmann'a Mektup*, 27 Haziran 1870).

Bu metin, *Kapital*'in ikinci baskısında Sonsöz'ün çok tanınan bir bölümüyle uyum içindedir. Marx, 1873'te, Hegel'i horgören çağdaşları için kendi horgörüsünü orada açıklar:

"Yaklaşık otuz yıl önce, Hegelci diyalektik henüz gözdey-

ken, ben yanıltıcı yanlarını eleştirdim. Ama, *Kapital*'in birinci cildi üzerine çalıştığım sırada, kültürlü Almaya'da en üst sırada bulunan cansıkıcı, kendini beğenmiş ve vasat artçılar, Hegel'e Lessing'in zamanında iyi Moses Mendelsohn'un Spinoza'ya davrandığı gibi, yani "ölü köpek" gibi, davranmaktan hoşnuttular"...

Hegel'in yönteminin ve içeriğinin yalnızca bir kısmını almadığını, ama dahası, kimi kez, filozofun biçemini de yinelediğini belirtir: ... "Ve hatta *(sogar)*, değer üzerine bölümde, değişik yerlerde ona özgü açıklama biçimini kullanarak bir tür sevimlilik kattım".

Ona göre, hiç kuşku yoktur: "Hegel'in elinde diyalektiğin geçirdiği mistifikasyon, bilinçli ve zengin bir biçimde devinimin genel biçimlerinin ilk açıklamasını yapanın o olmasını hiçbir biçimde engellemez" (*Kapital*'in ikinci baskısına Sonsöz - *Marx-Engels-Werke*, XXIII, s. 27).

Marx ve Engels, Hegel'inkinden oldukça farklı bir felsefe geliştirdiler. Ama, onu bütünüyle hiçlikten hareketle kurduklarını düşünmemişlerdi. Bazı bakımlardan onu Hegelciliğe karşıt olarak ortaya koydular, ama onun asıl özü gibi gözükeni az kullanmadılar. Onlar için, diyalektik yöntem materyalist felsefi bir temele karşıt idealist felsefi bir temele uyduğu denli iyi uyar.

Marx ve Engels'in Hegel düşüncesine bağlılığının kanıtlarının hepsini listelemenin sonu gelmez. Engels bunu "saygı" *(Pietät)* olarak adlandırmakta duraksamaz!

Eğer bundan kuşku duyulursa, o zaman Marx'a bir tür epistemik psikanaliz uygulanır ve ona, bilinçsiz olduklarını söylediği önceki filozofların herhangi birine bizzat kendisinin davrandığı gibi davranılır: Onlar kendi düşünsel etkinliklerinin somut koşullarını kavramıyorlardı. Eğer aynı kınamaya maruz kalırsa, Marx saygınlığını yitirecektir.

Ama bir soy zincirine saygı özgün bir kimliği terketmek demek değildir. Marx ve Engels'in Hegel'e dizdikleri coşkulu övgüler, onların kendi öğretilerini net olarak ayırmalarına engel değildir. Aksi takdirde, *Marksizm* kelimesi tüm anlamını yitirir. Ama aynı zamanda, Hegelcilik de yaşama nedenini kaybetmez mi!

Marx, ayrımı ya da karşıtlığı çok açık bir biçimde belirtir: "Benim geliştirme yöntemim Hegelci yöntem değildir, çünkü ben materyalistim ve Hegel ise idealisttir. Hegel'in diyalektiği tüm diyalektiğin temel biçimidir, ama yalnızca mistik biçiminden arıtıldıktan sonra - ve bu tam da *benim* yöntemimi ayıran şeydir". Ayırma ve değiştirme yıkım değildir.

Marx, Hegel'den farklı bir çağda yaşadı. Ona burjuvazinin filozofu rolünü verdi, oysa o, bir başka ekonomik ve toplumsal dünyada, Hegel'in ekonomik ve toplumsal yaşamı gözlemlediği sırada henüz kendini özerk bir biçimde ortaya koyamamış bir proletaryanın filozofu olmak ister.

Bundan ve başka nedenlerden dolayı, bu iki insanın temel tutumları derinden farklıdır. Hegel, kendisinin de söylediği gibi, "olanı kavramak" ile yetinir - ama bu zaten çok şeydir! Marx, fazla olarak, olanın *dönüşümüne* yol açmak ve dünyanın bu dönüşümüne katılmak ister: Ayrım çoktur, ve öyleyse sıralamak uzun sürecektir.

Bu konu üzerinde uzun uzun konuşulabilir: Hegel'in meşru mirasçıları kimlerdir? İnsanı yanıltacak kadar ona benzeyen ve, adeta, onu aynen kopyalayanlar mı? Ya da, yeni koşullarda, ondan esinlenerek, ve öyleyse, belki de, onu devam ettirerek ondan farklı bir şey yapanlar mı?

İKİNCİ BÖLÜM
HEGELCİ MİRAS

I. Sistem ve Din

Hegel'den neyi alıkoymak gerekir? Herkes mirasın envanterini çıkarmaya girişir, ve Hegelciliğin tarihi, şematik bile olsa, seçeneklerin birbirinden derinden farklı olduğunu hissetmemize yeterince izin verir. O halde, her defasında, ve burada da, olanaklar arasında birinin alınması, veya başka gözlemcilerin hoşlanmayabileceği özgül bir bakışın benimsenmesi sözkonusu olabilir. Bununla birlikte, Hegel'in düşüncesinin kendisinin olduğundan başka bir biçimde sunuluşu, istem dışı yarılılık ve her durumda sınırlılık ne olursa olsun, -kısaca-, ister basitleştirmenin etkisiyle ister karşıtının, onu özgün anlatımı içinde ve tüm yayılımında sonradan daha iyi kavramamızı sağlayabilir.

Hegel'i tanımlama zorunluluğundan kaçılamaz: Herkesin kabul ettiği gibi, felsefesi *bir idealizmdir*, ve belki de olmak istediği aynı *idealizmdir* (XI, 503 ve 590).

Bununla birlikte, birçok idealist, bir Hegelcilik duşu aldığında rahatsız olur, bazı materyalistlerin ondan hoşlanmalarına karşın.

Hegelci idealizm neye dayanır? Bizim zamanımız böyle bir sorunun işlenişine yeni ölçütler getirir. Yazarlarının kurduklarını sandıkları her yerde, her zaman idealizm bulmaz. Farkında olmadan idealist olunabilir, sanıldığından daha az idealist olunabilir. Bu son nokta üzerinde, Hegel ile ilgili olarak, ve bazı güçlüklere karşın, kuşku ortadan kalkmış gibidir.

Onun idealizmi sistemine, yani düşüncelerini yansıtan örgensel, dinamik ve yapısal bütüne sıkı sıkıya bağlıdır; bu

örgensellik, ister bazılarının ileri sürdüğü gibi yalnızca *Mantık Bilimi*'nin ortaya koyduğu salt kurgul dayanak ile gerçekten ilgili olsun, ister bazı tilmizlerin ve yayıncıların iddia ettiği gibi *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nin geliştirdiği dolaylı türetmelerin ve çıkarımların bütünlüğüne dek yayılmış olsun. Eğer idealizmin materyalizmden, düşünce ve maddenin sistemin içine bağımlılığının ters düzeni ile ayrıldığı kabul edilirse, bu durumda, Hegel'de, fiili idealizm görünen idealizme çok uygundur.

Bu bakımdan, bir başka idealizmden ne daha paradoksal ne daha naif gözükür. Hegel, zaten öğretisinin bir tür öncel ve bununla birlikte doyurucu bir gösterimi için ele aldığı temel kaynaklardan birini hiçbir zaman saklamaz: Lutherci biçimde Hıristiyan dini.

Bu dine göre, ilkede, önce salt tinsel varlık olarak Allah vardı, sonra dünyayı yarattı, insan dahil, ve en sonunda ilkin doğal olan bu dünyaya oğlunu gönderdi, bu sırada yaratıcısından sapan insan yaratığını tinselleştirmek ve kurtarmak için.

Hegelci sistem, biraz değişiklikle ve görünür bir "laikleştirmeden" sonra, bu plan üzerine kuruludur. "Allah" orada saltık ve bütünsel "Fikir" olur, ama ilkin kendinin bilincinde olmaksızın.

Sonuç olarak, Fikir'i anı işleyişinde incelemek olanaklıdır - ve öyleyse o, sanki "yaratılıştan önceki Allah düşüncesi gibi"dir (X, I, 19): Bu *Mantık*'ın konusu olacaktır.

Sonra, "Doğa olan" Fikir'in aldığı "karar"dan türeyen etkiler izlenebilir (XI, 463), yani kendisine yabancı ve dışsal olanın oluşumu - ve öyleyse o, sanki "ilahi yaratılıştan sonraki dünya gibi"dir: Bu *Doğa Felsefesi*'nin konusu olacaktır.

En sonunda, bu doğal dış dünyanın geri alınışının ve yeniden içselleştirilişinin tarihi çözümlenebilir. İnsanda cisimleşen kavram, doğayı yeniden ele geçirir ve onu Fikir'e geri verir, sayesinde nesnel olduğu süreç tin olarak tamamlanır - ve bizim dünyanın tinsel yazgısıyla ilgimiz vardır: Bu *Tin Felsefesi*'nin konusu olacaktır.

Üstelik yazarının kendisi hakkında açıkça bilgi verecek şey gibi gösterdiği Hıristiyanlığın dinsel ideolojisinin gölge-

sindeki bir felsefe, yazarın içtenliği ve ortodoksluğu ile ilgili gösterilecek sakınım ne olursa olsun, bu şemayı nasıl beğenmeyebilir? O kendini tüm Hıristiyan düşünürlerine en az gereklik olarak dayatır. Bu biçim, bu bakış açısından, değişik Hıristiyan felsefelerinin göreli değerlerinin saptanmasının kendisine bağlı olduğu, her defasında kullanılan ve zenginleştirilen biçimdir. Hegel, sık sık Hıristiyanlığın geleneksel sınırlarının dışına çıkmasına rağmen sayısız Hıristiyan okurunun hayranlığını kazanan dikkate değer bir başarı elde etmiştir.

Bununla birlikte, Hegel'in özgünlüğünü bulmayı ümit edebileceğimiz yer ne bu şema, ne onun uygulanması ve geliştirilmesi, ne de onda çağdaşlarının tüm bilgilerinin birikimidir! Tam tersine, sistemin temel yapısı daha çok Hegel'in varolan inançlara ve kavramlara, bin yıllık bilgibilimsel ve kültürel sisteme bağlılığını göstermeye eğilimlidir. Hegel'in katı tutumu seçkin Hıristiyan düşünürlerinin Hegelciliğe katılımını açıklar.

Ama, hiç kuşkusuz, Hegel'in özgünlüğü daha çok Hegelci sistemin öncelleriyle karşılaştırıldığında gösterdiği farklılıklarda kendini belli eder. Örneğin, eksiksizlik savıyla kendini ayırır. Önceki öğretilerin pek çoğu dizgesel şemanın bu ya da şu parçasını felsefi olarak işlemekle yetinir - özellikle ilk ikisini: Allah, Doğa, Allah (tin) ile doğa (madde) ilişkisini. Üçüncüsünün üstünde çok az dururlar: Tinin dünyada insan aracılığı ile nesnel gerçekleşmesi. Ama Hegel, kurgul olarak gözüpeklikle dinin bağlamını değiştirerek ve bununla, belki, onu saptırarak ya da bozarak tüm tarihsel gerçekliği, Siteyi, tarihi, uygarlıkları ... ve bizzat dinin kendisini yorumlar!

Hegelci sistem, az çok el altından, gerçeğin değişik düzeyleri arasında var olan geleneksel kuramsal düzeni düzeltmeye çalışır. Fikir'den yola çıkar ve Fikir'e geri döner, hiçbir zaman Fikir'de kalmaksızın. Bu içkinlik dinsel bir kişi için şüpheci ve endişeli olmaya izin vermez - ama, her şeye karşın, tehlikede olan dini kurgul olarak kurtarmanın bir yolunu bulur. İlkin sıradan bir idealist tini de içerir - ama, her şeyin kendisinden çıktığı ve ona döndüğü Fikir daha az

Fikir olarak kalmaz, ve Hegel, hemen Platoncu ve yeni-Platoncu felsefenin anısını çağrıştıran bu adı keyfi olarak seçmemişti (IX, 130-131).

Açıkça onu kabul etmeyen ve pek çok yanılsamayla onu sürdürmesine rağmen sonuçlarıyla savaştığını sanan birçok felsefeye bu niteliği atfetmek zorunda kaldığımız sırada, böylesine açıklıkla idealizmi isteyen bir öğretinin idealizm niteliğini yadsımak öyleyse boşuna olacaktır.

Hegelcilikte birilerinin ince ve yüce, diğerlerinin naif ve kaba olarak değerlendirdikleri bir idealizm vardır. Hegel'in bazı açıklamaları, kendilerini ansızın din dersinde sanan bazı modern okuyucuların, en azından dine yabancı olanlarının, donakalmalarına yol açar.

Hegel'in idealist eğilimi, özellikle saltığı ortaya koyma ve kavrama biçiminde belli olur. Hegel, her ne kadar tek bir bakış açısını benimsediğini kabul etmese de, saltığı bütünüyle tinsel bir şeymiş gibi tanımlar. Doğaya gelince, onun dışsallığı temel bir içsellikte içerilmiştir: Dışsallaşma, tinsel saltığın bir yabancılaşmasından başka bir şey değildir. Saltığın böyle bir kavranışı, Hegel için, bir saltık bilginin (VII, II, 293 ve XXXIX), yani hiçbir tarihsel, toplumsal ya da bireysel koşula bağlı olmayan bir bilginin, insanın yalnızca tinsel saltıkla birleşerek erişebileceği, göreli olmayan bir bilginin varolması demektir. Hegel, idealizmin bu geleneksel tezini ölçüsüzce keskinleştirir: Saltık bilgi, bizzat kendisince saltığın bilgisidir (bilinç ve bilgilenme), bilgilenme nesnesi olarak kendisini alan ve, bu işlemde, nesne ile özne arasındaki ayrımı yok eden saltık öznenin bilgisidir. Bu bizzat kendisince bilgilenmenin bilgilenmesidir, ve öyleyse, Aristoteles'in dediği gibi, ki Hegel aktarmayı sever: O *Theos!* Allah! (*Ansiklopedi*'nin sonu).

Bu koşullar altında, insan bireyi saltık bilgiyi yalnızca onun düzeyine yükselebildiğinde edinebilir. Saltık kendini insanda düşünür - belki sapkın bir gözlem. Felsefe kurgul düşüncedir: Kendinin kendinde yansımasıdır, karmaşık ve çelişik iç açılımıdır, - ve kalan her şey bu iç serüvenden doğar.

Bu iklim yeni değildir. Hegelciliğin kendisiyle pek çok benzerlik gösterdiği Spinoza felsefesinde de görülür. Bu di-

ğeriyle aynı sözü söyleyecektir: *de Deo!* "Allah'tan"! Ama diğeriyle aynı belirsizliği gösterir: *sive Natura*, yani "Doğa"dan!

Gerçekten de, din ve onun olumlu ve tarihsel verileri Hegel tarafından her zaman söylemsel olarak sunulmuştur: Din kurgulamanın eğretilemesidir (XV, tekrar, 171-172 ve XI, 166). Ve kuşkusuz bir tanrıtanımaz dine başvurmayı düşünmeyecektir, eğretileme olarak bile! Ama, bunun yanında, bir inanan, dinin yalnızca eğretilemeli bir statüsünden asla memnun olmayacaktır.

Öyleyse, söylendiği gibi, Hegelcilikte varlık-tanrıbilimi ile çok işimiz olacaktır, ve bizzat Hegel tarafından her zaman altı çizilen Hegelciliğin bu yönü hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Şurdan burdan topladığı yenilikler, özgüllükler ne olursa olsun, Hegelciliğe atfedilen kötülükler ne olursa olsun, Nietzsche bu konuda daha az bir *hinterlistige Theologie*, bir "sinsi tanrıbilim" belirtmez! Nietzschecilik kuşkusuz aynı kınamadan kolayca kurtulamaz, ama her durumda, Hegelcilikle ilgili olarak, bu ihanette aldatılanı saptamak çok kolay değildir: Din ya da felsefe! "Laikleştirilmiş" bir tanrıbilim, hâlâ bir tanrıbilim midir?

Hegel, sisteminı taslağını çizmek için her şeyi Hıristiyanlıktan esinleyerek, bazı bakımlardan ona, kendilerini onun düşmanı olarak tanıtan kimi düşünürlerin yaptığından daha çok zarar vermiştir. Hıristiyan bir felsefenin savlarını ve umutlarını sonuna dek götürerek, diğer süreçlerde sergilediği kendiliğinden bir ters çevirmenin diyalektiğiyle bizzat dinin kendisini tehlikeye sokmuştur.

Vakitsiz bir zaferde, felsefe onu karanlık bir yönünü bırakmaksızın düşündüğü zaman, -en azından öyle sandığında-, kurgul olarak onun tüm esrarını açıkladığı zaman (XV *tekrar*, 187), öğretisini dine katmak yerine, onu tümüyle kendi sistemine bir uğrak olarak kattığı zaman, dinden geriye ne kalacaktır (XI, 517- 518)? Hiçbir şeyden vazgeçmeyen, gerçekten dışsal ve üstün hiçbir şeyi kabul etmeyen eksiksiz sistem fikri, dinin özgün fikrine daha şimdiden zarar vermemiş midir? Hegel şunu saklamaz: "Felsefe, bu içeriği

kavrayan düşünce olarak, dinin temsilci karakterine oranla, her ikisini de kavramak ayrıcalığına sahiptir: O, dini kavrayabilir, aynı zamanda ussallığı ve ussallık ötesini de kavrayabilir, aynı zamanda bizzat kendisini de kavrayabilir, tersi olamaz iken" (XV *tekrar*, 171-172).

Hegel'in ona verdiği bu bağımlı rolde, din nasıl kendini alçalmış hissetmeyecek?

Saltığın kavranılmasının iki düzeyine karşılık gelen iki tür söylevi ayırdeder: Herkes için erişilir olan tasarımınki *(représentation, Vorstellung)*, ve yalnızca filozofların yükselebileceği kavramınki *(concept, Begriff)*. Bu sonuncular, Hegel'in söylediği gibi, sanki bir tür "ruhban sınıfı" oluşturur (XX, 708-709), filozofun din dediği şeyde, dine yabancı olanların üzerine yerleştirilmiş, onlar ile Allah arasındaki tüm "ruhban sınıfı" ayrımını açıkça reddetmesine rağmen!

Din, yalnızca felsefede kavramın dilinde gerçek anlatımını bulan gerçeklikleri tasarımın dilinde anlatır. Saltığa zamansal yükselişin evrelerinin düzeninde, ve saltığın uğraklarının zamandışı oyununda, din öyleyse gösterdiği şeye mantıksal ve zamansal olarak öncel bir gösterim sağlar.

Saltık gerçeklik kendi gerçek yerini ancak kavramın içinde seçmesine karşın, Hegel, hoşgördükleri için öncellerini şuçladığı bir anlaşılmazlık içinde, her iki dili kullanmaktan, kimi kez karıştırmaktan kendini alamaz. Bazı durumlarda, konuşanın filozof mu yoksa ozan mı olduğuna okuyucu karar verecektir. Bu bulaşmadan, bu kararsızlıktan, Hegelcilik için değişik yorumlama olanakları doğar.

Hegel, bir "öte-yan" ile bir "bu-yan" arasındaki tüm varlıkbilimsel araları ortadan kaldıran "töz öznedir" olumlamasını sürekli sürdürür. "Kendinde" özne-tözün "kendi için" olması insan bilinci dolayımıyladır. Allah, kendinin bilincini ancak insanda, saltık bilgiye yükselen insanda, yani, sonunda, filozofta edinir.

Fikir yalnızca, birbirini izleyen çeşitli felsefi sistemlerde gerçek ifadesini bulan uğrakların karşılıklı bağımlılığıyla, içinde devindiği bir kaynaşmada yaşamını oluşturan çeşitlilikle aynı şeydir. İşte Hegel'in, *Felsefe Tarihi*'nin sonucu olarak, "varlıkbilimsel sapkınlıklar" diyebileceğimiz görüş-

lerini nasıl sunduğu, işte "tinlerin saltanatı", onun kavrayabileceği tek şey: "Bu biçimler alayını, ilerleyişinde, bağıntılarının gösterimiyle açıklamayı, ona düşüncenizin önünde geçit töreni yaptırmayı denedim".

"Bu sıralanış, tinlerin gerçek krallığıdır, varolan tek tinsel saltanattır, birçokluk olarak kalmayan, bir seri olmayan, ama, kendinin bilgilenmesinde, biricik tinin, varolan, bir ve aynı tinin uğraklarından oluşan bir sıralanış..." (XIX, 691).

Hegelcilikte öyleyse, sistem ve onu bir yanda destekleyen dirı, ve düşüncenin özgün atılımı arasına, koşulları durumlara ve tanıklara göre değişen kararsız bir uzlaşma yerleşir. Bu belirsizlik, Hegelci dizgesel şemayla ilgili olarak, karşıt iki eğilimin sürüp gitmesini açıklar: Birileri onu Hıristiyanlığa doğru çekiyor ve gelişimlerinde Hıristiyan felsefesinin özellikle çok zengin ve verimli yeni bir biçimini bulduğuna seviniyor. Dogmaların olduğu gibi sergilenmesinde Hegel'in Vahiy'e olan bağlılığının kanıtlarını görüyorlar, Hegelciliğin zekice bir kullanımından tanrıbilimin çıkaracağı yararları gösteriyorlar.

Hıristiyan geleneğine yabancı okuyucular ya da ondan kopanlar için, Hegelciliğin temel dizgesel yapısında Hıristiyanlığın varlığı, kesinlikle kanıtlanmış olsun olmasın, kuşkusuz aynı önemi taşımıyor. Onların dikkatini çeken, ve kimi kez onları büyüleyen, Hegel'deki, sistemi içinde ya da bu sisteme rağmen, yeni bir şey tasarlayan ve açıklayan, -yazarın niyeti ne olursa olsun- yalnızca Hıristiyanlıktan değil ama aynı zamanda geleneksel felsefeden de ayrılan, ve onlara göre, kapalı ya da açık bir tehdit gibi sunulan şeydir.

Saygısızlar, Hegel, Hıristiyanlığının gerçekliğini doğruladığı zaman ona inanmayı reddediyorlar - ve şüpheleri zaten bazı tanrıbilimcilerce paylaşılmaktadır (XXIV). Tasvir düşmanları, dizgesel anıta saygı göstermiyorlar, ama içinin bozuk olduğuna inanıyorlar, ve düşünsel bir yapı bozukluğu pahasına gerçek anlamını arıyorlar. Kuşkucular, Hegel tarafından salık verilen yöntemin uygulanmasıyla onun sayesinde zorunlu olarak sonuçlandığına inandığı dizgesel yapı arasındaki bağdaşmazlığı ortaya çıkarabileceklerini düşünüyorlar. Küstahlar, yazarın belki içtenlikle övündüğü

düşüncesine başka bir değer veriyorlar. Açgözlüler, kurban edilmiş bir sistemden koparılanları güncel yeni bir düşünce için kullanıyorlar.

Belki de böyle davrandıklarında ilkin göründükleri kadar saygısız ve vefasız değillerdir. Kimi kez söylendiği gibi, filozofun düşüncesine göre davranmıyorlar mı?

Bu, sistemi önemsemediklerini değil, ama onu eleştirel, tarihsel ve diyalektik bir sınavdan geçirdiklerini gösterir. Hegel'in kişisel, sistemden bağımsız, ve çoğu kez zekice olan düşüncelerini asla küçümsemiyorlar.

Sistemin yüzüstü bırakılması, -ama öyleyse şimdi kim kendi hesabına onu bütünüyle yeniden ele almayı ve onunla yetinmeyi aklından geçirir?-, gizli çelişkilerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Dağılan parçalarını bütünleştirmeyi istemek Hegelci öğütlere karşı çıkmak olacaktır. Onun eldeğmemiş olarak kaldığına nasıl inanılabilir, nasıl böylesine bir yanılsama içinde bulunulabilir, kendini tinsel etkinliğe bırakmaksızın onun önünde nasıl edilgen bir seyretme durumunda kalınabilir? Hegel onu şöyle yüceltiyordu: "Tinin kendini tarihte bir yönler çokluğuna bıraktığını, ve doyumunu ve zevkini burada bulduğunu görüyoruz. Ama çalışması tek bir sonuç elde eder: Etkinliklerini daha da çoğaltmak ve kendini tüketmeye daha da itmek. Yarattığı ve onu doyuran şeylerden herbiri, ondan yeni bir özümleme isteyen yeni bir hammade gibi onun karşısına çıkarlar. Önceki kültürünün içeriği olan şey bir yapı gereci olur, ve kendini ona vererek çalışması onu yeni bir kültüre çıkartır..." (XIV, 54-55).

II. Hegelci Sistem

Ondan önce böylesi hiç görülmüş müydü? Gerçek, Hegel'e göre, sistemin dışında bulunamaz: "Sistemsiz bir felsefi yürüyüş bilimsel hiçbir şeye sahip olamaz; böylesi bir felsefi yürüyüşün kendisi için daha çok öznel bir düşünme biçimini ifade etmesi değil yalnız, bir de o, içeriği ile ilgili olarak, olumsaldır da. Yalnızca Bütün'ün uğrağı olarak bir içerik doğrulanmasını bulur; ama o, bu Bütün'ün dışın-

da, kurulmuş bir varsayıma sahip değildir ve yalnızca öznel bir pekinliği vardır. Bu biçimde, birçok felsefi yapıt *kanıları* ve *görüş biçimlerini* açıklamakla yetinir. Sistem sözcüğüyle diğer ilkelerden farklı, sınırlı bir ilkeye sahip bir felsefenin anlaşılması yanlışlıkladır. Tam tersine, gerçek bir felsefenin ilkesi tikel tüm ilkelerin kendisinde içerilmesinden ibarettir" (XI, 180-181).

Hegel böylelikle, bağdaşmazları karıştıran seçmecilikten, keyfi olarak davranan öznelcilikten, sadece gerçeği korumak bahanesiyle gerçekliğin tüm bir kısmını gizleyen tekyanlılık ve taraflılıktan kaçabileceğini mi düşünüyordu. Zira "yanlış" diye nitelendirilen aynı zamanda bir içerik de bulundurur, varlıktan yoksun değildir, şeylerin akışına bir etkide bulunur (IX, 90-95).

Ama kısmi bakış açılarını, öznel görme biçimlerini, sınırları aştığını sanan kişi, sistemini birliğinde ve saltık geçerliliğinde her şeyin üstüne çıkartır! Bütün, genellikle "dizgesel düşünce" denilen şeyden kurtulmayı ümit eden filozofun hizmeti sayesinde, kendi kendine düşünür: "Filozofun bir sözde ilkesi ya da temeli, doğru bile olsa, yalnızca ilke ya da temel olması olgusu dolayısıyla zaten yanlıştır" (IX, 58-59).

Bir ilkenin keyfi olması kendisinin saltık idealizm için kabul edilemez olduğunu özellikle ortaya çıkarır. Fikir, kendisine dışsal bir şey üzerine varoluşunu dayandıramaz; hiçbir şeyden türeyemez. Sonuç olarak, onunla ilgili olarak gösterilebilcek tek "kanıt" onun sergilenmesidir *(exposition, Darstellung)*: Karşılık gelen zamansal tarihini de içeren zamandışı karşıt gelişimini betimleyerek saptanabilen tüm gerçekliğin onda içerilmiş olduğunu, ve ona bağlı olduğunu, ve tersinin olmadığını açıkça göstermek.

Saltık idealizm tek yanlı bir gelişmeyle ya da dolaysız bir sezginin yanıltıcı parıltısıyla yetinemez. Yanılsama içinde, bütünsel ve dizgesel kavrayışı bırakmaya karar verenler, onlar da, bilmeksizin ve istemeksizin "dizgesel olarak" davranırlar, ama sözcüğün bir başka anlamıyla. "Her şeyin ayrı olduğunu", "her şeyin bölünmüş olduğunu", hiçbir şeyin hiçbir şeyle ilgisi olamadığını sanmak, diğer bakışlara karşıt, şeylerin genel bir bakışını, bizzat kendisi biricik ve birlik

bir bakış açısını, bir dünya görüşünü *(une vue du monde, Weltanschauung)* benimsemek demektir. Böylelikle dizgesel olarak tüm dizgesellik yok edilebilir.

Dizgesel gerçek ideal, düşünen bir kişi için, ideolojik ve söylemsel kalabilen ama aynı zamanda "bilimsel" bir biçim de alabilen tasarımın, bir bütünlüğün tasarımlanamayacağının olanaksızlığını dile getirir. Bilim ve felsefe şeylerin bütünsel bir bakışını sağlamayı reddettiği zaman, bu durumda halk ve bizzat bilim adamlarının kendileri, onu uzmanlık alanlarının dışında din ve söylencede aramaya başlarlar. Hegel, dinin bu bütünsel en son gerçekliği ancak tasarımın dilinde anlatabileceğini düşünüyordu, ve onu bilimin kuramsal düzeyine çıkarma görevini felsefeye veriyordu.

Hegel öyleyse bir tür "bilgilenme ağacı" betimlemez, ve felsefe özel olarak köklerle ilgilenecektir. Ama ağaçta zaten yapraksız kök olmaz. İçinde organların ve işlevlerin ancak göreli olarak ayrılabileceği bir organizma sözkonusudur. Burada, her şey her şeye bağlıdır, ve gelişme, en sonunda, döngüseldir. Gerçeklik köklerde ya da ilkelerde toplanmaz: "Gerçek, Bütün'dür" (IX, 51).

Öyleyse, bütünün içinde göreli özerkliğe ve özgüllüğe sahip kısımlarda yer alan ayrıntıların çözümleme ve betimlenmesinin önemi ne olursa olsun, önemli olan, ilkin görünür bağımsızlığında ve yalıtılmışlığıda kavranan öge ve uğrakları, gerçekliğine bağlı oldukları Bütün ile ilişkilendirmektir. Şeyler bize, dolaysız olarak, ilkin kendilerinde ve kendilerince varolduğu ve sürüp gittiği sanılan şeylerin bir kaosu olarak görünürler. Görev, dolaysız görünüşlerinin ötesinde onların yalnızca ilişkiler olduklarını, ve bir anlık kalıcılıklarının onların özde geçici olmalarını engellemediğini göstermektir. Onlar ancak, içinde ayrımlaştıkları bütünlüğe katıldıkları zaman bir anlam kazanırlar, ve yok olurken ortaya çıkarlar.

Hegelci sistem öyleyse durağan bir yapı değildir, ama yaşayan bir organizmaya benzer: Nesnelleşmenin ve gerçekleşmenin uğraklarını içeren, son çözümlemede tinsel olan bir organizma. Bunlar bizim "tinsel olmayan" dediğimiz şeyleri temsil ederler: Doğa, şeyler, kurumlar, v.b. Bu ger-

çeklikler, öyleyse her şeye rağmen, olumsuz uğraklar olarak tinin ebedi yaşamında birleşirler.

"Parçalanma" düşüncesi temel bir birlik düşüncesini nasıl varsayarsa, aynı biçimde bütünlük düşüncesi de ayrımlaşmayı içerir - ve bu, Hegel'de, bilerek ve isteyerek böyledir. Öyleyse, içeriğinin çeşitliliğinde değişen, bağımlı belirlenimleri, yani birleşmiş parçalı sistemleri gerektiren canlı bir bütünlük sözkonusudur. Sistem bir çember biçimindedir, ama çemberin kendisi bir "çemberler çemberi"dir - başka türlü söylenirse, gösterilemeyen bir çember, kurgul bir çember (XV, I, 225).

Varoluşu ve işleyişi kendisinden başka hiçbir şeye bağlı olmayan fikir saltık bir sistemde içerilmiştir, o hem kendisinin nedenidir hem de kendi öz ereksel nedenidir.

Öyleyse sistem kendinde döngüsel olarak dönen ve ayrımlaşmış uğrakları içeren bir gelişme sürecidir: Önvarsayımı *(présupposition, Voraussetzung)* kendi öz sonucudur (XI, 456). Saltık kendisinin bütünsel özgürlüğünden başka bir statü tanımaz.

Bu koşullarda, Hegel, biçimsel bir ilkeye somut bir sistemden daha az önem vererek, saltığın tüm kipliklerini, tüm belirlenimlerini ya da tüm ayrımlaşmalarını incelemeyi ve sergilemeyi ilke edinir. Özgül, göreli, sonlu, tanımlanabilir her gerçeklik Bütün'ün bir ayrımlaşmasının, ve öyleyse bir olumsuzlamasının sonucudur: Tüm belirlenim olumsuzlamadır (Spinoza: *omnis determinatio est negatio*) (XI, 525).

Filozof için her şeyden önce önemli olan, tikel gerçekliklerin (fizik yasaları, kimsayasal maddeler, hayvanlar, kurumlar, v.b.) betimlenmesi değildir - Hegel'in bu alanlarda az çok başarıyla doğruluk ve kesinliğe büyük çaba harcamasına karşın. Her şeyden önce önemli olan, tüm bu gerçekliklerin Bütün ile eklemlenmeleridir *(articulation, Gliederung)*. İçsel bir tanrıbilimsel perspektifte, hiçbir şey karşılıklı bağımlılıktan ve saltığa boyun eğmekten kurtulamaz.

Bu eklemlemelerin sistemini, genel yapısını kurmak için, idealizm deneyden, ya da daha iyi söylenirse, açıkça geçici ve aldatıcı ırasının gösterilmesi sözkonusu olan görgülden

hareket edemez. Saptanabilen her gerçeklik, her düşünce tipi daha çok saltığın bir iç uğrağı olarak belirlenmeli ve olumsuzlamayla ondan türetilmelidir. Saltığın kendi deviniminin basit bir kopyası olan yöntem, her şeyin ideal bir türetiminden, ya da söylendiği gibi, bir tür "yumaklama"dan ibarettir: İp bir kez yakalanınca yumak açılır. Üreten hayal güçleri sayesinde, bir *başlangıç* bulunca, artık daha sonra "birbirine bağlamak"tan başka yapacak bir şeye ihtiyacı olmayan romancıların çalıştıkları gibi. Yalnızca ipi yakalamak ya da *başlangıcı* yazmak yeterli olacak mı?

Ne ile başlamalı?

Haklı olarak, içinde her şeyin hem önvarsayım hem de sonuç olduğu döngüsel devinim, bütünlük sistemi, ne başlangıç ne de son belirtir, kendisiyle başlayabileceğimiz "bir uç" göstermez.

Öyleyse Hegel, bölgüsel ve olumsuz tüm belirlenimlerden vazgeçerek sistemin sergilenmesine bizzat Fikir'in kendisinden *başlamak zorunda değil miydi? O zaman Fikir'in* nasıl ilk olarak *(originairement, ur-teilen)* bölündüğünü, karşıt uğraklara ayrıştığını, kendisinin karşıtı olduğunu, çeşitlendiğini, yayıldığını, döngüsel devindiğini ve yaşadığını göstermeliydi. Sanki, bir tanı takımı araçlarını kullanarak, onun nabzını yoklamalıydı. Bunlarla sanki, onun kendinde doğurduğu ve sonra içine geri aldığı özselliklere, ulamlara, ilişkilere, şeylere ve varlıklara doğru inmeliydi (inen diyalektik).

Oysa, o bu yöntemi kabul etmez.

Bir tür "geriye doğru" yumaklama hareketini seçer. En soyut belirlenimlerden -insan tinindeki yüksek bir kültürün sonuçlarından- yola çıkar aşama aşama Fikir'e çıkmak için (çıkan diyalektik), - ve öyleyse o, bu sergilemede daha çok bir sonuç olarak gözükür.

Bu eylem biçimini onun bizzat kendisi doğrular. Eğer Fikir'den başlasaydı, bu, "bir tabanca kurşunu" gibi birden bırakılan köktenci bir önvarsayım olarak gözükecekti. Güç beğenir okuyucu açıkça doğrulanmamış olan bu baskına karşı çıkacaktı: Tüm okuyucuların kendiliğinden kabul ettiği kavramlardan yola çıkmak daha uygun olacaktır.

Hegel, kendini açık olarak benimseten, ilkin herkes tarafından kabul edilen şeyin üzerine kurulan bir çıkıcı diyalektiğin zorunluluğunu her dikkatli okuyucuya göstereceğini ileri sürer. Ama bu çıkış noktası ne olursa olsun, sonunda savunulamaz olduğu ortaya çıkacaktır, ve başka şeye geçmek gerekecektir. Hiçbir şey önvarsayımsal olarak kalamaz.

Böyle yapılmasının bir başka nedeni, Hegel, en son gerçekliğin bir tür ilk ve mutlak açınlamasıyla, okuyucuyu diyalektik yolun *güzergâhından,* kavramların etkin kullanımından bağışık tutmak istememesidir. Fikir, kendi öz yaşamının uğrakları olarak içerdiği tüm evrelerin bu yolu olmadan, kendisiyle oynadığı bu oyun olmadan bir hiçtir: Onlarsız, tanımlanamayan, sözle anlatılamayan, boş yalnızlık olacaktır. Hegel, bireye saltıkla dolaysız kaynaşmayı, ya da gerçekliğe kolay bir sezgisel erişimi vadeden felsefeleri kabul etmez, ve onları çürütür. Tüm anlamları ve tüm yargılarıyla "bir üzerine kurulmuş" mistik dönüşüme yol açan "karanlık ve derin birlik" ile yetinmez: Anlak ve bilim tarafından aydınlatılmış mantık bilgilerini kullanan aydınlık bir birliği ister. Diyalektik, bulanıklığın düşmanı, böylesi gizemleri benimseyemez. Onu aydınlatmayı ister.

Öyleyse ilk önce en soyut ve de en tanınmış kavram, varlık incelenir: Onun varolmayanı içerdiği; sonra varolan ve varolmayanın yalnızca oluş'un soyut uğrakları olduğu, v.b. görülür. Motor bir kez çalışmıştır ve bundan sonra tamamıyla yalnız devinecektir. Makineyi tepeye kadar çıkartacaktır.

Bu yöntemi seçmek için bir başka neden, filozofun anlağın eseri olan ayırıcı ve sınırlayıcı bir dilde açıklamak zorunda kalmasıdır. Dil hiçbir zaman saltığın içinde birbiri ardısıra eşzamanlı ve bütünsel bir birlik gerçekleştireni açıklayamaz. Bu durumda onun saltığı dolaysız olarak açıklamakta yetersiz olduğu ortaya çıkar. Saltığın kavranışına giden yolu açmak için ilk önce anlağın sınırlarını ve dilin eksikliklerini açıklığa kavuşturmak gerekir.

Ama Hegelci düşünceyi eleştirmeden açık olarak sergilemek ve anlamak olanaklı mıdır? Hegel'in farkına varmaksı-

zın fiilen yaptığı şey belirlendiği zaman, yapmak istediği şey kuşkusuz daha iyi anlaşılır. Hemen hemen tibbi olan bu davranış, başarısının tarihsel ve göreli değerinden hiçbir şey kaybettirmez.

"Çıkıcı bir diyalektik" kullanmak için gösterilen nedenlerin altında bulunan bilinçsiz bir neden aydınlatılabilir, ve eğer bilinçliyse de, sistem çerçevesinde belirtilmemiştir.

Eğer Hegel "inici" bir türetme gerçekleştirmiş olsaydı, eğer bu durumda seçtiği yolun tersi bir yolu izlemiş olsaydı, saltığın kendini belirlediği ve ayrımlaştırdığı süreci sonlu ve tikel gerçekliklerde yayılımına kadar sergilemek zorunda kalacaktı:

O, kendisidir dağıtanın
Sonuçlarda, İlkesi
Yıldızlarda, Birliği.

Ama şimdi, Hegel okuyucuları, yükselen bir şekil (çıkan diyalektik) çizen yolun inişinin (inen diyalektik) hiç de gözlemin aradığı şey gibi parçalı somut süreçlerin izlediği yol olmadığını hemen farkedeceklerdir.

Onlar, dünya şeylerinin gerçek oluşumunun Hegel'in varsaydığı ideal oluşuma pek benzemediği kanısına varacaklardır. Hegelci kurgul sistemin şeylerin düzenini ters çevirdiğine çok kolay bir biçimde ikna olacaklardır. Ve kuşkusuz Hegel'in kendisi, sisteminin bu ters çevirmenin görüntüsünü sunduğunu, ve onu kabullenmek için kesinlikle "kafa üzerinde yürümeyi" denemek gerektiğini çok iyi biliyordu (IX, 65). Ama daha önce deneme niyetine kuramsal olarak kabul edilmesi zaten güç olan şey, somut deney alanlarına uygulandığında savunulmaz olacaktır. Tekil bir köpek, köpek fikrinden doğmaz, ve eğer doğada ereksellik varsa, bu da tanrıbilim öğretisinden kaynaklanmaz.

Hegel'in, sistemin uğraklarının mantıksal zincirini çok büyük bir kesinlikle bulduğu kabul edilse bile, bu, bir "mantık romanı"ndan başka bir şeyin sözkonusu olduğunu göstermez. Bir yandan Hegel'de, Lucien Herr'in söylediği gibi, "bölümler genelde duygusallık yüklüdür", ve diğer yandan, bir roman arasıra gerçek parçalar da içerir. Okur başının çaresine baksın, iş önüne hazır olarak getirilmeyecektir!

Hegel kendisinin, birçoklarının sandığından daha sıkı bir sistem hazırladığını çok kuvvetli bağırarak söyledi - üstelik onlar Hegelci felsefenin bu niteliğine olumlu ya da olumsuz ne değer biçerlerse biçsinler. Ama bu türden bir tasarının gerçekleşmesine daha çok var. Eğer gerçekleştirilmiş olsaydı bile, hangi başarı aşılmaz ki!

O sakınımsız nasıl kabul edilecek? Daha önce Hegelci sistemin gerçek sergilenişinin nerede bulunduğuna karar vermek için tartışmıştık: *Ansiklopedi*'de, ya da yalnızca *Mantık*'ta? Hegel'in elinden çıkan metinlerle yetinerek, ya da *Eklemeler*'i dikkate alarak? Hegel, Bilim Sistemi'nin ilk kısmı olarak *Görüngübilim*'i sunduğu zaman, görüngübilime bütünüyle farklı bir işlev atfederek içinde ona bütünüyle farklı bir yer verdiği bu *Ansiklopedi*'yi düşünüyor muydu? "Uslar düzenine göre" Hegel *Mantık*'ının bir segilenişini vermek için, bazı yorumcular bu düzenin ögelerini Mantık Bilimi'nden olduğu kadar bunlarla özdeş olmayan ve her zaman aynı biçimde sunulmayan *Ansiklopedi*'den (XXXVI) de almayı tercih ederler. "Sistem"in yapısı ve bütünlük anlayışı, Jena ve Berlin dönemleri arasında çok büyük değişiklik gösterir: Eğer Hegel daha uzun yaşasaydı ne olacaktı?

Tüm durumlarda, Hegel en önemli kavramları yalnızca diyalektik olarak türetmek zorundaydı. Ama kavramların öneminin değerlendirilmesi olumsal değil midir? Türetim görgül olarak ortaya çıkanı başarıyla içine alır ve onun köktenci bir biçimde icat edilmesi sözkonusu değildir, ama sözkonusu olan onun kurgul olarak yeniden kurulabileceğini ve mantıksal ilişkilerin belirli bir ağına katılabileceğini göstermektir. Ama Hegel kimi kez şeyleri daha sonra yadsıdığı olumlu varoluştan türetir, onları bütün yapıtlarında aynı biçimde türetmez, daha sonra tarihsel ya da bilimsel yanlış olduğu ortaya çıkan şeyi "zorunlu olarak" türettiği olur.

Özellikle, Hegel'in belirli bir biçimden diyalektik olarak türettiği ya da çıkarsadığı kavramları aynı zamanda başka bir biçimden de türetebileceğini ya da çıkarsayabileceğini kim göremez? Sınamada keyfi seçim ya da dış zorunluluk olduğu görüleni mantıksal iç zorunluluk olarak gösterir.

Schelling daha önce ona karşı, diğerlerinin yanında, şu

karşı çıkışta bulunmuştu: "Hegel'in mantığında, varolmasından ve kendi zamanında açıkça erişilir olmasından dolayı kavramların her birine saltık Fikir'in uğrağı olarak kesin bir yer verilmiştir. Buna bir tam dizgeleştirme savı, yani bütün kavramların içerildiği ve içerilenlerin çemberinin dışında hiçbir kavramın olanaklı olmadığı zorunluluğu eklenir. Ama şimdi bu dizgenin bütünüyle ihmal ettiği, ya da içinde yalnızca gerçek anlamlarından bütünüyle farklı bir anlamda yer alabilen kavramların varolduğu gösterilebilirse ...?"

Hegel'in sistemi belki yeni kavramlara açıktır; belki onun düzenlediği şeylerin yer ve sıra değişimi kabul edebilir. Bütün dizgesel şemayla, Fikir'in aldığı bu doğa olma "kararı" dahil söylenmekte duraksanmayacak: "Bir gün!" (XI, 463). Kim bu noktada Hegelci dizgesel "zorunluluk"a güvenmeyi kabul edecektir? "Kömürcünün saflığına" mı güvenelim, zaten onsuz bu zorunluluk hiç kuşkusuz anlaşılamaz.

III. Kurgul Düşünce

Hegel'in idealizmi basit ve açık formüllere indirgenebilir. Bizzat kendisi, büyük başarı elde etmeksizin, bunu denemişti. Belki de, kendine özgü güçlükleri olan bu sistemin bütününden başka diğer tüm açıklamaların kaçınılmaz yetersizliğinin bilincine varıldığında bu idealizmın özgüllüğü geçekten kavranabilir.

Tüm durumlarda, Hegel sürekli olarak felsefesinin kurgul niteliğini sürdürür. Ama kurgula ve kurgulamaya, kendi bakış açısından birleşen ya da hatta birbirine uyan ama kendisinden başka birisi için önemli farklılıklar gösteren değişik özellikler ve tanımlar yükler.

Kurgulamanın tanımları katmanlaştırılabilir ve, onlar en genel dereceden tepeye, Hegel'e kadar çıkan bir tür merdiven oluştururlar.

Kurgulama genellikle, pratikten ve hatta pratiğin özgül düşüncesinden ayrı kuramsal düşünce olarak tanımlanır. Bu durumda sözcük tüm bilim ve felsefeye uygulanır, ve bu genellikte büyük önem taşımaz.

Ama anlamı sınırlanabilir ve kesinleştirilebilir, ve onunla

çok özgül bir felsefe kurulabilir - bu felsefe kurgulama sayesinde tüm özgüllükten tamamıyla kaçındığını ileri sürse bile.

Örneğin, eğer kendisine dışsal hiçbir koşula, o halde hiçbir maddi ve kılgısal koşula boyun eğmeksizin gelişen gerçek kurgulama olarak alınırsa bu yönde büyük bir adım atılmış olur. Bu, düşüncenin mutlak özerkliği ya da düşüncenin belirli dayanakları tezidir.

Düşünce yalnızca tüm dış etkilerlerden arınmış olamakla kalmaz, ama dahası, görünür dışsallık ve yabancılık da ona bağlıdır diye ekleyerek daha öteye gidilebilir. *Tinin Görüngübilimi* bu gösterimi üstlenir. Şeylerin gerçekte yalnızca düşüncenin somutlaşmaları, şeyleşmeleri, yansımaları ya da yabancılaşmaları oldukları ortaya çıkar. Düşünce öyleyse onlara bağlı değildir, ve, örneğin, bir beynin varoluşu ve çalışması gibi bir koşulu yoktur, ama tam tersine beyin, diğer tasarımları yanımında, onsuz n e varolabilir n e d e çalışabilir. Böylece kurgul düşünürler, ve aralarında en yüreklisi, Hegel, şeylerin düzenini tersine çevirir.

Kurgulama, evrenselleşerek kendisiyle eşitlenebileceği ve birleşebileceği saltık düşüncenin bir biçimini bireysel düşüncede oluşturmayı başardığı zaman daha fazla kendini gösterir. Töz öznedir, ama özne tinsel olarak birden kavranıldığı anlamda: Kurgulamanın ilkesi, özne ve nesnenin özdeşliğidir (IV, 80-81).

Bununla birlikte, Hegel gibi, öznenin bütünüyle tinsel olduğuna karar verildiğinde, bu özdeşlik gerçekleşir mi? Soru Hegel'in tilmizlerine ve ardıllarına soruldu. Ama ne olursa olsun, filozofların birçoğu, ve onların arasında pek çok idealist, böyle bir özdeşleştirmenin önünde korkacak ve geri çekilecektir, Hegel'in, korkusuzca, bundan sonuçlar çıkardığına sevinmesine karşın: "Kurgul felesefe Fikir'in bilincidir, ve böyle bir bilinçte her şey Fikir olarak kavranır" (XVI, I, 36).

Bu görüş biçimi, birçok idealistin yargısına göre, bir tür ölçüsüzlüğü gösterir. Ama Hegel onları daha fazla kızdırmaktan çekinmez. "Abartır", söylenebilirse, ve en ılımlılarının "kurgul aşırılık" diye nitelendirdiği şeye yol açar: "Kur-

gıl artırımıyla, der onlardan biri, Hegel kurgulamayı gözden düşürdü."

Eğer saltık özne-nesne ise, bu durumda tüm tikel nesneler, belirlenen ve tanımlanabilir tüm gerçeklik, tüm "belirlenim" ancak bir iç ayrımlaşmanın, saltık bütünün bir olumsuzlamasının, bir bölünmesinin *(division, Ur-teil)*, bir iç olumsuzlamanın sonucu olabilir.

Gerçek hiçbir dışsallık yoktur, ve tüm dışsallık görelidir. Biraz basitleştirerek, varlıkların ancak saltığın (tinsel!) içinde varolduğu, devindiği ve yok olduğu söylenebilir.

Ve o, doğa olmaya "karar verdiği", sonra bu doğayı insan aracılığıyla bir tarih içinde tinsel olarak tekrar içine aldığı zaman, Fikir, Hegel'in belirttiği gibi, "hâlâ bizzat kendisinden başka bir şeyle asla ilişkiye girmemiştir" (XIV, 54,55).

Öyleyse saltık bilgi düzeyine ulaşmış ve o halde evrensel olarak düşünen filozof, aynı etkinlik yoluyla sürekli olarak düşünen ve çoğalan, bölünen ve yeniden birliğini kuran saltığın kendi yaşamını kavrar. Bundan kurgulamanın yeni bir tanımı doğar. Bu, filozof için, düşüncenin tüm belirlenimlerini, kategorileri, özgül kavramları, ve hatta tüm gerçekliği Fikir'den ya da kavramdan ussal ve eytişimsel olarak türeten düşünme biçimidir. Hegel'deki, olağanüstü bir kurgul imgelem üretimine insan hayran kalır.

Kurgul düşünür her şeyi kendisinden çıkardığını sanır, ve Kantçı ünlü uyarıya meydan okuyarak, daha yüksek ve daha iyi uçmak için hava direncini aşmak gerektiğine inanır. Bu bakımdan Hegelci kartalın uçuşunun manzarası olağanüstüdür.

Kurgucu, dolaşıma koyduğu paranın tek başına "ufaklıkları" yarattığı yanılsamasına düşen mutlu spekülatör gibi, her şeyi düşüncenin kendisinin ütettiğini sanır. Belki de kurgul düşüncenin en özgül yanı bu kendi kendine yeterlilik duygusudur. Hegel'in benimsemekle övündüğü aynı tutumu eleştirirken Marx'ın söylediği gibi: "Hegel, gerçeği, kendisinde toplanan, kendisinde derinleşen, kendisinden hareketle devinen düşüncenin sonucu gibi kavrama yanılsamasına düştü, gerçek yöntemin tam tersi olmasına karşın..." *(Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş)*.

Kuşkusuz kurgul düşünür, kavramdan herhangi bir tekil nesne türettiğini (ya da çıkarsadığını) ileri sürmez, yani, örneğin, "M. Krug'un kalemi"ni yaratmak üzerine bahse girilmesi gibi! Dünyasında rastlantının ve biricikliğin varolmasına izin verir (XI, 577-579). Aynı biçimde, duyulur tasarımın ya da bellek alışkanlıklarının ona kolayca sağladığı şeyleri yeniden icat etmek zorunda değildir. Özellikle, düşüncenin tüm belirlenimlerinin ve tüm gerçek nesnelerin kavramdan türeti*lebileceğini* ya da çıkarsa*nabileceğini* göstermekle ilgilenir. Her şeyden önce onu ilgilendiren, zaten diyalektik olarak kavranan türetimin kendisini, saltığa karşı evrensel bağımlılığı ve içselliği açıklığa kavuşturmaktır.

Hokkabazın şapkasından her türden tanıdık nesneyi çıkarması gibi. Büyüleyici olan bu çıkarmanın olağanüstü yöntemi ve koşullarıdır. Ama birçokları bu tanıdık nesneleri topladığından ve onları daha önce şapkasına koyduğundan kuşkulanıyor. Onları bulduğu gibi aldı, hiçbir sınamadan geçirmeksizin, eleştirmeksizin: Birbirine karşı oldukça ilgisiz dururlar.

Hegel, zamanın akışı esnasında kuşkusuz gerçek olarak ama aynı zamanda geçici ve tarihsel olarak ortaya çıkardığı her tür belirlenimi ussal ve zorunluymuş gibi türetir. Bu, en soyut ve düşünsel belirlenimler konusunda daha az açık ve daha az dolaysız olarak görülür. Buna karşılık, kurgulamanın politik ve dinsel sonuçlarıyla ilgili olarak daha fazla göze batar. Onun, bu alanlarda da ilk önce eleştirileri karşılaması gerekmez miydi.

Hegel, kurgul ve belli bir ölçüde diyalektik olarak, Lutherci dinin zorunluluğunu, "Hardenberg'de" az çok liberal anayasal monarşinin zorunluluğunu, dahası özel mülkiyetin de zorunluluğunu en azından tasarım ya da eğretileme düzeyinde gösterdi. Ama tanrıtanımazlar ya da cumhuriyetçiler için, ya da daha fazla ilk sosyalistler, Saint-Simoncularya da diğerleri için böyle bir "tanıtlama", böyle bir "çıkarım", böyle bir "zorunluluk" ne anlam taşıyabilir? Tarihin bu büyük fırtınasından hiçbir iz kalmayacak!

Gerçekten de, öğretisine ve bu öğretinin zenginliğine en çok özen gösterenlerin arasından birçok okuyucu, hızlı bir

biçimde, onun kendi düşüncelerini "kurgul olarak" doğrulamasından, toplumsal ve kültürel durumunun özelliklerinden ve hatta bireysel önyargılarından kuşkulanmaya kadar gitti.

Kuşku tüm kurgul düşünceye yayıldı. Bu durumda, Hegel'in yaptığı hataların (özellikle bilimsel ve tarihsel), ya da onun götürdüğü durumsal düzeltmelerin ve doğrulamaların üzerine kurulmakla yetinen Hegelci kurgulama eleştirisinin zayıf olduğu ortaya çıktı. Sözkonusu olan, eğer denilebilirse, en iyi yapıtlarında kurgul yöntemin bizzat kendisiydi.

Zira Hegel hiç kimsenin varoluşunu ve geçerliliğini yadsımadığı kurgul ve diyalektik bir biçimden, mantıksal belirlenimlerden, doğal gerçekliklerden, tarihsel süreçlerden de söz etmişti. Onları saltığın uğrakları olarak göstermişti, ve bu perspektiften, oluşumlarını dikkatlice çözümlemiş ve betimlemişti. Genellikle, bu çözümlemeler ve açıklamalar zamanımız için hâlâ büyük bir derinlik ve şaşırtıcı bir zenginlik taşırlar. Zaten onlar arasıra gerçekliğin özellikle bilinçli bir gözlemine dayanır.

Ama, toplu olarak, Hegel'in izlediği kavramsal türetim yolu, inceleme konusu olarak aldığı gözlemlenebilir ve gerçek oluşumla çakışmaz. Dinin, politik kurumların, ve örneğin saltanatın, ya da bireysel mülkiyetin, ya da kadının toplumdaki durumunun, onun anlara atfettiği kavramsal koşul ve nedenlerden bütünüyle farklı gerçek koşul ve nedenleri vardır.

Elbette ki, kurgul yönteme bağlı kurgul beyinler, raslantısal ve ikincil sayımayı tercih ettikleri kısmi yanlışlarına ve başarısızlıklarına rağmen, Hegelci felsefeden daha iyi bir model asla bulamazlar.

Ama her şeyden önce en şaşırtıcı olan, kurgulamanın düşmanları bu denli gerekli olan tüm bu felsefeyi hor görmeyerek, ve onu tamamıyla eleştirerek, yalnızca ögelerini değil ama bir anlayış durumunu, bir düşünme biçimini, kendi girişimlerine yararlı bir yöntemi ondan almayı denemeleridir. Hiç kuşku yok, ince bir operasyon.

İçlerinin rahat etmesi için, operasyon alanını Hegel'in belki bizzat kendisinin düzenlediğini düşünebilirler. Ger-

çekte yüklemsel olağan mantık önermeleriyle kurgul önerme diye adlandırdığı şeyi ayırdetmeye itilmişti.

Bizzat kendisince saltığın ya da özne-nesnenin bilgilenmesi, dil ifade ettiği şeyi zorunlu olarak ayrıştırdığı için (en azından: bir özne, bir fiil, bir öznitelik), filozofun etkinliğinde gerçekleştiği biçimiyle ifade edilemez. Zaten Hegel, Schelling'in ardından, saltığın bu kavranışını bir sezgi olarak anlamıştı: "Kurgu, düşünsellik ve gerçeklik onda tek bir şey olduğunda sezgidir" (IV, 102). Sonra, bu sezginin kendisine göre belirtikleştiği, geliştiği ve bir sistemde tamamlandığı felsefi anlayışa ulaşacaktır.

Özne-nesne kendisini ancak "özdeş" bir önerme içinde ifade edebilir, ve burada öznenin yayılıma ya da özniteliğin içlemine bağlı olduğunu göstermek gerekmez. "Töz öznedir": Bu önerme, öznenin öznitelikleri ya da olanaklı özneler arasında tözün de sayılması gerektiğini belirtmez. Özne ve tözün özdeş olduğunu evetler. Ama bu özdeşlik, eğer aynı zamanda bir karşıolum içermezse anlamdan ve zenginlikten yoksun kalacaktır: Biri diğerine karşıt olarak tanımlansa bile özne her şeye karşın nesne değildir!

Çelişkinin olumlu özdeşliğini koyan kurgul önermeler, dirimsel kılgı ve alışılmış düşünceyle "anlak"ın kategorilerini kullanmaya ve tüm önermeleri özniteliksel (ya da yüklemsel) bir biçimde anlamaya alışmış acemilere sunulduğunda onları dolaysız olarak kendine çekmez.

Töz öznedir, nesne öznedir, iç dıştır, amaç araçtır: Böylesi sözlerin karşısında acemi önce şaşkına döner, ve onları ciddiye alırsa zihni ikircil ilişkiye soktuğu terimlerin üzerinde sallanır (*schwebt*, der Hegel) (IX, 144-147). Zaten kurgul önerme, cesaretin ve hazırlanışın az gelişmiş bir düzeyinde olumluyu içeren olumsuz bir biçim alabilir: Özne bir özne-olmayandır, içbir iç-olmayandır, içte olup biten dışta olup biter, kavrayan kavradığı şeyde kavranır, v.b.

Kurgul önermenin Hegel'in onu kuram haline getirmesinden önce de pek çok kez kullanıldığı görülür - ve filozof kuşkusuz bunu yadsımamıştı. Pascal'ın ünlü düşüncesini anımsayalım: "Boşlukla, evren *beni kavrıyor* ve beni bir nokta gibi yutuyor; düşünceyle, *ben onu kavrıyorum*."

Bu düşünce, eğer, belki Pascal'ın istediği gibi, indirgenemez iki doğanın karşıtlığına indirgenmezse iyice yavan ve bayağı olacaktır. Ama, o bunu bilsin bilmesin, kavrayan ve kavranılan biricik ve özdeş bir *ben* belirterek, ve aynı fiilin kullanımıyla "kavramak" ve "kavranılmak"ın özdeşliğini esinleyerek kurgul derinliğin bir örneğini verir.

Aynı biçimde, Marx'ın ünlü önermesi, "insanın kapitalisteki paralara dönüşümü dolaşım alanından geçmelidir ve aynı zamanda asla oradan geçmemelidir", çok yavan ve bayağı olacaktı, eğer çözümü, içerdiği çelişik iki olumlamadan birinin salt ve basit dışta bırakılmasından ibaret bir sorunu keskin bir biçimde belirtmekle yetinseydi. Gerçekten, öylesine yüksek bir kurgul nitelik gösterdiğinden, *Kapital*'in Fransızcaya çevirmeni ussal ve "Descartesçı" düşünür Joseph Roy onu çevirisinden çıkartmakta duraksamamıştı: Şeytan, çek git!

Marx zaten onaylamaya cesaret ettiği paradoksun altını çiziyordu, Hegel'in aynı düzende bir paradoksla ilgili olarak aynı meydan okuyuşuyla: Hic Rhodos, hic salta! Ah! Çok büyük bir atlayış yapabileceğini mi sanıyorsun? Eh peki! İşte Rhodos, atla! (XII, 57).

Her iki durumda da bir gizi açıklama ve aynı şeyle onu yoketme riski ya da tasarısı sözkonusudur: Pascal'da, dinsel giz; Marx'ta ise ekonomik giz. Ama bununla birlikte ne Pascal ne de Marx, terimin Hegelci anlamıyla, "kurgul" düşünür sayılmazlar, ve onlar da kendilerini öyle olarak düşünmezler.

Bu ilginç durumu açıklamak için, belki Hegel'in kurgula verdiği tanımların çeşitliliğini öne sürmek uygun olacaktır. Kimileri bir tür tartışmaya açık bir karışımdan doğar. Hegel'in, kurgulu bizim bugün daha bilinçli olarak diyalektik dediğimiz şeyle bir tuttuğu olur. Yapıtında şöylesi tanımlar dağınık olarak bulunur: "Kurgul karşıt uğrakları onların birliğinde kavramaktan ibarettir" (X, I, 122); "Kurgul kendinin önünde çelişkiye sahip olmak ve onu çözmektir" (XIX, 656).

Kurgulun bu tanımları tüm gerçeği fikirsele indirgeyen ya da tüm düşünce nesnelerinin Fikir'de hareketle kavramsal türetimini salık veren şeylerden çok farklıdır. Kuramcılar,

onların tüm özsel olarak *kurgul* kaygıların dışında geçerliliklerini sürdürebileceği ve kullanılmış olabileceği kanısına vardılar.

Hegel, ona gelince, ve bir yorumcusunun söylediği gibi, "diyalektik yöntemini ve kurgulamanın özünü dolaysız olarak çakıştırıyordu".

Ama, diğer yandan, onun kurgul ya da diyalektik olarak ayrım gözetilmeksizin, ya bütün bir süreç, ya da bu sürecin uğraklarından biri olarak belirtildiği görülür - uğrakların ayrımının kendisi kimi kez salt olumsuz olarak alınan bir diyalektiğe bağlıdır (XVIII,I, 354).

Hegel'in ölümünden sonra, kurgulama ve diyalektiğin görünür çakışması birçok tilmiz için sorun yarattı. Diyalektikçi olunmaksızın kurgul olunabilir. Kurgul kalınmaksızın diyalektikçi olunabilir mi? Diyalektik, kurgulama ve sistemi tüm ayırma girişimlerine karşı direnir mi?

"Başkalıkta kendini yeniden tanıma" (IX, 163) zorunlu olarak saltığa ilişkin değildir. Her insan, bir gün, kendisine kardeşi kadar benzeyen bir yabancıya rastlayabilir. Ve onlar kafalarının üzerine çıkmaksızın bile, birbirlerine tam tamına benzediklerini hissedebilirler!

IV. Süreç Düşüncesi

Hegel "mantık"ın üç "yanı"nı ayırır:

1) Soyut ya da anlakla ilgili yan:

"Düşünce anlak olarak sabit belirlenim ve onun diğerlerine oranla ayrımsal ırasıyla yetinir; böylesine dar bir soyutluk bizzat onun için varolan ve kalıcı olan olarak geçerlidir."

2) Diyalektik yan ya da olumsuz olarak ussal:

"Diyalektik uğrak böylesi sonlu belirlenimlerin kendi kendilerini yok etmeleri ve karşıtlarına geçmeleridir."

3) Kurgul yan ya da olumlu olarak ussal:

Kurgul ya da olumlu olarak ussal, belirlenimlerin karşıtlarındaki birliğini, çözülmelerinde ve (başka şeye) geçişlerinde içerilen *olumluyu* yakalar" (XI, 342-344).

Ama Hegel'in yaptığı gidimli sunuş tarafından zorunlu kılınan bu "üç yan" ayrımı geçici olarak yapılmış sayılmalı,

ya da dahası açıkça *bir anlık*: kendinde bir ve özdeş olanın ayrışması ve çeşitlenmesi. Zaten Hegel kimi kez diyalektiği bu uğrakların bütünü, temel birliği diye adlandırır, burada bu adı yalnızca onlardan birisine vermesine karşın.

Gerçekte, Hegel'in burada yaptığı gibi, diyalektiğin üç uğrağının saptanmasının ve, ayrımında ve yalıtılmışlığında onların her birinin korunmasının tanımlı uğraklardan birinin özgül yeteneğine bağlı olduğunu saklamak gerekmez: Soyutlama uğrağı, bizzat kendisiyle çelişik olmaya zaten mahkumdur.

Uğraklar ne biribirini izler ne de birbirleriyle bağlantısız dururlar; üst düzeye çıkarken alt düzey salt ve basit olarak terkedilir. Bu yalnızca Us'un süreçsel bütünlüğünde onların kendilerini gösterdikleri soyut biçimdir. Hegel şunun altını çizer: "Bu üç uğrak, *anlak*'a bağlı olan ilk uğrağın altına tümüyle konulabilir, ve burada birbirinden ayrı olarak tutulabilir, ama bu durumda sanki gerçekliklerinde düşünülmezler(...). Zira bu üç yan Mantık'ın üç kısmını oluşturmaz, ama *mantıksal bir gerçekliği olan her şeyin*, yani genelde gerçek olan her şeyin ya da tüm kavramın *uğraklarını* oluştururlar" (XI, 343).

İşte gerçekten de dogmatizmin o eski şeytanı karşısında tehlikede bulunan bir kişi için diyalektiğin en büyük güçlüğü: Diyalektik; canlılığın ve parçalanmanın enerji kaynağı olan bu kaçınılmaz ayrışması her zaman keyfi bir durağanlaştırma ve bölgüsel bir tekelcilik tehlikesini içinde taşıyan bu uğrakların yaşayan birliğidir.

Bu tehlikeye rağmen, uğrakların herbirini hesaba katmak, ona hakkını vermek ve şans tanımak, kurarında ya da kılgıda tüm derslerinden ve avantajlarından sonuna kadar yararlanmak gerekir. Hatta onu kendi için maksimum derecede şiddetlendirerek, onu sonuna kadar götüerek en sonunda sınırlarını aşmaya zorlamak gerekir (X, II, 84-85). Tutku ve sertlik aynı zamanda sınırları aşmaya zorlar.

Öyleyse, en güçlü olan kazanır! Hegelci diyalektik, bir tartışmadan ya da bir savaştan, onların herbirinin ustaca bir saldırı ya da tek yanlı bir kanıtlama için gerekli tüm kaynaklarını tüketmelerini anlar ve bunu buyurur. Yalınkat bir or-

tayolu ya da tutucu bir uzlaşmayı ne öğütler ne de ortaya koyar. Salık verdiği uzlaşım daha yüksek bir türdendir, bizzat kendilerini oldukları gibi yok etmelerinden sonra, "uzlaşma" teriminin *ötesinde* kurulandır. Oysa tek yanlılık ve tikellik en uca kadar gittiğinde ters dönerler, birbirlerinin karşıtı olurlar, çelişik kuramsal ve kılgısal zenginliklerini ortaya çıkararak karşıtlarıyla üst bir birlik oluştururlar.

Bazı durumsal uygulamalarda Hegel ortayol ya da adi uzlaşım eğilimine boyun eğse bile, Hegelci diyalektik asla bu yolda gitmez. Savaş, diyordu Hegel sarsıcı bir biçimde, rüzgarın suları durgunlaşmaktan alıkoyması gibi halkları uyumaktan alıkoyar (XII, 324-325)! Devrimin Fransızları üstüne, açıkça, "anlağın" tek yanlılığının başarısı ve kendi kendisini yüceleştiren alın yazısı değerlendirmesini yapmıştı: "Tam olarak, tek yanlılığın bu uğraklarını en uç noktasına kadar iterek, her tek yanlı ilkeyi en son sonuçlarına kadar izleyerek tarihsel dünya usunun diyalektiği sayesinde içinde Devlet yaşamının önceki tüm tek yanlılıklarının aşılmış gözüktüğü politik bir ortama ulaştılar" (*Ansiklopedi*, 349, Ek, Almanca).

Tinin Görüngübilimi'nde birbirini izleyen somut diyalektiklerden hiçbiri, yapıtın o sırada üzerinde karar kılmak zorunda kalacağı bir uzlaşıma yol açmaz. Bağışlanmanın kendisi, çarpışan iki bilincin tinsel durumlarının karşılıklı bir kabulüne indirgenemez, ama onları dönüştürerek her ikisini başka bir düzeye çıkartır. Eğer bu diyalektikler konusunda Hegel'e sitem edilecekse, bu daha çok, onları korumak için yeterince önlem almaksızın, ilkin karşıt olan terimlerin herbirini çok köktenci bir biçimde her defasında ortadan kaldırması, ya da her ikisini bütünüyle unutması, kuşkusuz onları *yükseltmesi* ve *yok etmesi* üzerine olacaktır (X, I, 81-82): Böylelikle, Hegel'in "duyusal pekinlik" dediği şey, bizim hemen hemen dolaysız algısına sahip olduğumuz görgül dünya daha anlamlı olarak terkedebilir... (VIII, I, 81-92).

Kuşkusuz, tüm diyalog, tüm tartışma, tüm savaş ilk önce tek yanlı olan durumların aşılmasına zorunlu olarak yol açmaz. Bir hiç için yapılan sağırlar diyalogları ve savaşlar da

vardır. Ama onlar yalnızca, genel süreç içinde, sonradan kesinleşecek olan ve yenilik içerdiklerinden dolayı sadece tarihsel şeylerin mantığının bakış açısından önem taşıyan işlemlerin öngirişlerini, hazırlıklarını, tekrarlarını betimler.

Bu durumda diyalektiğin düşünsel görevi, ilk önce kendilerini donmuş soyutluklarında ve saldırgan karşıtlıklarında gösteren tüm süreçsel uğrakların bireşimsel kavrayışına ulaşmaktır.

Oysa bu girişim, en azından "sağduyu" için çelişik gözükür. Gerçekten de, tüm ciddi karşıtlıklarda (tartışma ya da savaş), hasımlardan herbirinin etkinliğinin diğerininkini derinden içerdiğini varsayar: Her ikisi, düşmanlıktan kaynaklanan sıkı bir dayanışmayla birbirine bağlanır. Biri diğerinin "çift-olumsuzu"ndan başka bir şey değildir. Düşmanlar sevgililerden daha yakındır. Eğer biri ölürse, aşk biter, ve savaş sona erer! Kuramcılar için önemli olan, iki hasımın ya da çiftin ölümü, onları içeren birliğin olduğu gibi yok oluşu ve, daha somut bir tarihsel düzlemde, kahramanlardan birinin yenilgisinden daha fazla olarak toplumsal, politik ve kültürel bir dünyanın ilga edilişi, ya da diğer alanlarda, bir sistemin, bir bilim anlayışının, bir bağlamın çöküşüdür...

Diyalektikçi, uğrakların bu oyununda, yaşayan süreçsel bütünlüğü hedefler. Böylece Hegel, *Görüngübilim*'in dikkate değer bir bölümünde, "kültür dünyası" -ona göre bu dünyada tin "kendine yabancı" olmuştur (VIII, II, 50)- olarak adlandırdığı şeyin yazgısını betimlerken, her şeyden önce onun için önemli olan, iç çelişkilerinin hareketinde bu dünyanın bütünsel devinimini çözümlemekti. Bu dünya, kendine özgü dinamiğiyle, farklı bir dünyayı, bilincin kendine özgü gelisiminin yeni bir evresini doğurur.

Burada Hegel'in bakışı, tarihsel anıştırmasında yanlış olabilir, ve bu felsefi olarak da küçük değildir: Bizim "Fransız ideolojisi" diye adlandırabileceğimiz şeyden diğerlerinin "Alman ideolojisi" dediği şeye geçişi ve değişimi gösterir. Peygamberce bu sonuncusunun güçsüzlüğünü ve gerçek dışılığını belirtir: "... Saltık özgürlük, bir başka toprağa gitmek için, kendi kendisini yok eden gerçekliğinden ayrıldı (...) saltık özgürlük orada, bu gerçek dışılığında, gerçek de-

gerindedir" (VIII, II, 141). Fransız Devrimi kendi öz çocuklarını yedi, ve bir başka ülke meşaleyi alacak, orada, şimdilik, özünde Kant ve Fichte felsefelerinin yer aldığı gerçek dışılık hüküm sürüyor.

Hegelci bakışın kendisi ideolojik ve gerçek dışıdır, hiç kuşku yok! Ama diyalektik bakış: Bir geçiş, bir nitel sıçrama, bir değişim, çelişkide bir ilerleme. Hegel'deki "yapısal" yok oluş: Bir iç dönüşümün kopyası, ve bununla birlikte bir yer değiştirme, bir göç...

Ama, burada, kopuş ve süreklilik karşılıklı olarak birbirini içerir. İndirgenemez bir veriden, bir gizden yana bu geçişin saptanmasıyla yetinilebilir. Ama eğer açıklamak gerekirse, bu durumda, diyalektik olarak düşünmekten nasıl kaçılacak? İnsan tininin gelişiminde ardarda aldığı özgül biçimler, bizzat kendilerini yok ederler ve o halde, kendilerince ve oldukları yerde diğerleri olurlar. Belli bir yapı, hangi alanda olursa olsun, tümüyle farklı bir yapıyı nasıl çevreler? Uğrak olarak bir yapının ya da bir sistemin içinde kalınarak kendi yıkımına, tersyüz oluşuna, kendi üzerine zorunlu dönüşe nasıl etkin olarak çalışılabilir? Bu, diyalektik olmadan kavranalabilir mi?

Kendini dahil, bütün süreci ve uğraklarının oyununu kavramak gerekir.

Diyalektikçi, örneğin, "kültür dünyasını" ve *Aydınlanmacılar* ile *Batıl İnanç* arasında gelişen savaşı (18. yüzyıl Fransa'sı) incelerken, her iki hasımın herbirini anlamakla ve "kendi bakış açısına yerleştirmek" ile yetinmez, ama kendisini her iki hasımmış gibi düşünmeyi, ve dahası, hareketinin birliğinde tüm çarpışmayı tekrar yaşamayı başarır (VIII, II, 95).

Diyalektikçi okur, Diderot'nun ünlü diyaloğu ile ilgili olarak, ne kendini yalnızca "Rameau'nun yeğeni" ya da "filozof" ile özdeşleştirir ne de almaşık olarak birini ya da diğerini savunur, ama kendini tüm diyaloğa bırakır: İlkin bütünlük olabilen ve her bir tarafın rolünü, bu bütünlüğün içinde kendi tininin herbir cisimleşmesinin rolünü felsefi olarak ve estetik bir ruhla belirleyen *bir* yazar tarafından düzenleşmiş *bir* diyaloğa. Diderot hem yeğen hem de filo-

zoftu, ve birleşmiş ikisiydi, ve birleşmenin devingen birliğiydi.

Her diyalog, her savaş, her aşk, her yaşam karşılıklı olarak birbirini koşullayan ve biçimlendiren çelişik uğrakların birliğidir. Sarhoş atomların ya da monadların rastlantısal basit bir karşılaşması sözkonusu olamaz: Bütünün temel birliği olmaksızın ne uğrakların karşıtlığı ve çelişkisi ne de karşılaşması kavranabilir ve açıklanabilir.

Hegel sık sık, kimi kez şaşırtıcı ama ilk önce kapalı formüllerle şu fikri ifade etti: "Bağın ve bağ-olmayanın bağı", "özdeşliğin ve çelişkinin özdeşliği" (IV, 140).

Onu arasıra imgesel ve dramatik biçimde de açıklar. Bu bireyselleşmiş açıklamalara genel bir değer atfetmek için, onlar dinsel bağlamlarından ayrılabilir: "Ben savaşım, zira savaş, ayrı olarak iki hasmın birinin diğerine karşı ilgisizliğini değil ama tersine birbirleriyle ilişkili olma olgusunu belirten açık bir çarpışmadır. Ben savaşa tutuşmuş olanlardan biri değilim, ama ben her iki savaşçının ve bizzat savaşın kendisiyim. Ben ilişkiye giren su ve ateşim, ben ilişkinin ve birbirini iten birliğin kendisiyim. Kendisiyle hem ayrılan ve bölünen hem de uzlaşan ve birleşen ilişki olarak ilişkinin kendisi ikircil ve çarpışmacıdır" (XX, 116-119).

Tüm savaş, ve tüm diyalog, ve tüm aşk olmak; savaşçılardan biri, konuşmacılardan biri, sevgililerden biri olarak kalmaksızın: Olanaksız bu!

Eğer ikisinin her zaman bir çift oluşturduğu dikkate alınmaksızın sürecin karşıt ögelerinden birisi üzerinde durulursa (bu soyutlama olacaktır!) diyalektiğe karşı tehlike sürecektir. Sadece bir anlık için zorunlu olan soyutlukta kalmamak gerekir.

Ama belki de en kötüsü görünür sonuçla yetinmek olacaktır: "Ben savaşın kendisiyim", ya da "diyaloğun", ya da "aşkın". Her zaman bütünlüğü kavramaya ve "durumun iç kavramını" kuşatmaya çabalamasına rağmen (XVII, III, 2°, 38), diyalektikçi, yine de, "savaşın üzerinde" kalamayacağını iyi bilir ve hisseder.

Daha sert bir isteğe yanıt vermesi gerekir. Kendisini bütünlükle özdeşleştirmesi ("kurgul" uğrak), onu ayıran iki

karşıtla (diyalektik uğrak) aynı anda özdeşleşmesini dıştalamaz, ama tersine içerir. Ama burada zirve, tek yanlı ve ayrılmış olarak, yani savaşçılardan *biri* olarak (soyut uğrak) kalmak zorunda olduğunu da bilmesidir. Zira bizzat kendi kendini yok etmeye zorlamak için uğraklardan her biri sonuna dek itilmelidir.

Diyalektikçi için, genel bilinçlenme, genelde baskın duruma zihinsel bağlanma öyleyse hiçbir zaman bir seçmeciliğe, bir çekimserliğe, bir yoksunluğa yol açmaz. Güncel çelişkilerde seçimini yapar, orada bulunur, nereye gideceğini bilir. Böylelikle Hegel kendini, "efendi ve uşak diyalektiğinde", zaferini (geçmişe bakarak!) öngördüğü uşağın yanına yerleştirir. Zaferinde uşak efendiyi efendi olarak ortadan kaldıracaktır - ve öyleyse efendiliği de. Ama hizmetçiliği açıkça ortadan kaldırırken olduğu gibi kendisini de ortadan kaldıracak. Bir başka dünya düzeni doğacaktır. Bu altüst oluşu betimlerken, Hegel hem efendinin hem de uşağın bakış açısına, hem de her ikisinin bakış açısına yerleşebilir, ve dahası, tüm tikel "bakış açılarını" terkederek, incelediği bütünlüğün devinimini, yani sürecin kendisini izleyebilir. Aynı zamanda açığa çıkarılan çelişkinin etkin ve yenilikçi uğrağının davasını: uşağın davasını benimser (VIII, I, 161- 1666).

Aynı biçimde, *Aydınlanma* ile *Batıl İnanç* arasındaki savaşı kendi tarzında tümüyle izlerken ve betimlerken, ve betimlemeye karar verdiği kültürel bütünlüğün devinimini tümüyle açıklarken, "Aydınlanmanın hakkını" vermeyi ihmal etmez.

Diyalektikçi öyleyse, tarihsel bir değişimde, toplumsal bir evrimde tek yanlı etkin ve devrimci güç olarak yalnızca kendisini değil ama aynı zamanda muhafazakâr ve karşı devrimci düşmanını da kavrayandır. İçinde ancak tek bir rolü oynadığı savaşı bütünüyle kavrar. Sürecin tüm uğraklarının zorunluluğunu kabul eder. Orada bir nokta gibi kaybolur, ama onu kavrar. Yazgısını sever ve aynı zamanda ona egemendir.

Marx, dramatik ve bazı bakımlardan tehlikeli bir biçimde, genel tarihsel süreçte her uğrağa zorunluluk atfeden

önermeleri savaşçı ve yenilmiş olan okuyucular için, acının ve kederin insanları, III.Napoléon tarafından ezilen cumhuriyetçiler için yazmaya cesaret ettiği zaman genel sürecin diyalektik bir kavrayışının gereğine boyun eğecektir. Olayların öznesi olduğu gibi, önermelerin dilbilgisel öznesi de o olacaktır:

"Devrim şeylerin dibine kadar iniyor. Daha da acı çek(tir)meye devam edecek. İşini yömtemli olarak yapıyor. 2 Aralık 1851'e kadar hazırlıklarının ancak yarısını gerçekleştirmişti, ve şimdi diğer yarısını gerçekleştiriyor. Önce parlementodaki gücünü pekiştiriyor, daha sonra onu devirebilmek için. Bu amaca bir kez erişince, yürütme gücünü pekiştiriyor, onu en arı ifadesine indirgiyor, yalıtıyor, tüm yıkıcı gücünü onlar üzerinde toplayabilmek için bütün karşı çıkışları kendine doğru yöneltiyor ve, hazırlık çalışmasının ikinci yarısını gercekleştirdiği zaman Avrupa yerinden fırlayacak ve sevinçle bağıracak: "İyi kazmış, yaşlı köstebek!" (*Louis-Napoléon Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Paris, Editions Sociales, 1969, s. 124).

Sürecin yaşamını yaşayan kişi artık yenilgileri yenilgi olarak görmez, boyuna göre hasım ister, tuttuğu yandan daha uzağını görür ve tutulan bu yanı evrensel bir bakıştan yararlandırır.

Bunun için, soyutluktan, kinden, sınırlılıktan, sabit fikirden kendini kurtarır. İçinde kavrandığı süreci aynı zamanda kavramak isteyen kişi, kendi düşünce alışkanlıklarından kurtulmalı, kalbinin sertliğini parçalamalı, dogmatik uykusundan uyanmalıdır. Daha canlı, daha derin, daha ussal bir düşünce biçimine erişmek için ortakduyu denilen, Hegel'in anlak dediği şeyin sınırlarını aşmalıdır. Fikirler ve insanlar duraklamaktan hoşlanır. Diyalektik onlara dolaşmayı buyurur, onları hareketlendirir: "*Anlak* belirlenimleri *belirler* ve durağanlaştırır; *us* olumsuz ve diyalektiktir çünkü anlağın belirlenimlerini yoklukta çözer, olumludur çünkü evrenseli üretir ve onda tikeli kavrar" (X, I, 6).

V. Sistem ve Diyalektik

Hegel'in kuşkusuz uygunsuz ve saygısız bir budama olarak nitelendireceğini göz önüne alarak, "Hegelci diyalektiği" ayrı olarak uygulamak, betimlemek ve tanımlamak meşru mudur, açıkça usa yatkın mıdır?

Hegel kuşkusuz, en azından ilkede, diyalektik ile kurgul sistemi birbirinden ayırmamıştı. Eğer sözkonusu olan düşüncesini aslına uygun olarak yeniden kurmaksa, bu durumda onun ***diyalektik sistemi***, kendisince taklit edilemez bir biçimde ortaya koyulan tekbiçimcilik ve birlik savıyla birlikte ele alınmalıdır.

Bununla birlikte, bugün, onu düşünmek, onun üzerine konuşmak, onu kavramaya ve açıklamaya çalışmak için bu sistemin dışında kalmak zorunda değil miyiz? Kendisini hiçbir tikel bakış açısıyla sınırlamadığı savına karşın, bunu yapmak için onunkinden farklı bir bakış açışını benimsemek zorunda kalmıyor muyuz? Hegel'in onun sayesinde elde ettiğini ileri sürdüğü tüm sonuçları kabul etmeksizin, bazı önlemler alarak, Hegelci diyalektiği incelemek ve kullanmak olanaklı mıdır?

Bu nokta üzerinde iki tez çarpışıyor. Bazıları Hegelciliğin, Hegel'in zorunlu olarak içine koyduğunu belirttiği sonuçlar: monarşi yanlısı biçimi altında politika, Lutherci biçimi altında din,... dahil bölünmez bir organizma oluşturduğunu savunuyor. Hegel tekparçacılığı ile övünüyordu, ya tümüyle alınsın ya da tümüyle bırakılsın.

Hegelciliğin bu kavranışı, onu önceleyen şeylerle onu izleyen şeyler arasında mutlak bir kopuşu içerir. Harfi harfine alınırsa, bu durumda Hegelcilik ince ayrıntılara karşı çıkan birisi için tüm çekiciliğini kaybeder. İnançsız, ya da Müslüman, ya da Katolik misiniz? Kendinizi öznel idealizmin ya da materyalizmin içinde sayıyor sunuz? Cumhuriyeti anayasal monarşiye yeğliyor musunuz? Öyleyse dudaklarınızı bu kadehten uzak tutun: Hegelcilik size yalnıca acı verecektir!

Bununla birlikte, diyalektik düşünme biçimi -her şey dağılır!- ile onun sayesinde Hegel tarafından elde edilen so-

nuçlar -hiçbir şey kaybolmaz!- arasında bir farklılık uzun zamandır hissediliyordu.

Bununla birlikte daha önce, ona derinlemesine girmeyen Pierre Leroux, Victor Cousin'i farklılıkları, ya da karşıtlıkları ayırdetmediği için eleştiriyordu: "B.Cousin, Hegel'in formüllerinin altında saklı cesur anlayışı, bugün Hegelci okulda patlama yapan, bugünkü Almanların *ilerleyici ilerleme* olarak belirttikleri anlayışı kavrayamamıştır. Ama *yalancı sistem* onu çok doğru bir biçimde yeniden üretti" (XXIX, 172).

Ve gerçekten de, Hegel konusunda, kendisinin Kant üzerine verdiği örneği niçin izlemeyelim? "Kantçı felsefe, diyordu, anlamının biçiminden ayrılmasını ve kurgul ilkenin kalan her şeyden ayrı tutulmasını gerektirir" (IV, 79).

Hegel bu ayrımı yalnızca bir olanaklılık olarak değil, ama dahası bir zorunluluk olarak da gösterir. Aynı biçimde, bir başka büyük filozof konusunda: "Platon'un bakış açısı belirli ve zorunludur, ama burada ne kalınabilir ne de ona yönelinebilir, usun daha büyük istekleri vardır. Onu bizim için en yüksek mevkiye çıkarmak, edinmek zorunda olduğumuz bakış açısını ondan oluşturmak - bu, insan tininin bütünüyle olağanüstü nitelikteki isteklerinin büyüklüğünü taşıyamayan zamanımızın zayıflığıyla ilgilidir: O kendini bitkin hisseder, ve korkakça geride sığınak aramaya koyulur" (XV, III, 396-397). Bununla birlikte, Hegelciliğin tüm felsefi geri dönüşe bu karşı çıkışı yararlı parçaların alınmasına engel değildir: "Kurgul felsefenin fikrini yeniden öğrenmek için ona (Platon felsefesine) geri dönmek gerekir" (XV, III, 397)!...

Hegel "en önemli şeyin, diyalektiği gerektiği gibi kavramak ve tanımak olduğunu" düşünüyordu (XI, 513). Eh peki! Çağımızda, "diyalektik felsefe fikrini yeniden öğrenmek" için "Hegel felsefesine dönmek"ten başka bir yol yoktur, ama aynı zamanda kendimizi "geride bir sığınak" aramaya karşı koruyarak.

Hegelci metinlerde pek çok hatalar, uydurma sorunlar, eskimiş fikirler ve arkaik tezler vardır. Aynı dram her zaman yeniden canlanır: Eğer ilgililere güvenilirse, onlar hiçbir zaman ne ölmüş ne de parçalanmıştır. Ama gerçekte, felsefe

tarihi yalnızca, Kant'ın dediği gibi bir savaş alanı görünümü, ya da Hegel'in düşündüğü gibi savaşçıların gömülü olduğu bir mezarlık görünümü sunmaz: O aynı zamanda bir organ bankası ve bir kopuk parça birleştirme merkezi, ve dahası, gençliğin eğitimi için bir keşif sarayı, bir sürekli icat görünümü sunar.

Kendisine göre Hegelciliğin ancak bir bütün olarak düşünüleceği tez her bir sistemin ya da her bir yapıtın özerkliğini tanımaya ve felsefenin geleneksel bir bakışına bağlıdır. Felsefenin tarihi olmayacaktır, hiçbir bağ bir sistemi, örneğin Hegel'inkini, o olmayana, yani felsefi ve kültürel öncellere, toplumsal yapılara, politik kurumlara, tarihsel dönemlere, ulusal özelliklere, törelere, v.b.'ye bağlamayacaktır. Felsefelere böyle bir bakış saygın ve sayısız filozofların egemenliğini gerektirecektir.

Daha az geleneksel, daha az kaygı verici karşıt kavrayış böyle bir dayanağa sahip değildir. Her türden felsefi düşünceyle toplumsal ve kültürel koşullar, ve öyleyse düşünürün uzay-zamansal durumu arasında temel bir bağı varsayar. Bu durumda felsefe tarihçisinin görevi, sistemin bir iç kavrayışına eriştikten sonra, bağlantıları, koşulları, bağımlılığı ve, bunlarla ilişkili olarak, onu ıralayan etki ve sonuçları bulmaktır. Bir sistem, söylediği şeyin, -tüm yorum ve yinelemeyi zaten gereksiz kılacak olanın-, zorunlu tanınışıyla yetinilerek bütünüyle anlaşılamaz.

Hegel'in bizzat kendisinin bağımsız olarak açtığı felsefe tarihi perspektifine neden kendisini de yerleştirmeyelim? Bir *felsefe tarihi* öğreterek, tüm felsefe yapıtlarını, tinsel etkinliğin karmaşık bir süreci içinde, birini diğerinden türemiş olarak çelişki ve eksiklikleriyle kavrıyordu: Düzeyi çok yüksek diyalektik bir süreç. Diğer düşünürler ve çağdaş insan gerçekliğiyle sayısız ilişkisi içinde düşünüldüğünde, gerçek her filozof bir tür hammadde olarak aldığı mirası yeniden işler ve geliştirir. Bu koşullarda, ve saltıkla ilişkisi ne olursa olsun, filozof her zaman "zamanının çocuğu"dur (XII, 57).

Hegel'in çağı, özellikle hareketli ve paylaşımdan sonra aktarılan bir varlığın, diyalektik mirasın uyarılmasını, can-

landırılmasını ve zenginleştirilmesini kolaylaştırmıştı.

Hegel, az ya da çok iyi diyalektikçi oluşlarına göre derece alan filozofların bir listesini çıkarır. Çok az ya da parçalı olarak, gerçekte çok bilinçsizce diyalektik filozofları mahkum eder. En çok itici gücü olanları devşirir ve en dikkate değer örnekleri izler, zaten, söylediği gibi: "Diyalektik, felsefede yeniden başka bir şey değildir" (XI, 513). Ön habercilerini belirtir. Heracleitos'a (Hegelci sisteme katılacağından kuşkulanılamaz!), üçlemeli tanrıbilime, Spinoza'ya, Diderot'ya (kuşkusuz idealizme bağlı değildi, en azından Hegelci biçimine!), Kant'a (saltığın diyalektik bir sergileme tasarısının düşmanı!), belki biraz aşırı ölçüde, saygılı olduğu bilinir. Kuşkusuz Hegel, tüm tarihi tartışmalarla dolu bu *diyalektik* terimini ne yaptığını bilmeksizin yeniden ele alıyor değildi: Kendi hesabına bir düşünce çizgisi, bir coşku, bir "soluk" aşırıyordu ve onları içinde bir yeni taslağa, bir esnekliğe, işlemlere maruz kalacakları kuramsal bir demette topluyordu.

Diyalektiği gözden düşürmenin, onu Hegel'inki gibi bir sisteme bağlamaktan daha mükemmel bir yolu yoktur - ve düşmanları bunu çok iyi bilirler. Zira o zaman sistemle aynı zaman aşımına maruz kalacaktır.

Ama diyalektik bu yazgıdan kaçar. Şeylerde ve varlıklarda, kurumlarda ve yapıtlarda, dogmalarda ve tanımlarda yaşamını sürdürür: O açıkça, onların ortaya çıkışının ve yok oluşunun çeşitlenmiş yasası, doğum ve ölüm biçimlerinin çözümlemesi, geçişlerinin güzergahıdır. Zira, zamansal oluş'un ve soyut çelişkinin, kendilerini aynı zamanda biçimselleştirmeyi deneyebileceğimiz genel kipleri vardır. Her şey öldüğünde, ölümsüz ölüm kazanacaktır. Her şey kendi kendisiyle kavgaya tutuştuğunda, kargaşa evrensel uyum olacaktır.

Bilinçli ve yöntemli düşünme biçimi olarak diyalektik zaten yalnızca kendisinin uğrakları ya da evreleri olan dogmatizmden, mutlakçı soyutlamadan, dar biçimsellikten kendini ayırır. Diyalektik karşıtı kişi, bir evrenin barınağında kalmaya çalışan kişidir. Her şeye rağmen diyalektiğe katılır, istemeksizin ve bilmeksizin: İnatçılık, katılık, donmuşluk, ya da ayrımlaşmamış özdeşlik uğrağını temsil eder.

Hegel o halde tabakalaşmış düzlemlerin ve değişik türlerin diyalektiğini betimler.

Tüm gerçekliğin karşıt ve karmaşık devinimini, durmaksızın yeniden doğan ve çözünen çelişkinin evrensel yasasını, her şeyi içeren diyalektiği açığa kavuşturur. Dahası istesin istemesin tüm insan düşüncesinin kendiliğinden izlediği diyalektiği, - ve kendi kendisiyle özdeş kalmakta direnenlerin parçalanmayı ve yokluğu tanıyacaklarını açıklar. Ama kuşkusuz, etkin süreçleri kavramaya en çok izin veren, hatta, ona göre, onları *saltık olarak* kavramaya izin veren ve kendisinin kuramsal en yüksek gelişme düzeyine çıkardığı bilinçli ve istekli diyalektiği yüceltir.

Öyleyse, doğalarında ve yayılımlarında çeşitlenen uygulama alanlarıyla aynı cinsin değişik türlerini, aynı pratiğin değişik kipliklerini sınıflandırır ve eklemlendirir: *Bir* efendi ve uşak diyalektiği ve *bir* saltık diyalektiği belirtir.

Felsefe tarihinde diyalektik gösterimlerin çeşitliliği, bilinen değişikliklerin sıralanışı ve çeşitlenmelerin çokluğu, uygunsuz bir biçimde ayrıcalıklı ve mutlak kılınan kendi evrelerine karşıtlığı içinde diyalektik birliği engellemez, özdeşliğin olanaklılığını ortadan kaldırmaz. Şematik bile olsa (ve diyalektik şematikçilikten hoşlanmaz), diyalektik olanın sergilenişi kendisi için tüm bir kitap gerektirir. Onu özet halinde sunarken her zaman bozma tehlikesi vardır. En azından bazı yönlerini belirginleştirmeye çalışabiliriz. Bunların arasında, diyalektik olmayan düşünme biçimine karşıtlığı, kabul edilmesi ilkin en güç ve sarsıcı olan, belirtilecektir!

Gerçekten de, diyalektiğin bilinçli pratiği, "sağduyu" denilen, olağan biçimde en çok değer verilen düşünme biçiminin bir eleştirisini ve, en iyi durumda, klasik mantığın geleneksel statüsünün bir eleştirisini önvarsayar. Daha açık olarak, Hegel bu düşünce biçimini ayırır ve ona anlak *(entendement, Verstand)* adını verir, düşüncenin diyalektik biçimine us *(raison, Vernunft)* adını vermek için. Anlak, bu anlamda, us'un zorunlu bir yardımcısı rolünü oynayabilir. Gerçekten de sık sık yanlış anlaşılan bu noktanın altını çizmek uygun olacaktır: Anlağın ve klasik mantığın Hegelci eleştirisi, kendisinin aynı zamanda diyalektik olmasını ister,

ve dolayısıyla dogmatik değildir. Anlağı, bizzat anlağın kendisinin ayrıcı ve durağanlaştırıcı yöntemleriyle incelemek sözkonusu olamaz: Bu ona zaferi verecektir. Ama ussal eleştiri, anlağın etkinliklerinin göreli, geçici, bir anlık ve kısmi niteliğini, ve aynı yoldan, onların göreli geçerliliklerini ortaya koyacaktır. Aynı zamanda, anlak tarafından gerçekleştirilen ya da konulan belirlenimlerin, özelliklerin, tanımların kaçınılmaz çözülüşünü betimlerken onun mutlakçı savlarını yıkar, yapıtlarının ölümsüzlüğünü yadsır, onları emer, ve anlağın kendisi onları ussal evrensel süreçte daha yüksek bir gerçekliğe yükseltir.

Öyleyse Hegel'in, sürekli olarak yenileştirilen bilimsel metodlarıyla birlikte klasik mantığın tüm yöntem ve kurallarını terkettiğini sanmak yalnızca bir yanılgı olacaktır. Hegel hiçbir zaman düşünsellik karşıtı bir duygusallığı, bir bilgilenme romantizmini savunmadı - arasıra dalgınlıkla kendini duyguya bıraktığı görülse de. Gizemciliğe Goethe'nin verdiği cezayı verir (XII, 51):

Hor görür anlağı ve bilimi,
En yüce varlığını insanların...
...Teslim oldu şeytana
Ve atılmalıdır dipsiz kuyuya...

Hegel, "tüm zamanların en büyük usdışı kişisi" (Kroner) sıfatını hak etmez! Özdeşlik ilkesini yadsımaz. Onun diyalektiği açık bir biçimde geleneksel mantığın ilkelerini kullanır ve, onu bu nokta üzerinde suçlamadan önce Aristoteles'e sınırsız hayranlığı anımsanmalıdır (XV, III, 499)! Ama Hegel, daha önce Aristoteles'in başlattığı bir girişimi izleyerek, yansımanın zorunluluklarını ve doğru düşüncenin yasalarını orada uğrak statüsünü, işlevini ve parıltısını aldıkları bir sürecin içine koymayı dener. Çelişkiler vardır, ama çözülür. Tanımlı varlıklar vardır, ama sonlu olarak, ve sona ermeye yazgılıdır. Karşıtlıklar vardır, ama aşılır. Klasik "düşünce yasaları" olmaksızın ne varlık, ne tanım, ne karşıtlık, ne de çelişki ayırdedilebilir: ve bu durumda, olanaklı diyalektik de yoktur. Ama "düşüncenin bu yasaları yalnızca, gerçeklikleri düşünen devinimin bütünü, bilginin kendisi olan kaybolanın özgül uğraklarıdır". Onları fetişleştirmek-

ten ve "şeyleştirmek"ten sakınmak gerekir.

Onlar ne kadar ciddi ve kesin olarak gözlemlenirse onların o kadar kendilerini aştıkları, kendilerinin üstünden atladıkları görülür: Başarılı bir biçimde saptanmasına ve yararlı bir biçimde kullanımına izin verdikleri her şey, en sonunda kendini çözer, akışkanlaşır, evrensel sürecin devinimine geri döner.

Diyalektikçinin temel ilgisi, doğuş ve yok oluşa, değişim ve geçişlere, karşıtların birbirine durmaksızın kayışına, özgün bireşime, ve yaşama yönelir: Kavramak istediği budur, onun aslına uygun düşünsel yeniden üretimini elde etmek ister. İdealizmin içinde, kendi öz düşüncesini bu devinimsel ideal bütüne benzetmeyi düşünür.

Bu durumda bir diyalektik yöntem, bireysel düşüncenin fikirsel bütünlükle dolaysız olarak uyuşmaması ve öyleyse ona çaba ile katılmak zorunda olması ölçüsünde tanımlanabilir. Sözkonusu olan, saltığın kendi yaşamında ve kendi gelişiminde yarattığı yöntemleri elde etmek ve onları uygulamaktır. Bireysel öznenin benimsediği yöntem kendisine, kendisinin ona katılmasından önce, kendisinin karşısında, kendisinin önünde kendini nesnel olarak gösteren sürece erişme olanağı sağlar.

Belki aşırı bir biçimde basitleştirerek, insan düşüncesinde diyalektik olduğu söylenebilir çünkü şeylerde diyalektik vardır ve şeylerde diyalektik vardır çünkü saltık düşünce diyalektik olarak düşünür. Hegel'e göre, tüm diyalektik Fikir'de bulunur, ve bu geçiş felsefi bir tekçiliği varsayar. Saltık, içinde bir nokta gibi yuttuğu insanda kendisinin bilincini kazanır. Marx'ın bu ilişkiyi tersine çevirdiği bilinir, bu hala tekçiliğe içsel bir ilişkidir - ve Engels, "doğa kendisinin bilincini insanda kazanır", diyecektir...

Diyalektik yasaların, yöntemlerin, metodların belirlenimleri ancak şu koşul altında sınanabilir: İnsan, ve daha açık olarak bilim adamı ya da kuramcı, ait olduğu, ve genel sürecinden bir anlık ve göreli olarak koptuktan sonra bir parçasını tanıdığı bütünselliğin bilincidir.

Diyalektikçi, bir nesneyi incelerken, bilerek ya da bilmeyerek, daha önce bir ikili soyutlama işlemi gerçekleştirdiği-

ni bilir: Yaşayan ve düşünen varlık olarak onun bizzat kendisi etkin olarak kopmuş ve ayrılmıştır, göreli olarak özerktir, bireyselleşmiştir. Kendini böyle (göreli) özne olarak koyarak, kendisi o sırada göreli özerkliğinde ve ayrılmışlığında düşüdüğü nesnelere karşıt durumdadır.

Öyleyse, her varlık, ve her nesne, göreli bir bağımsızlıktan yararlanarak, bir sistem ya da bir organizma olarak gözükür - ama bir sistem, katmanlaşarak bütünselliğe kadar yükselen bir sıra içinde, kendisinden daha geniş başka sistemlere bağlıdır ve onlar tarafından kontrol edilir. Diyalektikçi, ilgilendiği bağımlı sistemin birliğinde, bağıntıları, karşılıklı bağımlılıkları *(interdépendance, Zusammenhang)*, karşılıklı etkileşimleri *(action réciproque, Wechselwirkung)*, çelişkileri asla unutmamak ve gerektiğinde yeniden oluşturmak, ve bu bağımlı bütünü evrensel bütünselliğe (Hegelci idealizimde: tinsel bütünselliğe, saltığa) yeniden bağlamak için aynı çabayı göstermek zorundadır.

Bu anlayış biçimi gereksiz ya da kavranılmaz değildir. Eğer onu betimlemek ve aynı zamanda ondan ilk sonuçları ve temel dersleri çıkarmak çok uzun sürüyorsa, onu ona karşı olanın karşısına koyarak belirginleştirmek kolaydır. Örneğin, zamanımızın felsefi ve bilgibilimsel düşüncesinin genel eğilimine ters yönde gider. Ayrılmışlığın, kopuşun, parçalanmışlığın mutlaklaştırılmasını -bugünün gözdesini- yadsır. Onun için, kuşkusuz, her şey ayrıdır ve her şey parçalanmıştır. Ama her şey aynı zamanda birbiriyle yeniden bağlanır ve birleşir. Sonlu şeyler ve dar fikirler, ve hatta sistemler kafalarının üzerine çıkabilirler, ve kalıcı olduklarını sanabilirler, ama şairin bize anımsattığı gibi:

Her şey yeraltına gider ve oyun içinde geri döner!

Hegel öldü -anısı yaşadığı halde-, ama onu taşıyan diyalektik yoluna devam ediyor.

VI. Tarihin Yükselişi

Tarih felsefesinin amacı, geçmişte olup biten insansal olayların ussal bir kavrayışının olanaklılık koşullarını bulmak ve çözümlemektir. Bu yönde yapılan sayısız girişimler

vardır, örneğin Bousset'ninki ya da Vico'nunki. Ama Hegel'in tarih felsefesi, idealist bir perspektifte, bir cins modeli, bu tasarının en tam ve en cesaretli gerçekleşmesi olarak gözükür (XXXI).

Hegel'in tutumunu ıralayan şey, insanla ilgili her türlü şeyin incelenmesine ve araştırılmasına tarihsel bakış açısının girişidir. Her yerde olayların ve olguların tersinmesiz zamansal bir sıralanışını açığa çıkarır: Politik yaşamda olduğu kadar sanatta, dinde, felsefenin kendisinde. Burada Hegel 19. yüzyıla oldukça bağlıdır (XXX).

Kuşkusuz, ona göre, tüm bu gelişmeler en sonunda her şeyin kendisinden çıktığı ve kendisine döndüğü kavramın zaman dışı diyalektiğine katılırlar. Ama ne kadar kurgul kalmak isterse istesin, Hegel'in düşüncesi kavramın anlatılarını uzay ve zamanda izlemeye başladığı andan itibaren kendini tarihselliğe bırakır. Onun tarih ve tarihsellik kavrayışı, bu biçimiyle, günümüzde savunulamaz, ama hala bizim tarihe bakış biçimimize esin verir.

Hegel'in tüm düşüncesi tarih sorunuyla yakından ilgilidir. İnsan olmanın anlamını ve ondan edindiğimiz bilginin değerini daha önce gençliğinde sorgulamıştı. Özde politik yaşamla ilgili ama aynı zamanda, daha genel olarak, onun genel tarihsel tasarlayış biçimini gösteren ünlü *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler*'i yazarak bu sorgulamaya yaşamının son yıllarında ancak yanıt verir.

Berlin'de verilen *Dersler*, kimi kez ileri sürüldüğü kadar eskimiş bir öğretiyi savunmaz, ve tarih felsefesi siteminin zaten en çok okunan kısmıdır, çünkü nispeten kolaydır. Ama o, aynı zamanda en çok saldırılan kısımdır da: Belki çok sert olarak, tarihe fantastik bir imge verdiği için eleştirilir, çünkü o, saltık idealizmin ve aşırı dizgeleştirmenin çifte eğilimine bırakılmıştır.

Bununla birlikte, Hegel somut üzerine bir düşünüşten yola çıkar. Gençlik çalışmaları bu nokta üzerinde hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Ama son *Dersler*, onlar da, ussallaştırarak açıklamak istediği somut ve karmaşık çokluğu ilk önce inceler: "Filozofun görevi olanı kavramaktır."

Oysa 1770'te doğan, 1831'de ölen Hegel için "olan",

Fransız Devrimi ve sonuçları, Napoléon İmparatorluğu, Prusya'nın Ulusal Bağımsızlığı ve Restorasyon'dur. Hegel, düşüncesini tarihin ivmeli bir döneminde oluşturdu ve, bunun sağladığı bilgileri deviniminde kimi kez çok yavaş olan tüm geçmişe uygulamak istedi.

O sık sık, kendisini tarih gözlemcisine sunan ilk tablonun olgusu üzerinde ısrarla durur, bu da çeşitlilik ve değişimdir: "alaca karışıklık", der, içinde ve altında filozofun yasaların, ilkelerin ve usun açıklığını ve dinginliğini bulmaya çabaladığı şeye: "Durmaksızın değişen ve aralıksız birbirinin yerini alan çok büyük bir olaylar ve eylemler tablosu, halklar, Devletler, bireyler biçiminde bir tablo görüyoruz" (XIV, 53-54).

Ama "bu taşkınlık aynı zamanda duru ve yalın dinginliktir" (IX, 109-110), zira eğer kaos ve taşkınlık yalnızca özün, ama özün kendisinin görünüşü olmasaydı, bir şeyi kavramaktan vazgeçmek ve hiçbir şey söylememeye boyun eğmek gerekirdi. Her türlü açıklama girişimi, olayların sıralanışında bir mantığın gizli olduğunu ve tarihin, en son çözümlemede, bizi ilkin şaşırtan saçmalık rapsodisine indirgenemeyeceğini varsayar.

Bu derin mantık, kendisinin karşıtı olarak, belirginleştirici rolünü oynayan görünür bir usdışılığa basitçe karşıt değildir. Görünüşlerin kendisini taşır, onlara sıkı sıkıya bağlıdır, paradoksal olarak onlarda varlığa bürünür.

Neden biz onu orada hemen seçemiyoruz? Neden dolaysız görünüm bize kimi kez böylesine usa karşıt gözüküyor? Çünkü ne üzerine düşünürsek düşünelim, bizzat kendimiz onu ussal olarak tasarlayamıyoruz. Devingen pratik tarafından itilmiş ve kendi düşüncemizin ve varoluşumuzun bireysel ve toplumsal koşullarınca sınırlandırılmış olarak, olayları soyut bir biçimde, yani onlara dışsal olarak, bağlı oldukları dünyasal akışın bütünselliğinden onları yalıtarak, onları birbirinden ayırarak, keyfi olarak durağanlaştırarak, ve onlara yanılsamalı bir bağımsızlık atfederek inceliyoruz. Böylelikle askeri, politik, dinsel ve sanatsal olgular bütünüyle bağımsız bir biçimde incelenebilir. Ya da tarihsel bir dönem, kendisini önceleyen ve izleyen şeylerden bütünüy-

le kopartılarak, bizzat kendisi için açıklanabilir. Kısmi ve yan tutan yöntemler sayısız ve çeşitlidir: Özde, hepsi, gerçek bütünselliği bölmeye, elde edilen ögeyi yalıtmaya ve durağanlaştırmaya dayanır.

Bu, en azından ikincil olarak yarar sağlayan anlağın işidir, çünkü olguları özgül kullanımında kolayca ele almamıza ve tanımlamamıza olanak sağlar. Ama anlakça bu biçimde parçalanan tekyanlı kavramlar, evrensel "karşılıklı bağımlılık" ilişkisinden koparıldıktan sonra, yalıtılmışlıklarında direnme eğilimi taşırlar. Ölümsüzleşirler. Genel sürece yeniden girmeyi istemezler. Biz öyleyse kendi düşünsel yapıtımızın kurbanlarıyız: Bir, gerçek, yaşayan tarihsel sürecin yerine, yalnızca birbirine rastlantısal bir biçimde eklenmiş dağınık parçaları kavrıyoruz, ve onlardan oluşturduğumuz tasarımlar, özgürleştirici çözülmeyi boşuna bekleyen buz tutmuş dogmalar gibidirler.

Buna karşılık, tarih, olguları canlı bağıntıntılarında yeniden oluşturduğumuz, tarihsel bütünselliği tekrar kavramayı başardığımız zaman tutarsız bir diziye benzemeyi bırakır. Bu durumda olgular bize basitçe bağlantısız ya da sıralanmış olarak gözükmez, ama kesikliklerinin sürekliliğini, "bağ ve bağ-olmayanın bağını", evrensel "karşılıklı etkileşimi" her şeyin merkezinde görürüz.

Tarihi bundan böyle, içinde oluştuğu koşulların göreli değişmezliğini hesaba katan, özün kendisini oluşturan ve, evrelerini ve kipliklerini dışsal bir nedene dayandırmaksızın gerçekleştiren bir gelişme, *bir süreç* olarak düşünürüz.

Diyalektiğin pratiği Hegel'e en direngen sezgilerinden birini düşünsel olarak doğrulamaya izin verdi: Her tarihsel dönem özgül bir nitelik gösterir, ve orada ortaya çıkarılan olguların aşırı çeşitliliği ortak bir renk sunar (XV *tekrar*, 134).

Nesnel olgular yığını, her çağda, onları Tin'e bağlayarak bir birlikle donatan "saltık bir belirleyici" tarafından düzene sokulur.

Tarihsel bir dönem, bir halkın üstünlüğü ve "liderliği"" ile kendini belli eder. Bu halk diğerlerine tüm bakımlardan üstün gelir: Örneğin, bir Yunan çağı, bir Roma çağı, bir 16. Louis yüzyılı bu biçimde tanımlanır.

Oysa, bu halkın tüm yapıtlarının ve başarılarının kökeninde bulunan onun tinidir, bir halkın tinidir, ulusal tin'dir (*esprit national, Volksgeit*) (XIV, 86-87). Gerçekçilerin ya da materyalistlerin düşündükleri gibi, her şey olup bittikten sonra somut bölümlerin çözümlenmesiyle bir çağın soyut fikrini kuranlar filozoflar ya da tarihçiler değildir. Ama tam tersine, Hegel'e göre, en son çözümlemede, tüm kurumları yaratan ve bu çağı betimleyecek olan eylemleri esinleyen özsel gerçeklik olarak ulusal tindir.

Tarihin bu Hegelci yorumunun derin idealist niteliği, eğer ulusal tinin bir ilkede biçimlendiği, örneğin, Roma'yı özgül kılanın "soyut bireysellik" ilkesi (XIII, 215-216), ya da Fransız Devrimi'ni canlandıranın "soyut özgürlük" ilkesi (XIII, 339-340) olduğu düşünülürse daha da vurgulanmış olur. Özgül değişimlerin ortaya çıkışına ve çokluğuna yol açan şey evrensel ilkenin kendisidir.

Öyleyse, her çağın temel bir ilkesi vardır! Birbirini izleyen ilkelerin her biri diğerinden farklıdır, ve birbirlerine karşıttırlar. Hegel, kendisinin kültürel ortamında, tarihsel dizilerin çokbiçimliliğini açıklamaya çalışır. Bir halkta somutlaşan bir ilkenin başka bir halkta somutlaşan geçerliliği kalmamış bir ilkenin yerini alması iki halk arasında şiddetli bir savaşla sonuçlanır.

Hegel değişime özellikle duyarlı bir düşünürdü. Ondan önce hiç kimse, birbirini izleyen tarihsel dönemler arasındaki kopuklukların önemini, aykırılıkları, ve bir çember, bir küre gibi birbiri üzerine kapanışı bu kadar iyi saptayamamıştır. Ulusal tinler (ve halklar, ve kültürler) birbirine benzemeksizin birbirini izler, ve hatta birbirleriyle açıkça çelişerek, sanki her biri kendini diğerine *yabancı* gibi hisseder. Aynı zamanda, benzersiz bir *Volksgeit* içinde özgülleşen bir *dönemin tini*'nin egemenliğinde yaşayan birey, diğer yüzyılların ya da diğer ulusların insanlarını güçlükle anlar. Çağdaşlar, Yunanlıların ya da ortaçağların sanat yapıtlarını hemen çözemezler (XIV, 251). Onlarla duygusal ya da düşünsel bağ kurmak ve onları kavramak için, uzun süre ve, bazı bakımlardan, çok emek harcayarak kendilerini geliştirmek zorundadırlar.

O halde tarihin birbirini izleyen biçimlerinin ve bunların arasındaki niteliksel parçaların bir kesikliği vardır. Bu kesiklik kendini somut olarak savaşlarda ve devrimlerde gösterir. Yeni bir tin "dünya üstünlüğünü" ele geçirince, her şey değişir: Ahlâk, kurumlar, sanat, din, sanayi, hukuk, felsefe. Ya da o daha çok bütün bu değişimlerin kendisidir, zira dünyasal akış üzerinde çalışırken dışsal bir özne gibi davranmaz, bu durumda o onun nesnesi olurdu, ama o, tüm uğraklara ve bu sürecin bütünselliğine içkin ruhtur, ve her bir evreye kendisinin özgül rengini verir (XIV, 109-111 ve XV *tekrar*, 134).

Tarihin ayrı dönemlere ayrılması basit bir bilgilenme ve çözümleme yöntemine indirgenmez: İnsansal geçmişin gerçek ayrılmışlığına, tinin hem çelişik hem de birlik gelişim ritminin kendisine uygun düşer.

Bununla birlikte, Hegel, kesikliğin bu keskin duygusuna, onsuz ne insan türünün ne de onun tarihinin varolamayacağı tarihsel sürecin sürekliliğinin çok açık bir bilincini katar.

Ulusal tinler, çeşitliliklerini içeren birlik ve dinamik bir sürecin, yani *Dünya Tini* sürecinin uğrakları olarak birbirleriyle çelişirler ve savaşırlar.

Her Ulusal Tin, geliştikten ve tamamlandıktan sonra, bütün bireyselliklerin yazgısını tanır: Ölür. Ürünlerinin ve nesnel biçimlerinin bütünselliği, bu ulusal bireysellik deneyiminde bizzat kendi kendisini oluşturan Dünya Tini'nin yeni bir yaratısının "hammaddesi" (XIV, 54-55) olur.

Bu oluşum, Dünya Tini'nin kendi kendisine verdiği görünüşlerin basit bir geçit töreni değildir. Etkin bir işlemdir, bir yapıttır: Tin, önceki ürünlerinin herbirini yeniden kullanır, "onları oluşturma" zahmetine katlanır.

Böylesi bir perspektifte, tarihin görünüşleri, olabildikleri kadar birbirinden farklı, gerçekte oldukları kadar birbirine karşıt olarak, yine de birbirileriyle bağlantılıdırlar: Her şey birbirine tutunur. Her tarihsel olgu kendine özgü bir etkinlikle, özgül bir yazgıyla nispeten bağımsız bir bütünlük oluşturur: Farklılığı onu bireyselleştirir. Ama, bir yandan, farklılaşmış yaşamının her küresi daha üst bir kürenin için-

dedir, ve diğer yandan, bu üst küre bağımlı kürelerin bütünselliğinden başka bir şey değildir.

Tarihin kendine dışsal bir öznesi yoktur, ama onda diyalektik bir yapı kendini açımlar. Hegel, bu gizil yapının, bir ilk logos'u yardıma çağırarak ve hatta dinin geleneksel tasarımlarına başvurarak sürekli olarak "gerçekleşme"sinin idealist eğilimine karşı direnmez: "Tarih, Tanrı'nın belirli bir ögede gelişimidir" (XIII, 346).

Bununla birlikte, bu temel metafizik seçeneğe karşın, kendisinin verdiği tarihsel süreç betimlemesi onu, az çok açık olarak, onunkinden farklı bir dilde bir altyapı ve üstyapılar diye adlandırabileceğimiz şeyi ayırdetmeye götürür.

Onda böylesine güçlü bir biçimde olumlanan bir gerçekçi eğilime uygun olarak, Hegel nesnellikten yoksun bir Tin'e bütün değeri vermeyi kabul etmez. Tin'in şeylere gereksinimi vardır, ve dahası, onlara karşı yalnızca bir özne gibi davranmayacaktır: Onlarda varolur, yaşar, ölür. Hegel; hayali bir *öte-yan*'a sürülmüş *-öte-yan* yoktur-, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir "olması gereken"de uçan, gerçeklikten ayrılmış bir ideal rüyasından hiç hoşlanmaz (XII, 38-39). Kuşkusuz *altyapı*, "saltık belirleyici" olarak tindir, ama o, birbiri ardısıra aldığı nesnel biçimlere içkindir. Hatta orada varlığa büründüğü çok az da olsa söylenebilir: O, bu somut evrelerin dizisinin örgütlenişinden başka bir şey değildir.

Aynı zamanda, tinden pay alan nesnel yapılar ne kararlılıktan ne de kendilerine özgü etkinliklerden yoksun değillerdir. Ayrı küre oluşturarak varolmakta diretirler ve onlar ortaya çıkan yeni bir tine karşı, geçerliliği kalmamış ve yine de ayak direyen kalıntılar biçiminde bir direnç gösterirler.

Böylece, çatışma ve yarışmalarıyla, dramatik görünüşüyle gerçek bir politik yaşamı koşullayan, içinde birbirleriyle çarpışmaya girebilen özgül katmanların ayrımlaştığı tutarlı bir süreç gelişir.

Toplumsal bütünlüğün değişik katmanlarının gelişimindeki eşitsizlikler, tutarsızlıklar gizlenemez. Onlar, tarihsel ilerlemeye koşut ritmi, orada saptanan kopuklukları ve çatlakları, tarihte insanların üretken emeklerince temsil edilen

tinin yaratıcı etkinliğinden doğan kısmen yıkıcı ve olumsuz etkileri açıklar. Geçmiş, bize açıklanması güç kalıntılar bırakır (XXVI, 83-113).

Genel ilerleme, bu firelere rağmen, sürüp gider. İnsan etkinliği özde kendi geçmiş yapıtlarını yeniden ele alır, ve onları her defasında daha yüksek bir değer ve etkinlik düzeyine taşır. Böylece doğanın ilerleyici bir tinselleşmesi, onun üzerinde insanların gücünün sürekli bir yayılımı, aynı zamanda insanın sürekli özgürleşmesi gerçekleşir. İnsan, dış doğaya karşı, kendi doğasına karşı, ve bilmeksizin bizzat kendisinin yarattığı bu üst, ikinci doğaya, yani kültürel ve toplumsal doğaya karşı özgürlüğünü durmaksızın çoğaltır (XII, 195-196 ve not 6).

Düzeyi en yüksek toplumsal özgürlük kendini nesnel olarak Devlet'te ifade eder. Onun değişik biçimlerinde, insan, gittikçe daha bilinçli bir biçimde, özgür varlık olarak kendini gerçekleştirir ve kendini seyreder. Gerçi o, tanımsal olarak "kendinde" özgürdür, ama "kendi için" fiilen ve bilinçli olarak özgür olması ancak, *aşamalı* bir gelişmede her aşamanın aynı anda hem "içselleştirildiği" hem de daha üst aşamada yeniden ele alındığı derinleşen özgürlük bilincindeki bir ilerleme sayesindedir. Bu tarihsel yeniden ele alış bir aşma'dır (Aufhebung), aşılan kendini aşan tarafından yok edilir, ama aynı zamanda bir başka biçim altında korunur ve yükseltilir: "Doğada, türler hiçbir ilerleme yapmazlar, ama Tin'de, her değişim bir ilerlemedir" (XIV, 54-55 ve 92-93).

Böylesine etkin bir ilerleme, tarihin zamansal bir sona erişine yol açar mı? Hegel'in bu soruya verdiği yanıtlar ikircillikten bütünüyle bağışık değildir ve pek çok tartışma doğurmuştur. Metafiziksel olarak bütün her zaman sonludur. Bundan başka, Tin kendini gelişiminin her bir evresinde bütünüyle gösterir: Tin yaratıcı etkinliktir, her yerde bulunur, uğraklarının her birini doğurur ve hiçbirini tanımaz: Öz çocuklarını yiyen Satürn'dür.

Bu Tinin zamansal eylemine gelince, Hegel'in ona sınır koymadığı görülüyor. Tarih, gözlemlendiğinde, her zaman tamamlanmış bir geçmişi içerir, ama Hegel, üzerine hiçbir

şey söylenemeyecek bir geleceği açık bırakır, aksi halde geçmişle karşılaştırıldığında olumsuzdur. Bu konuda, durumlar ve yapıtlar her zaman yeni olduğundan gerçek "tarih dersleri" yoktur (XIV, 35- 36): İnsanların kendi yaşamlarını yaratacakları koşullar her zaman yenidir. Her türlü öngörme girişimi karşısında çok suskun kalan Hegel, her şeye rağmen, 19. yüzyılın başında, bir yandan, bir Mektup'ta, tarihin gelecekteki ayrıcalıklı alanının Rusya olacağını (XVIII, II, 260), ve, diğer yandan, *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'de bunun aynı zamanda Amerika da olacağını (XIII, 71-72) tasarlama riskine girer.

Hegel, her yerde, Fikir'in varlığını ve eylemini olumlar. Ama bu tezin içerdiği güçlükleri başından savmaz. Birkaç tekil ve istisnai örneğin gösterimiyle yetinmez. Tarihsel "örnekçilik" diyebileceğimiz şeyi eleştirir. Aynı zamanda *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler* daha çok bir *Felsefi Dünya Tarihi* üzerinedir: Özde, insanlığın tüm geçmişini yeniden çizdiğini ileri sürer.

Bu tamamlanmışlık birçok eğilime boyun eğer. Tarihsel anlatıda ilke, önemi ne olursa olsun hiçbir parçayı unutmamaktır, zira o zaman genel tez ile uyuşmayan olayların saklandığından kuşku duyulabilir: Us hiçbir uğrağının kopmasına izin vermemelidir, o onların bütünselliğidir.

Hegel öyleyse geçmişin çok büyük bir freskini resimler. Kimi kez filozofun önyargılarının orada gözüktüğü yadsınamaz. Ama, olguları *önsel olarak* Fikir'in zorbalığı altına sokmaksızın, bizzat kendilerinin konuşması için çabalar. Bundan dolayı, *Dersler*'inde, oldukları gibi toplanmış olguların oluşturduğu böylesi bir baskına, birazcık abartıyla, Hegel'in tarihsel "pozitivizm"i denilebilir.

Bu olgucu uğrak bizzat Hegelci öğretinin kendisine dayanır.

Fikir, büyülü olarak işlemeksizin yolunu tamamlar. Ereklerine ancak etkin nedenlerinin dolayımıyla ulaşır: Bireysel, sınırlı, bencil insanların kendiliğinden eylemleri diyalektik olarak evrensel bir yapıta dönüşür. Fikir, ancak Hegel'in gözünde arasıra bu dönüşümün içkin yasası olarak gözükür, ve, açıkça söylenirse, terimin olağan anlamıyla, bu sürecin

"saltık bir öznesi" olarak değil.

Ve hatta, Hegel bu dönüşüme ket vuran, ve durduran ya da tarihin normal seyrini saptıran rastlantısal engellemelerin olabileceğini yadsımaz. Güçlükleri ve başarısızlıklarıyla, insanların doğaya karşı uzun ve belirsiz savaşını betimler.

* * *

Tarihin bu yolu belki de en uygun biçimde Hegel'in derin düşüncesine gider, kendisi, derin düşüncede kendinden geçen ya da ona sığınan tarihsel tutkusunu, en son çözümlemede, kabul etmese de. Tüm durumlarda, kuşku yok: Bu diyalektik ve tarihsel felsefe, ardıllarının öğretilerinde, biraz diyalektik olarak karşıt kanılara göre, onu yansıtan ya da tamamlayan kendisi diyalektik ve tarihsel bir gelişim geçirmiştir!

BİBLİYOGRAFYA

A) Hegel'in Yapıtları

Hegel'in bu kitapta belirtilen temel yapıtları (XXI, 61-65) içindeki ayrıntılı bibliyografya.

I. *Les orbites des planètes* (Dissertation de 1801), çev. F. DE GANDT, Paris, Vrin, 1979. (De Orbitis Planeterum)

II. *La vie de Jésus*, çev. D. D. ROSCA, Paris, Gamber, 1982. (Das Leben Jesu)

III. *L'esprit du christianisme et son destin*, çev. Jacques MARTIN, Paris, Vrin, 1948. (Der Geist des Christentums und sein Schicksal)

IV. *Premières publications*, çev. M. MERY, Gap, Ophrys, 1964.

V. *La Constitution de l'Allemagne*, çev. M. JACOB, Paris, Champ libre, 1974.

VI. *La première philosophie de l'esprit*, çev. G. PLANTY-BONJOUR, Paris, PUF, 1969.

VII. *Logique et métaphysique*, çev. D. SOUCHE-DAGUES, Paris, Gallimard, 1980.

VIII. *Phénoménologie de l'esprit* (2 cilt), çev. J. HYPPOLITE, Paris, Aubier, 1939-1941. (Phänomenologie des Geistes)

IX. *Préface de la Phénoménologie de l'esprit*, çev. J. HYPPOLITE, Edition bilingue, Paris, Aubier, 1966.

X. *Science de la Logique* (k. I ve II), çev. P.-J. LABARRIERE ve G. JARCZYK, Paris, Aubier, 1972 ve 1976. (Wissenschaft der Logik)

XI. *Encyclopédie des sciences philosophiques*, k. I: *La logique*, çev. ve sunan B. BOURGEOIS, Paris, Vrin, 1970. (Encyklopädie der philosohpischen Wissenschaften)

XII. *Principes de la philosophie du droit*, çev. R. DERATHE, Paris, Vrin, 1975. (Grundlinien der Philosophie des Rechts)

XIII. *Leçons sur la philosophie de l'histoire*, çev. J. GIBELIN, Paris, Vrin, 1963. (Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte)

XIV. *La raison dans l'histoire (Introduction aux Leçons sur la philosophie de l'histoire)*, çev. K. PAPAIOANNOU, Paris, 1965, "Le monde en 10/18".

XV. *Leçons sur l'histoire de la philosophie*, çev. P. GARNIRON (5 cilt çıktı), Paris, Vrin, 1971-1978. (Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie)

XVbis. *Introduction aux Leçons sur l'histoire de la philosophie*, çev. J. GIBELIN, Paris, Gallimard, 1954.

XVI. *Leçons sur la philosophie de la religion*, çev. J. GIBELIN, Paris, Vrin, 1970-1971. (Vorlesungen über die Philosophie der Religion)

XVII. *Leçons sur l'esthétique* (4 cilt), çev. S. JANKELEVITCH, Paris, Aubier, 1944. (Vorlesungen über die Aesthetik)

XVIII. *Correspondance* (3 cilt), çev. J. CARRERE, Paris, Gallimard, 1962-1967.

XIX. *Histoire de la philosophie*, k. III (Almanca), yayınlayan H. GLOCKNER, Stuttgart, 1965.

XX. *Philosophie de la religion* (Almanca), yayınlayan K.-H. ILTING, Naples, Bibliopolis, 1978.

B) Hegel Üzerine Çalışmalar

Yaklaşık olarak okunma güçlüğü derecelerine göre düzenlenmiş, derinliği az ya da giriş düzeyinde birkaç inceleme (XXI, 118-119; XXXI, 461-473; XXXV, 584-590) içindeki ayrıntılı bibliyografik gösterimler).

XXI. J. D'HONDT, *Hegel, sa vie, son oeuvre, sa philosophie*, Paris, PUF, 2.baskı, 1975.

XXII. J. D'HONDT, *Hegel en son temps (1818-1831)*, Paris, Ed. Sociales, 1968.

XXIII. F. CHATELET, *Hegel*, Paris, Seuil, 1968.

XXIV. R. VANCOURT, *La pensée religieuse de Hegel*, Paris, PUF, 2. baskı, 1971.

H. RONDET, *Hégélianisme et christianisme*, Paris, Lethielleux, 1965.

XXV. B. BOURGEOIS, *La pensée politique de Hegel*, Paris, PUF, 1969.

XXVI. J. D'HONDT, *Hegel secret. Recherches sur les source cachées de Hegel*, Paris, PUF, 1968.

XXVII. E. WEIL, *Hegel et l'Etat*, Paris, Vrin, 3. baskı, 1970.

XXVIII. M. REGNIER, *Hegel, in Histoire de la Philosophie*, Paris, Gallimard, k. II, s. 858-892.

XXIX. J. D'HONDT, *De Hegel à Marx*, Paris, PUF, 1972.

XXX. F. CHATELET, *Histoire de la Philosophie*, k. V, Paris, Hachette, 1973.

XXXI. J. D'HONDT, *Hegel philosophe de l'histoire vivante*, Paris, PUF, 1966.

XXXII. J. HYPPOLITE, *Introduction à la philosophie de l'histoire de Hegel*, Paris, Rivière, 2. baskı, 1968.

XXXIII. R. GARAUDY, *Dieu est mort, Etude sur Hegel*, Paris, PUF, 1962.

XXXIV. C. BRUAIRE, *Logique et religion chrétienne dans la philosophie de Hegel*, Paris, Seuil, 1964.

XXXV. J. HYPPOLITE, *Genèse et structure de la Phénoménologie de l'Esprit*, tekrar yayımı, Paris, Aubier, 1967.

XXXVI. E. FLEISCHMANN, *La science universelle ou la logique*, Paris, Plon, 1968.

XXXVII. T. LITT, *Hegel, essai d'un renouvellement critique*, Paris, Denoël, 1973.

XXXVIII. B. BOURGEOIS, *Présentation de l'Encyclopédie des Sciences philosophiques de Hegel*, k. I: La logique, Paris, Vrin, 1970.

XXXIX. B. ROUSSET, *Introduction à Hegel, Le Savoir absolu*, Paris, Aubier, 1977.

XL. G. PLANTY-BONJOUR, *Hegel et la pensée philosophique en Russie*, La Haye, Nijhoff, 1974.

XLI. *Science et dialectique chez Hegel et Marx* (kollektif çalışma), Paris, CNRS, 1980.

XLII. J. D'HONDT, *L'idéologie de la rupture*, Paris, PUF, 1978.

XLIII. D. JANICAUD, *Hegel et le destin de la Grèce*, Paris, Vrin, 1975.

XLIV. D. SOUCHE-DAGUES, *Logique et politique hégéliennes*, Paris, Vrin, 1983.